

KULTTUURIMAISEMA JA RAKENNUSKANTA

Tuusula

www.tuusula.fi

JOHDANTO

Kansikuva: Klaavolan raittia Hyökkälän kylässä. Kuvannut Anne Vähätalo

Tekijät:

Alkukartoitus arkkitehtuurin ylioppilas
Panu Savolainen vuosina 2004-2005.

Inventoinnin täydentäminen, vieminen paikkatietoon,
uudelleenkuvaus, tarkistus ja viimeistely Anne Vähätalo,
arkkitehti SAFA vuosina 2010-2014.

Kiitokset kommentoinnista ja täydentävistä tiedoista Tuusulan
museoamanuenssi Jaana Koskenranta sekä lukuisat kohteiden
omistajat ja kyläaktiivit.

Taitto ja paikkatieto-otteet:
2014 Tuusulan kunta / Grapica Oy ja Henna Lindström.

SISÄLTÖ

ESIPUHE.....	6	Tuusulanjärven länsiranta IV.....	51	5.4. Julkiset rakennukset.....	133
1. JOHDANTO.....	6	Nahkelan, Rusutjärven ja Siippoon maisema-alue V.....	54	5.5. Yhdistysten ja seurojen rakennukset.....	138
1.1. Selvityksen tarkoitus.....	6	Pohjois-Tuusulan maisema-alue VI.....	61	5.6. Teollisuuden rakennuskulttuuri	140
1.2. Selvityksen status.....	6	VI B Vanhankylän kartanon alue	63	5.7. Sotilasarkkitehtuuri	147
1.3. Selvityksen laatisemisesta	7	VI A Kellokosken kartanon torppariasutus ja Järvenpään ja Tuomalan takamaat.....	65	5.8. Taajamien rakennuskanta	149
Inventoinnin tavoitteet.....	8	Kellokosken taajama VII	66	Kauppa- ja liikerakennukset	149
Inventoinnin rakenne	8	Jokelan taajama VIII	69	LIITTEET	155
Toteutuksesta	8	4. KULTTUURIMAISEMA	71	LÄHTEET	156
1.4 Selvityksen laatijan pohdintoja työn jatkamiseksi	9	4.1. Peltoviljelyn vakiintuminen	72	Inventoidut kohteet erillisinä vihkosina	
2. INVENTOIDUT KOHTEET.....	10	4.2. Isojako	74	I. Tuusulanjoki	
2.1 Arvioinnin menetelmät.....	11	4.3. Kylien kehittyminen	78	II. Hyrylän Taajama ympäristöineen	
2.2 Luokitus.....	12	4.4. 1800-luvun kehityssuunnat.....	80	III. Tuusulan Rantatie	
2.3 Luokituksen kriteerit	13	4.5. 1900-luvun luvun alun asutus- ja maanomistusolot.....	88	IV. Tuusulanjärven länsirannan maisema-alue	
2.3.1. Pääkohteet.....	13	4.6. Sodanjälkeinen maisema.....	93	V. Nahkelan, Siippoon ja Rusutjärven maisema-alue	
2.3.2 Osakohteet	13	4.7. Liikenteen kulttuuriympäristöt.....	99	VI. Pohjois-Tuusula	
2.3.3 Aluekohteet ja historialliset tielinjat	14	5. RAKENNUSKULTTUURI.....	104	VII. Kellokosken taajama	
2.3.4 Erialaisten kohdetyyppien keskinäisestä arvotuksesta	16	5.1. Maaseutuväestön rakentaminen	106	VIII. Jokelan taajama	
2.3.5 Mietteitä rakennussuojelusta	16	5.1.1. Yksinäis- ja parituvat.....	106		
2.4. Kohteet luokiteltuina	17	5.1.2. Tuusulan kaksikerroksiset.....	109		
2.4.1. Edellisten inventointien jälkeen hävinneet kohteet.....	17	5.1.3. Keskeistupa ja tyylivirtaukset.....	110		
2.4.2 Eri luokkien kohteet.....	35	5.1.4. Sydänsinäitalot	112		
Rakennuskulttuurikohteet.....	35	5.1.5. Jugend ja kansallisromantiikka	114		
3. LUONNONMAISEMA.....	37	5.1.6. Suunnittelijat ja mallitilat.....	116		
Tuusulanjoen maisema-alue I	39	5.1.7. Palstatilojen ja pientilojen rakennuskanta	118		
Hyrylän taajama II	45	5.1.8. Aitat	120		
Tuusulan Kirkkotie ja Rantatie III.....	48	5.1.9. Navetat, tallit, riihet, saunat ja muut talousrakennukset	122		
		5.2. Virkatalot ja kartanot	125		
		5.3. Huvilat.....	127		

Kellokosken ruukki ja patoallas yöllä.

1. JOHDANTO

1.1. SELVITYKSEN TARKOITUS

Kulttuurihistoriallinen inventointi on perusselvitys, jonka tavoitteena on kuvata kulttuurihistorialliset arvokohteet ja antaa ymmärrystä turvataksemme menneiden aikakausien synnyttämien ympäristöjen säilyminen. Inventointi pyrkii tuomaan esiin säilyttämisen arvoiset rakennukset ja kulttuuriympäristöt. Kulttuuriympäristöllä tarkoitetaan tässä selvityksessä ihmisen toimillaan aikaansaamaa laidunnettua, viljeltyä ja rakennettua ympäristöä perinneniityistä kylänraitteihin, kirkonkylästä asuma-
lähiöihin ja puistoihin mukaan lukien teolliset tuotantoympäristöt ja kul-
kuväylät.

Inventoinnin tavoitteena on kuvailla ja arvottaa ympäristöt ja yksittäiset kohteet, joilla on tai on ollut merkitystä Suomen ja Tuusulan historiassa, maisemassa tai rakennuskulttuurissa. Useimpiin merkittäviin kohteisiin sisältyy kaksisuuntainen arvo. Toisaalta ne ovat osa Tuusulan omaa historiaa, toisaalta jonkin laajemman historiallisen ilmiön paikallinen ilmenemismuoto. Kohteiden arvon määrittelyssä eniten on painotettu ympäristön rakenteita sekä historiallisia tekijöitä. Mukaan on koottu myös se-
lostukset niistä historiallisista prosesseista, joiden tulos nykytilanne on.

Erityisiä tämän työn tavoitteita ovat olleet Tuusulan taajamien kehityshistorian ja niiden rakennuskannan tarkempi tutkiminen ja valokuvaa-
minen sekä maisemaan, historiaan ja rakennuskantaan liittyvien kartto-
jen piirtäminen. Mukaan on otettu myös edellisen raportin jälkeen ajan-
kohtaisiksi tulleita rakennuskulttuurin kohteita, kuten jälleenrakennus-
kauden pientaloalueita.

1.2. SELVITYKSEN STATUS

Lainsäädäntö painottaa rakennus- ja kulttuuriperinnön hoidon olevan
pääasiassa kuntien vastuulla. Tämä selvitys toimii lähtötietona kaavoja
valmisteltaessa ja niitä hyväksyttäessä sekä lupaharkinnan tukena. Tämä
selvitys on tietopaketti arvokkaasta kulttuuriympäristöstämme, jotta
osaisimme tehdä oikeita ratkaisuja sen säilyttämiseksi. Tällä selvityksel-
lä ei ole kuitenkaan lakiperusteista statusta eikä se suoraan määritä aluei-
den käyttöä, rajoitteita tai rakennusten kunnostamiseen, muutostöihin tai
purkamiseen liittyviä mahdollisuuksia.

Siippon Mäki-Heikkilän (Mäki-Kokila) alkuperäinen kuisti hirsirakenteisine portaineen vuonna 1930. Kuva E. Laakso, vk 4916, Nurmijärven museon kuva-arkisto.

Mäki-Heikkilän kuisti vuonna 2005. Malli on sama, toteutus ja yksityiskohdat ovat vaihtuneet. PS.

1.3. SELVITYKSEN LAATIMISESTA

Tämä inventointityö aloitettiin kesällä 2004, jolloin turkulainen arkkitehtuurin ylioppilas Panu Savolainen kävi aikaisemmat raportit lävitse. Tämän jälkeen hän kokosi vuoden 1986 jälkeen julkaistun lähdemateriaalin sekä tarpeellisia vanhempia lähteitä. Hän tutki myös vanhoja karttoja ja ilmakuvia järjestelmällisesti lävitse raportin kuvamateriaalia varten. Maastokäynnit hän teki raportin kirjoittamisen yhteydessä pääosin jalan. Kävelyä Panulle kertyi n. 800 km.

Panu Savolaisen inventoinnin edistymistä seurasivat ja neuvoja työhön antoivat arkkitehti Pertti Kyyhkynen, FM Marke Naski sekä kaava-suunnittelija Kaija Äikäs. FT Aino Niskanen luki ja kommentoi raportin luonnoksen. Vähätalo aloitti keväällä 2010 täydennettävän ja korjattavan luonnoksen tutkimisen ja haastatteli tässä yhteydessä myös luonnoksen laatijaa Savolaista. Savolainen mainitsi haastattelussaan, että eniten häntä tutkimuksessaan jäi harmittamaan oma kokemattomuutensa inventoinnin tekemisessä ja tietämättömyytensä alueesta sekä jonkinasteinen yksin jääminen suuren urakan kanssa – hyvin tavanomainen tilanne 2000-luvun alun kaavoitusharjoittelijalle, sillä arkkitehtuurin opintojen yhteydessä ei opetettu laajojen inventointien laatimista eikä siihen ollut metodeja tuolloin vielä olemassa.

Vähätalon tutkimustyön edetessä paljastui, että Härön aikoinaan laatima raportti sisälsi virheitä, osin hyvin karkeitakin, ja ne oli kopioitu sellaisenaan Savolaisen raporttiin. Tämä havainto hidasti työskentelyä, sillä koko raporttiluonnos täytyi läpikäydä yksityiskohtaisesti vertaamalla sitä luotettaviin lähdeksiin ja monesti myös itse kohteisiin. Vähätalolla oli onnekaasti jo paikallishistoriatuntemusta Tuusulasta erkaantuneen Järvenpään inventoinnin perusteella sekä Vanhankylän kartanon historia- ja rakennus selvityksestä, jota varten hän oli tutkinut pohjoisen Tuusulan asutushistoriaa, mutta monessakaan kohtaa tämäkään ei ollut oikotie.

Vähätalo kävi lävitse runsaasti kirjallisuutta, tutustui Tuusulan kiinteistö- ja rakennusrekisteriin sekä Tuusulan museon kuvakokoelmaan siinä laajuudessa kuin se on ollut mahdollista saaden asiantuntevaa apua Tuusulan museoamanuenssi Jaana Koskenrannalta vuodesta 2012 lähtien. Tärkeänä tietolähteenä on ollut suhteellisen hajallaan eri arkistoihin piiloutunut kartastomateriaali: erittäin mainioiksi lähteiksi paljastuivat 1840- ja 1870-lukujen topografikartat, joista tuoremmassa sarjassa on merkittynä myös useiden mautilojen nimiä sekä koko rakennuskanta. Kellokosken kartanon jakoon liittynyt karttamateriaali 1910-luvulta oli aluksi pelkkinä Kellokosken jakokunnan repaleisesta karttakappaleen valokuvasta tehtyinä valokopioina, mutta on sekin ollut suureksi avuksi selvitetessä Pohjois-Tuusulan maiseman rakentumista. Karttatyöskentelyä on vaikeuttanut ja hidastanut Maanmittauslaitoksen arkiston siirto Kansallisarkiston haltuun ja edelleen materiaalin siirto Jyväskylään sekä tähän liittyvä digitointityö ja sen mukanaan tuoma materiaalin täydellinen käyttökielto: vain digitoitu materiaali on ollut saatavilla ja Tuusulan kohdalta materiaali on edelleen pääasiassa digitoimatta inventoinnin taiton tarkistuksen päättyessä. Maanmittauslaitoksen mustavalkoiset mikrofilmikopiot eivät ole läheskään niin helppolukuisia ja ymmärrettäviä kuin värilliset alkuperäiset kartat, sillä värityksellä on suuri merkitys historiallisten karttojen sisällön tulkitsemisessä.

Tuusulanjärven ympäristön kohteissa ja Ruotsinkylässä, jotka on jo aikaisemmin tutkittu tarkkaan, on voitu soveltaa suurelta osin vanhaa tekstiä, mutta muualla tekstiä on luotu kylähistorioiden sekä aiempia vuosikymmeniä helpommin saatavilla olevan karttamateriaalin pohjalta. Vuodesta 2009 lähtien on myös jouduttu muuttamaan käsitystä rannikkovyöhykkeen sekä Keski-Uudenmaan asutushistoriasta.

Pellonraivauksen yhteydessä syntynyt kiviroykkiö, jonka rakentaja on soveltanut samaa tekniikkaa kuin kylmämuurauksella toteutetuissa kiviaidoissa. Kulttuuriympäristön inventointia voi verrata kivisen pellon raivaukseen ja kiviaidan rakentamiseen.

Inventoinnin tavoitteet

Inventoinnin tavoitteena on kuvailla ja arvottaa ympäristöt ja yksittäiset kohteet, joilla on tai on ollut merkitystä Suomen ja Tuusulan historiassa, maisemassa tai rakennuskulttuurissa. Useimpiin merkittäviin kohteisiin sisältyy kaksitasoinen arvo. Toisaalta ne ovat osa Tuusulan omaa historiaa, toisaalta jonkin laajemman historiallisen ilmiön paikallinen ilmenemismuoto. Kohteiden arvon määrittelyssä eniten on painotettu ympäristön rakenteita sekä historiallisia tekijöitä. Mukaan on koottu myös se-
lostukset niistä historiallisista prosesseista, joiden tulos nykytilanne on.

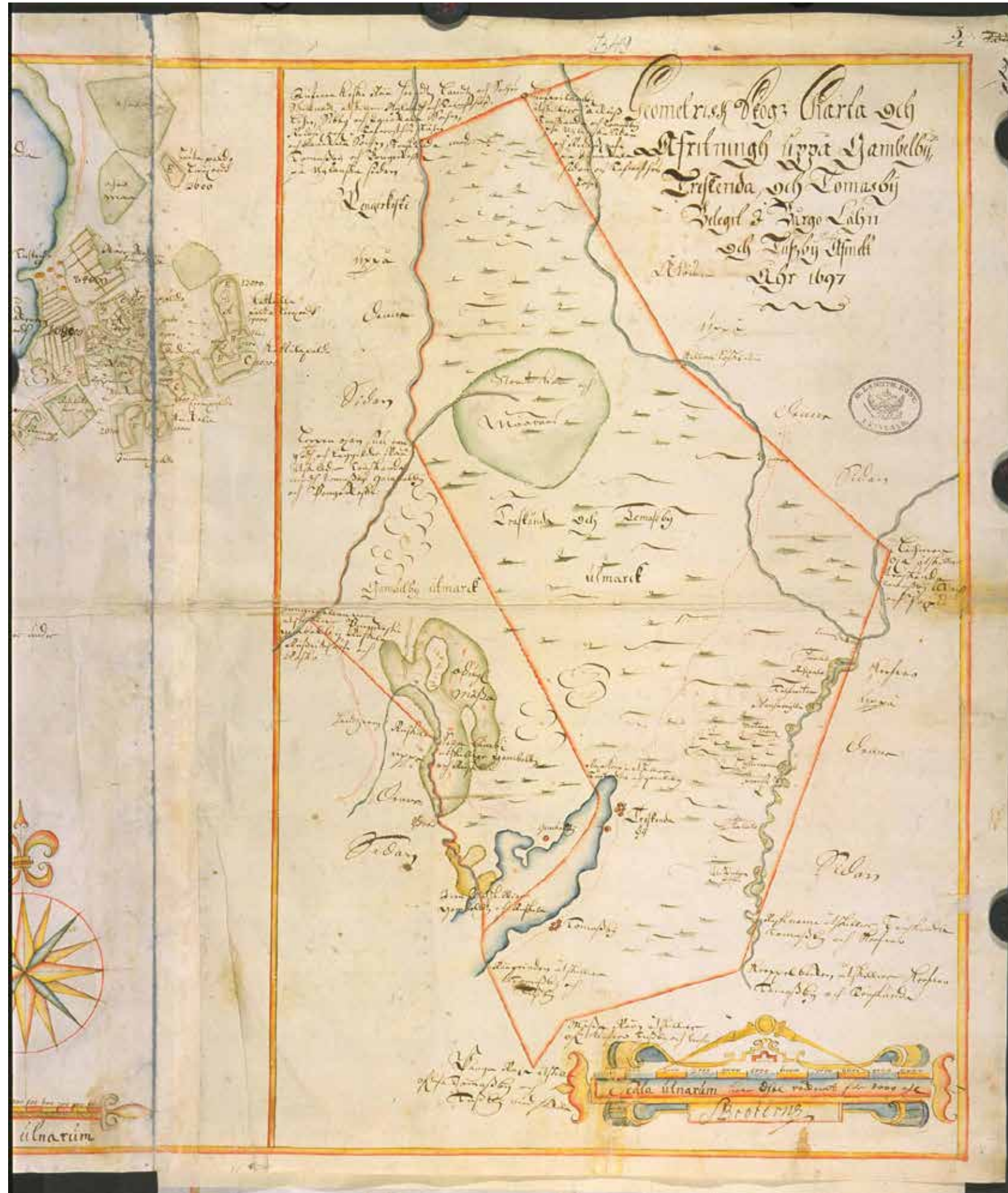
Erityisiä tämän työn tavoitteita ovat olleet Tuusulan taajamien kehityshistorian sekä maaseudun rakennetun ja raivatun maiseman muotoutuminen ja molempien rakennuskannan tarkempi tutkiminen ja lopulta maisemaan, historiaan ja rakennuskantaan liittyvien paikkatietoaineistojen luominen. Mukaan on otettu myös edellisen raportin jälkeen ajankohtaisiksi tulleita rakennuskulttuurin kohteita, kuten jälleenrakennuskauden pientaloalueita. Jokelan taajama on käsitelty erityisen tarkkaan.

Inventoinnin rakenne

Tämän raportin rakenne eroaa jonkin verran Mikko Härön aikanaan laatimasta. Kohteiden numerointi muuttuu Ruotsinkylästä alkavaksi ja päättyy Jokelaan, jolloin se noudattaa paria poikkeusta lukuun ottamatta Tuusulan asuttamisen ajallista järjestystä. Koska kohteet on sijoitettu kylittäin ja myöhemmin löytyneet lisäkohteet on numeroitu juoksevasti löytöajankohdan mukaan ja viety samalla kertaa paikkatietokantaan, kohteiden esittely ei noudata täydellistä kronologista numerojärjestystä raportissa. Kohteet on luetteloitu juoksevilla numeroilla koko kunnan osalta ja osassa kohteita esiintyy useita rakennuksia samalla numerolla ja täydentävällä kirjaintunnuksella varustettuna. Laajemmista Tuusulan maisemaan ja rakennuskulttuuriin vaikuttaneista historiallisista kehityskuluista on laajempi katsaus raportin alussa. Taajamien kehitys on käsitelty erillisissä luvuissa kunkin taajama-alueen luettelon alussa.

Toteutuksesta

Tämä raportin lukeminen ei vaadi laajamittaista ammattisanaston hallintaa. Sanasto on suurelta osin selitetty raportin alussa. Inventoinnin keskeinen sisältö on mahdollista ymmärtää lukemalla ainoastaan kartat, kaaviot ja kuvat selityksineen. Inventointi on tarkoitettu paitsi maankäytön suunnitteluun, myös normaaliin selailukäyttöön eräänlaiseksi opaskirjaksi Tuusulan maisemaa ja rakennuskulttuuria muovanneisiin tekijöihin. Työ ei ole luonteeltaan varsinainen historiallinen tutkimus, vaan pikemminkin historiallisen tiedon sovellus ympäristön ilmiöiden tarkasteluun. Lähdeviitteet on lisätty pitkälti asiasta kiinnostuvien iloksi sekä lukijoiden kyseenalaistamien asioiden tarkistuslähteeksi: kaikki painetuista lähteistä löytyvä tieto ei ole aina tutkittua tietoa vaan toisinaan väitteet perustuvat haastateltujen muistinvaraiseen ja siksi tulkinalliseen tietoon. Asiakirjoja on väärennetty ja kaunisteltu kautta aikojen ja oman aikansa historiankirjoittajat sortuvat toisinaan myös tietojen tarkoitushakuihin vääristelyyn. Kerran painettu virhe tapaa toistua ja muodostua mantran tavoin toistetuksi totuudeksi. Tämän raportin tietojen kytkeminen lähdeksi, haastatteluihin, kartta- ja rekisterilähteisiin, antaa myöhemmälle tutkimukselle työvälineitä asioiden tarkastamiseen ja tarvittaessa perusteita myös korjauksille, mikäli lähteen tieto havaitaan virheelliseksi.

Vanhakylä (Gammelby), Järvenpää ja Tuomala vuonna 1697. Esimerkki valmiista maakartasta. Laatinut Samuel Broterus. KA b49: 3/1-2 www.vanhakartta.fi

1.4 SELVITYKSEN LAATIJAN POHDINTOJA TYÖN JATKAMISEKSI

Tämän inventoinnin jälkimmäisen eli tarkistusvaiheen aikoihin julkaistiin Helsingin pitäjän alueelta laadittu, ”Helsingin keskiaikaiset ja uuden ajan alun kylänpaikat”, jossa mainitaan Tuusulankin vanhoja kylänpaikkoja sekä erittäin tärkeä havainto tähän asti tutkimusten peruslähteinä käytetyistä puhtaaksi piirretyistä kartoista: ne sisältävät usein huomattavasti vähemmän tietoa kuin näiden karttojen luonnospiirroksiset eli konseptikartat. Helsingin laatiman tutkimuksen taustalla on Espoon kehä-II:sen työmaavaiheessa löydetty keskiaikainen ja yhtäkiskaisesti aikaan hylätty kylänpaikka, joka tunnettiin ainoastaan verolähteistä. Ohessa lainaus Museoviraston Helsingin kaupungille laatimasta raportista:

”Etsittäessä keskiajan ja uuden ajan alun tonttimaita tärkeimpään rooliin nousevat 1600- luvun lopulla ja 1700-luvun alkuvuosina laaditut geometriset kartat. 1700-luvun jälkipuoliskolla tehdyt isojakokartat ovat usein vaikeasti tulkittavissa. Asutuksen volyymin kasvaessa 1700-luvun kuluessa keskiajan ja uuden ajan alun tilanteen päälle on tullut uusi paksu kerros, jonka alle on usein vaikea nähdä. 1600- ja 1700-lukujen vaihteen kartoilla näkyvät tonttimaat periytyvät luultavasti keskiajalta. On kuitenkin mahdollista, että osa kylästä tai niiden tonttimaista on vaihtanut paikkaansa joko jo keskiajan kuluessa tai 1500- ja 1600-luvuilla. Samoin tonttimaita ja jopa kokonaisia kyliä (esim. Heikby) on ehtinyt autioitua ennen vanhimpien karttojen laatimista.

Pääosa Helsingin kaupungin alueen 1600- ja 1700-lukujen vaihteen kartta-aineistosta on maanmittari Samuel Broteruksen laatimaa. Lars Forsselin käsialaa ovat ainoastaan Munknäsin, Tombackan ja Viikin vanhimmat kartat. Broterus kierteli 1600- ja 1700- lukujen vaihteen tienoilla ympäri Porvoon läänin kyliä. Muistona Broteruksen matkoillaan suorittamista maanmittauksista on sekä puhtaaksi piirretyjä kartoja että maanmittauskonseptteja. Parhaissa tapauksissa samasta kylästä on jäljellä molemmat. Usein joudutaan kuitenkin tyytymään jompaankumpaan. Monista kylästä on tallella pelkkä sotkuinen maanmittauskonsepti. Toisaalta konseptilla on usein huomattavasti enemmän tietoa kuin puhtaaksi piirretyillä kartoilla. Joskus harvoin tilanne saattaa olla päinvastainen. Kaikkea puhtaaksi piirretyille kartalle päätynyttä ei löydy konseptilta. Näissä tapauksissa selityksenä lisäykseen saattaa olla kentällä tapahtuneen maanmittauksen ja kartan puhtaaksi piirron välillä kulunut pitkä aika. Puhtaaksi piirretyissä on jouduttu täydentämään maanmittauskonseptia. Broterus on merkinnyt kyläkartoilleen lähes jokaisen hänen aikanaan asuttuna olleen tonttimaan. Jostain syystä joutuksen maastossa paikoilleen mitattuja torppia ei kuitenkaan aina ole katsottu aiheelliseksi siirtää puhtaaksi piirretyille kartoille. Näin ollen esimerkiksi Ylä-Keravan kartanon vuoden 1692 puhtaaksi piirretyiltä kartalta ei löydy maanmittauskonseptin kolmea torppaa. Samoin Pernajan Mästlaxin vuoden 1690 kartalla on torppia, kun taas vuotta myöhempi täsmälleen samaa aluetta kuvaava kartta on täysin torpaton...

Edellä on varmaankin käynyt ilmi, että Broteruksen maanmittauskonseptille on paljon sellaista tietoa, mitä syystä toisesta ei ole katsottu aiheelliseksi tuoda esille puhtaaksi piirretyillä kartoilla. Tonttimailla tai niiden läheisyydessä saattaa olla myös ylimääräisiä taloja. Pelkästään maanmittauskonseptille merkittyä taloa voidaan pitää tietyin varauksin autiotonttina. Puhtaaksi piirretyiltä kartoilta puuttuvat maanmittaus-

Kaikki arvokas ei ole aina suurta ja historiallista, myös talusrakennuksissa on rakennustaiteellisia helmiä. Tuomalan kyläkoulun piharakennus.

konseptien talot saattavat joskus olla myös riisiä, latoja, rantavajoja tai maanmittarin virheitä. Karttaan perehtyessä pystyy kuitenkin yleensä päättelemään, onko kyseessä mahdollinen tonttimaa vai ei. ”

Tällä perusteella olisi hyödyllistä tutkia myös Tuusulaa koskettavat konseptikartat ja erityisesti Tuusulanjärven länsipuoli (Ruskela, Paijala, Rusutjärvi sekä Siippoo) sekä Järvenpään ja Tuomalan kylien takamaata eli Kellokoskea koskevat kartat, sillä Kellokosken kartanoa edeltänyt tila/torppa oli isojakoa laadittaessa todettu kadonneen - konseptilla, mikäli sellainen on säilynyt, se saattaa nimittäin näkyä ja vahvistaa vuoden 2009 arkeologista inventointia. Tuusulasta on laadittu useita kartoja 1600–1700-luvuilla, jotka mainitaan Kansallisarkiston diaariluetteissa, mutta itse kartoja ei löydy arkistosta. Tietävästi osa kadonneista kartoista on päätynyt aiemman säilyttäjän, Maanmittauslaitoksen ylemmän johtohenkilöstön mukana yksityisarkistoihin, sillä yllättäviä karttalöytöjä pulpahtelee säännöllisesti esiin erilaisissa jäämistölahjoituksissa eri museoille ja arkistoille.

Uudenmaanliiton laatimat, digitoitujen verokarttojen ja kuninkaankartaston pohjalta konstruoidut paikkatietoteemakartat (Uudenmaan maise-mahistoria 2011) eivät sovellu suoraan kohde- ja kyläkohtaiseen tarkasteluun, sillä karttojen aikainen mittaustekniikka ei ole ollut yhtä tarkkaa ja yhteismitallista nykyisen kartoitusteknologian kanssa, joten karttatee-

mat eivät asetu aina oikeille paikoille nykymaastossa. Teemoja onkin tarkasteltava aina vanhan kartaston nimistöineen, nykykartan ja maastonmuotojen sekä maalajikarttojen yhteissummana vierailemalla myös maastossa todentamassa tilanteen.

Tuusulasta löytyi tämän inventoinnin ensimmäistä kierrosta tehdessä muutamia uusia arvokkaita kohteita ja toisella kierroksella kohteita löytyi lisää, sillä valmiiksi kirjoitettu historia on usein liiankin valikoivaa. Tämäkin inventointi ei ole täydellinen. Tämä luettelo toiminee lähtökohtana seuraavan tietojen keruun yhteydessä. Lisää tutkimusta vaativia kulttuurimaisemaa muokanneita tekijöitä ovat isonjaon lopulliset järjestelyt 1800–1900-luvun vaihteessa, 1910- ja 20-luvun vaihteen asutustointa sekä sodanjälkeinen kehitys. Vaikein kysymys on kuitenkin modernin arkkitehtuurin kohteiden arvottaminen ja mukaan ottaminen, sillä lähihistoriaa on usein vaikea tarkastella puolueettomasti – tämä koskee erityisen rankasti vuoden 1960 jälkeen syntynyttä rakennuskantaa, joista osa on arkkitehtonisesti merkittäviä kohteita mutta yleisen mielipiteen mukaisesti ”rumia, lättäniä betonilaatikoita”. Nämä kohteet kootaan omaksi listakseen lähtökohdaksi seuraavaa inventointia ja toisaalta myös rakennusvalvonnalle eteen tulevia muutossuunnitelmia varten.

Selvityksen laatija, Anne Vähätalo, arkkitehti SAFA

2. INVENTOIDUT KOHTEET

Tuusulassa on kolme valtakunnallisesti merkittävää kulttuuriympäristöä. Merkittävimmät, säilyneimmät ja yhtenäisimmät ovat Jokelan teollisuusalue sekä Marieforsin ruukki ja Kellokosken sairaala. Tuusulan Rantatien kulttuurimaisema tiputettiin aluksi RKY2009:sta, sillä alueen viljelys- ja luonnonympäristön hoito on laiminlyöty ja avoimia aukeita on metsitetty ja toisaalta vielä merkittävämpänä haittatekijänä on ollut alueen luonteeseen ja miljööseen sopimaton voimakas rakentaminen. Tuusulan Rantatiestä on laadittu vuonna 2000 hoitosuunnitelma, jota tulee noudattaa alueen ilmeen kohentumiseksi. Rakentamisen suhteen alueelle tulisi laatia arkkitehtoniset ohjeet.

RKY alueista pudotettu Hyrylän kasarmialue kupeessaan sijaitsevan Hyökkälän kylänraitin kanssa edustaa hyvin säilynyttä kokonaisuutta; Hyökkälän kylänraitin alue on edelleen maakunnallisesti merkittävä. Kulttuuriympäristöinä myös Tuusulanjärven länsipuolen huvila-asutuksella ja maaseutumaisella kulttuurimaisemalla sekä Ruotsinkylän ja Tuusulanjokilaakson kulttuurimaisemalla ja rakennuksilla on maakunnallista arvoa. Uudisrakentamisen tulee olla kulttuurikohteisiin nähden arvostavaa ja maltillista.

Tässä inventoinnissa arvokkaimpien kohteiden määrittelyssä pohjana on ollut Mikko Härön kirjoittama, Helsingin seutukaavaliiton julkaisema Läntisen Uudenmaan rakennusten ja maiseman kulttuurihistoriallinen inventointi, jota on jouduttu korjaamaan asiavirheiden osalta. Lauri Putkosen inventointi Uudenmaan maakunnallisesti arvokkaista kulttuuriympäristöistä oli kesken tämän kolmannen inventoinnin pohjatyön aikana, mutta työn loppuunsaattamisvaiheessa inventointi oli jo valmis ja sitä on luonnollisesti hyödynnetty. Tuusulasta maakunnallisesti arvokkaita kohteita löytyi jonkin verran.

Paikallisesti arvokkaiden kohteiden enemmistö ajoittuu 1800-luvulta 1940-luvulle. 1700-luvun rakennuskantaa edustaa noin kaksikymmentä kohdetta ja osakohdetta. 1800-luvun rakennuskantaa löytyy varsinaisista kohteista 62 rakennusta ja täydentävistä osakohteista peräti 146 rakennusta. Vuosien 1900–1939 välillä rakennettuja varsinaisia kohteita on 96 rakennusta ja täydentäviä osakohteita 503 kpl. Vuosien 1940–1959 välisenä aikana rakennettuja varsinaisia kohteita on kahdeksan ja osakohteita 113 kpl. 1960-luvulla ja sen jälkeen rakennettuja varsinaisia kohteita on kaikkiaan viisi ja osakohteita kahdeksantoista. Kari Arelan vuonna 1986 laatimalla ”Hyrylän merkittävien rakennusten” listalla on kaikkiaan 50 rakennusta, joista yli puolet kuuluu inventoinnin pariin ja toinen puoli ei; jälkimmäisten joukossa on enimmäkseen vuosien 1981–1985 välisenä aikana rakennettuja omakotitaloja ja uusia liikerakennuksia, joita ei ole pääasiallisesti arvioitu joko niiden viitteellisen nimeämisen tai aikansa arkkitehtuurin arvioinnin haasteellisuuden takia. Tarkkailulistalla olevan uudemman rakennuskannan merkitys määräytynee seuraavassa inventoinnissa. Näistä uudemmissa kohteista on otettu mukaan ne, joilla voidaan ajatella olevan rakennustaiteellista tai kulttuurihistoriallista arvoa.

Inventoinnissa on tutkittu taajamien luonnetta myös historiallisten kerrostumien kannalta, sekä arvioitu eri historiallisten vaiheiden säilyneisyyttä taajaman nykyisessä rakennuskannassa ja maisemassa. Taajamien historiallisten vaiheiden ymmärtäminen on maankäytön kannalta oleel-

lista. Säilyneet taajamarakenteen osat, kuten tielinjaukset, aluetyyppien rajat, hävinneen rakennuskannan luonne, tulisi ottaa uudisrakentamisessa huomioon.

Toimela. Kellokosken kartanon meijerirakennus vuodelta 1865 kuvattuna vuonna 1986. Säilyneenä rakennustyyppinä ainutlaatuinen: kaksikerroksinen, 1800-luvun puolenvälin puurakenteinen holsteinilaismeijeri. Rakennus eroaa kaksikerroksisuudellaan paikallisesta maaseudun rakennuskannasta. Kuva Ulla Anttonen, V1639 Tuusulan museo.

2.1 ARVIOINNIN MENETELMÄT

Inventointikohteiden arvioinnissa on yleisesti käytössä kolmijako, jossa erotetaan arkkitehtoninen, maisemallinen ja historiallinen arvo.

Kohteen arkkitehtoninen arvo voidaan periaatteessa jakaa rakennushistorialliseen ja rakennustaiteelliseen puoleen. Rakennushistorialliset arvot tarkoittavat kohteen alkuperäisyyttä tai historiallisesti mielenkiintoista kerroksellisuutta. Rakennustaiteellinen puoli liittyy estetiikkaan ja rakennuksen toiminnalliseen laatuun. Myös rakennusten muodostamilla kokonaisuuksilla voi olla rakennustaiteellista arvoa.

Maisemallisissa arvoissa on kyse laajemmista ihmisen toiminnan ympäristöistä, jotka antavat edustavan kuvan jostain historiallisesta vaiheesta. Yksittäisten kohteiden arvo on usein määritettävissä vain laajemman maisemallisen kokonaisuuden osana. Joidenkin maiseman osien merkitys saattaa kuitenkin olla muita suurempi, jos ne muodostavat ympäristön kiintopisteitä.

Historialliset arvot eivät näy maisemassa tai rakennuksissa, vaan niiden tunnistaminen edellyttää kohteen sijoittamista laajempaan kulttuuriseen

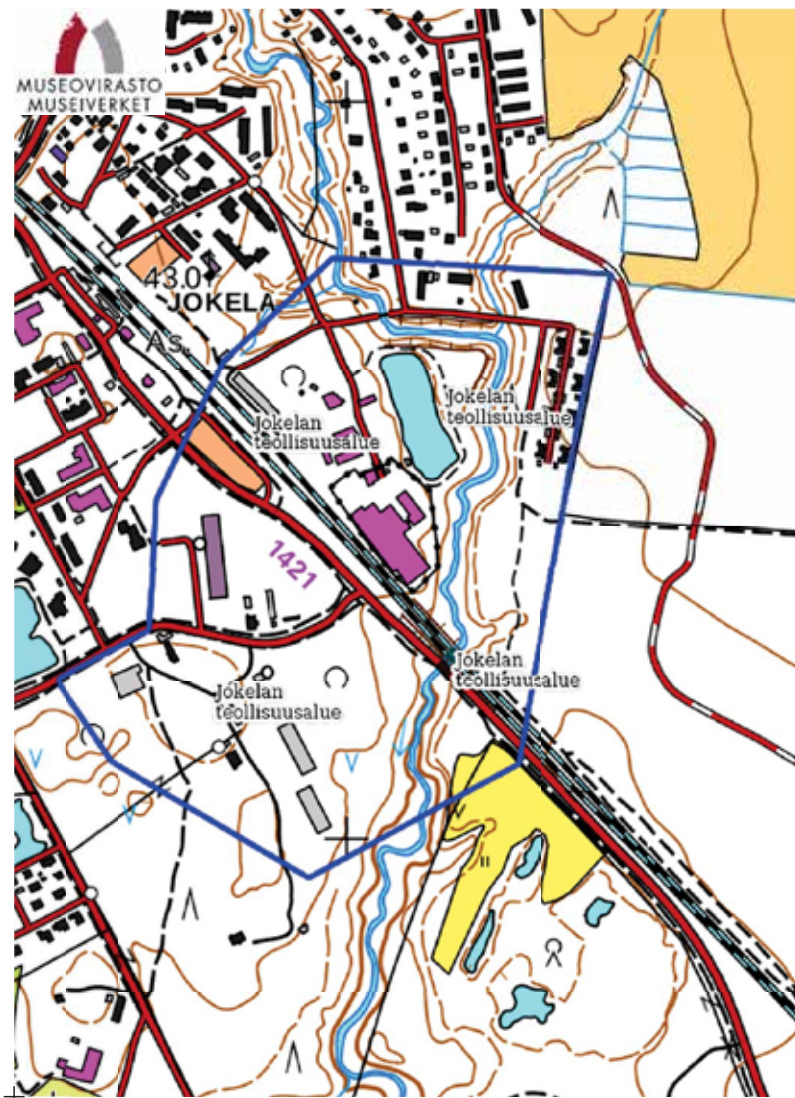
yhteyteen. Yleisimmin esille tulevat rakennuksen henkilö-, sivistys- tai sosiaalishistoriaan liittyvät arvot.

Inventoinnissa on pyritty arvioimaan museoviraston rakennushistorian osaston julkaisemia kriteerejä, joita voidaan käyttää apuna yllämainittuja arvoja mietittäessä:

1. **Harvinaistuva** kohde (rakennuksen arvon määrittäminen iän perusteella, yli satavuotiaat rakennukset otettu mukaan joka tapauksessa).
2. Kohteen **alkuperäisyys** (esim. rakennuksen materiaalit ja sisätilat tai tie, jonka maisema tai pinnoite on säilynyt).
3. Kohteen **edustavuus** rakentamisaikansa käyttötarkoituksen kuvaajana.
4. Kohderyhmän historiallinen tai tyyllinen **yhtenäisyys**.

5. **Yksittäisten rakennusten merkitys** ympäristönsä tunnelman muodostajina (keskeisten rakennusten merkitys havaitaan usein vasta, kun ne on purettu).
6. Tyyllisen tai ajallisen kerroksisuuden muodostama **jatkuvuus** (miten hyvin eri aikakausien synnyttämät ympäristön rakenteet muodostavat historiallisen jatkuvuuden tunteen, esim. taajamarakenne tai maanviljelysmaisema).

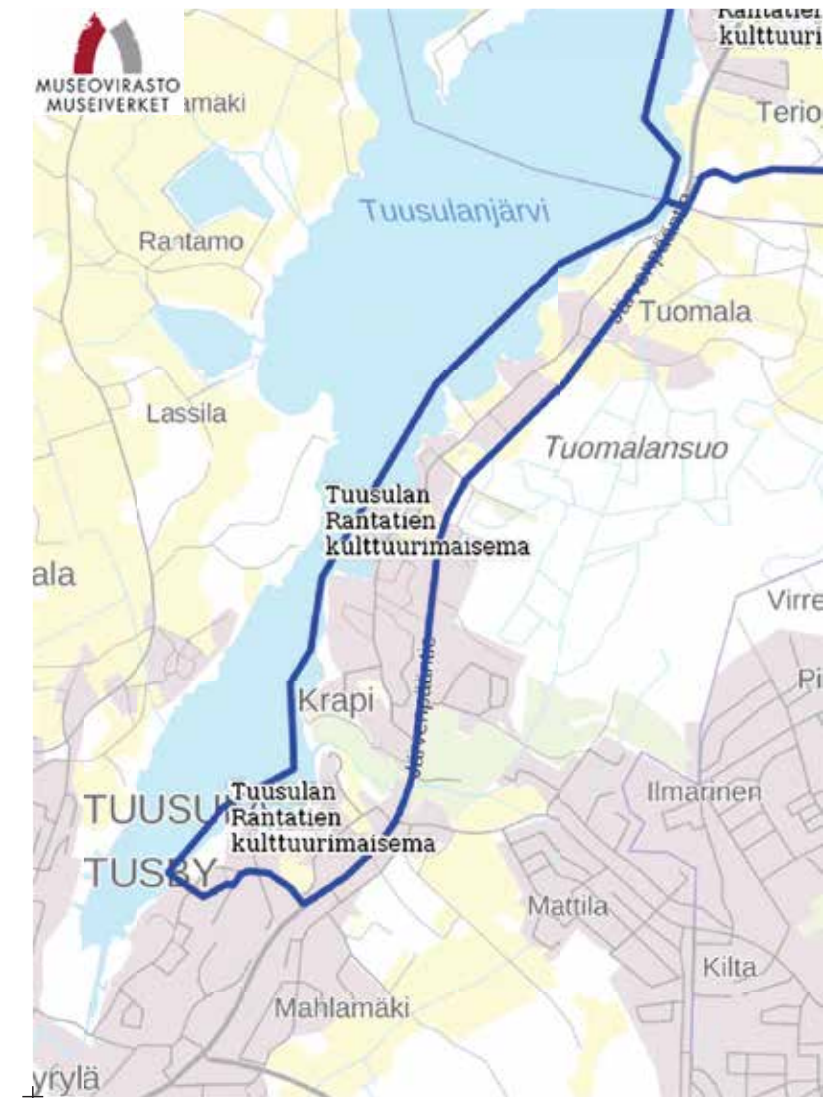
Museoviraston arvottamismalliin on myöhemmin lisätty uusia kriteereitä: sopusointuisuus ja vaihtelevuus, monipuolisuus, intensiteetti, opetus- ja tutkimusarvo. Näiden tarkoituksena on täsmentää kulttuuriympäristöjen arvottamisen perusteita sekä tuoda ilmi ympäristöjen luonnetta.

Jokelan teollisuusalue, RKY 2009.

Marieforsin ruukki ja Kellokosken sairaala, RKY 2009.

Tuusulan Rantatien kulttuurimaisema, RKY 2009.

2.2 LUOKITUS

Kohteiden ja alueiden luokittelussa on 1960- ja 1970-luvuilla käytetty kolmiportaista numeroluokitusta, jolla pyritään määrittelemään lähinnä kohteen säilytettävyyden aste. Luokitus on nyttemmin tullut takaisin käyttöön, mm. Pirkanmaan maakuntamuseon tekemässä Pispalan kaupunginosan inventoinnissa sekä Järvenpään kaupungin rakennetun kulttuuriympäristön inventoinnissa.

Luokitus helpottaa inventoinnin tulosten hyödyntämistä maankäytössä. Paljon tietoa käsittävän raportin sisältö voidaan luokituksen avulla hahmottaa helpommin maankäytön suuntaviivoja laadittaessa. Luokituksen haittapuoli on välimuotojen puuttuminen hienovaraisuudesta huolimatta. Rajatapauksia on paljon, ja inventoijan tiedostamaton subjektiivisuus vaikuttaa luokitukseen väkisinkin.

Luokituksen käyttö on perusteltua, mikäli alueella on paineita uudisrakentamiseen ja ympäristön muutokset ovat nopeita. Tuusulan rakennuskanta ja ympäristöt ovat pääkaupunkiseudun lievealuetta, minkä vuoksi kunnan väestönkasvu ja sitä kautta uudisrakentaminen ovat nopeaa. Tuusulan maa-seutu käsittää arvokkaan kokonaisuuden maanviljelyskulttuuriin liittyvää rakennuskantaa ja maisemaa, jotka ovat viimeisten vuosikymmenten aikana ehtineet kärsiä maisemaan sopimattomasta uudisrakentamisesta sekä suoranaista tuhoamisesta. Luokituksen ideana on Tuusulan tapauksessa auttaa tiedon nopeampaa siirtymistä maankäytön ratkaisuihin sekä rakennusvalvonnan työskentelyyn inventoinnin paikkatietojärjestelmään viennin avulla. Luokituksen avulla maankäyttöä voidaan ohjata tunnistamaan arvokkaat ympäristön osat ja inventoinnin yhteydessä luodun kuvapankin avulla huomioimaan ne asiat, joita numeerisesti ei voida ilmaista.

Numerot eivät välttämättä anna kuvaa kohteiden välisten arvojen suhteesta, sillä ehdoton säilymisen vaatimus voi olla hyvin erilaisilla kohteilla.

Osalle kohteista ei ole annettu lainkaan luokitusta. Joissain tapauksissa kohde ei täytä riittäviä säilyneisyyden kriteereitä, mikä ei merkitse, ettei sillä olisi lainkaan arvoa. Erityisesti useiden rakennusten kokonaisuuksilla saattaa olla historiallista merkitystä, vaikka rakennukset yksin olisivat vähäarvoisia. Myös erittäin huonokuntoiset kohteet on jätetty luokituksen ulkopuolelle, jos voidaan arvioida, että niiden kunnostaminen väistämättä tuhoaisi rakennuksen antikvaarisen arvon.

Fjällbon pieni leikkimökki, joka on ilmeisesti siirretty nykyiselle paikalleen. Mökin alkuperä oli inventointihetkellä selvityksen alla, mutta kyseessä on vanha ja taidolla tehty pieni rakennus.

Jokelan Pertussa täydennysrakentaminen on historisoivaa uudisrakentamista, jonka yhteensovittaminen jälleerakennuskauden rakennuskantaan on haastavaa ja syntyvä ympäristö ennen istutusten kasvua täyteen mittaansa epäsuhtaista. Rakennustapaohjeet eli ennakoiti pelastaisi monta ympäristöä riitasoinnuilta.

2.3 LUOKITUKSEN KRITEERIT

2.3.1. Pääkohteet

Luokka 1

Luokkaan kuuluvat automaattisesti RKY2009-kohteet ja maakunnallisesti arvokkaat kohteet sekä paikallisesti erityisen merkittävät kohteet, joilla voi olla myös mahdollisesti valtakunnallista merkitystä.

Ensimmäisen luokan paikallisia kohteita ovat antikvaarisesti hyvin säilyneet kohteet, joilla on suuri merkitys Tuusulan rakennusperinteen osana. Näihin kohteisiin sisältyy useita arvonäkökulmia tai erittäin vahva yksi peruste. I luokan kohteiden kuvauksiin on liitetty lyhyt perustelu luokituksesta.

Suojelusuositus: Rakennuksia ei saa purkaa. Rakennuksiin sallitaan säilyttäviä tai alkuperäistä asua kunnioittavia muutoksia, jotka tulee tehdä harkiten ja rakennuksen kulttuurihistorialliset ominaispiirteet huomioiden. Luokan kohteita muutettaessa ja korjattaessa tulee Keski-Uudenmaan maakuntamuseolta pyytää lausuntoa rakennuslupaa, poikkeamislupaa tai suunnittelutarveratkaisua haettaessa.

Luokka 2

Kohteita, jotka ovat vähintään kohtalaisen hyvin säilyttäneet rakennushistoriallisen arvonsa tai kerroksellisuutensa ja edustavat Tuusulan rakennuskulttuurin arvokasta osaa. Niihin saattaa sisältyä useita arvonäkökulmia kuten esimerkiksi autenttisuus, henkilöhistoria, paikallishistoria, rakennustaiteelliset arvot, rakennustyypin harvinaisuus paikkakunnalla.

Suojelusuositus: Rakennuksia saa purkaa vain erityisen pakottavasta syystä, joka täytyy perustella alan asiantuntijoita apuna käyttäen. Mahdollisia muutoksia saa tehdä rakennuksen ominaispiirteitä kunnioittaen ja muutoksissa tulee ottaa huomioon rakennusten historiallinen ilme ja aiempi muutoshistoria. Harkitut laajennukset tai muutokset ovat mahdollisia. Kohteita muutettaessa ja korjattaessa tulee Keski-Uudenmaan maakuntamuseolta pyytää lausuntoa rakennuslupaa, poikkeamislupaa tai suunnittelutarveratkaisua haettaessa.

Luokka 3

Kohteita, joilla on paikallishistoriallista arvoa ja joissa on mahdollisesti tehty suuriakin muutoksia, ja jotka ovat mahdollisesti osana arvokkaampaa kokonaisuutta.

Suojelusuositus: Rakennukset tulisi pyrkiä säilyttämään. Muutokset tulisi tehdä rakennusta kunnioittaen, vaikka suuremmatkin laajennukset ovat mahdollisia. Muutokset tulisi toteuttaa rakennuksen muodon ja koon sekä ympäristön ehdoilla.

Prijuutin koillisnurkassa olevan kamarin kulmauunin kaakelit ovat mahdollisesti paikallisen savenvalaja Grönroosin pajan tuotantoa.

Toimelan eteläpäädyn yläkerrassa on seinillä savirappausta ja alakatossa on ristitikutus savirappausta varten.

2.3.2 Osakohteet

Osakohteet on luokiteltu samojen periaatteiden mukaan kuin pääkohteet, mutta niiden ensisijainen valinta perustuu niiden merkitykselle kokonaisuuden luojina ja täydentäjinä. Nämä kohteet voivat olla pääkohteita täydentäviä, esimerkiksi pihapiirien rakennuksia tai rakennelmia tai aluekokonaisuuksien osakohteita mukaan lukien siltoja, muuntamotoreja, kilometritolppia, taideteoksia.

2.3.3 Aluekohteet ja historialliset tielinjat

Aluekohteissa merkittävimmät huomioitavat piirteet ovat rakennetun ja rakentamattoman alueen suhde toisiinsa, pihapiirien jäsentely ja rakennuskannan tiheys sekä rakennustyypit ulkomuotoineen. Huomionarvoista on myös rakennettujen alueiden sijoittuminen maastoon: asutus on pääasiassa sijoittunut mäkien laille ja rinteille lähelle vesistöjä, hiekkaiseen tai kalliiseen maastoon ja viljelykset puolestaan multaville rinteille ja tasangoille sekä savikoille. Peltoladot ja muut maatalouden tuotantorakennukset on pyritty sijoittamaan maaston kohoumiin ja kivikkoisiin kohtiin. Teollisuuteen liittyvät rakennukset ovat alun perin sijoittuneet hyvien kulkuyhteyksien sekä vesivoimaa tarjoavien koskien ja jokien risteyspaikkoihin ja muutamissa tapauksissa luonnosta saatavan raaka-aineen äärelle (tiiliteollisuus, turpeennosto).

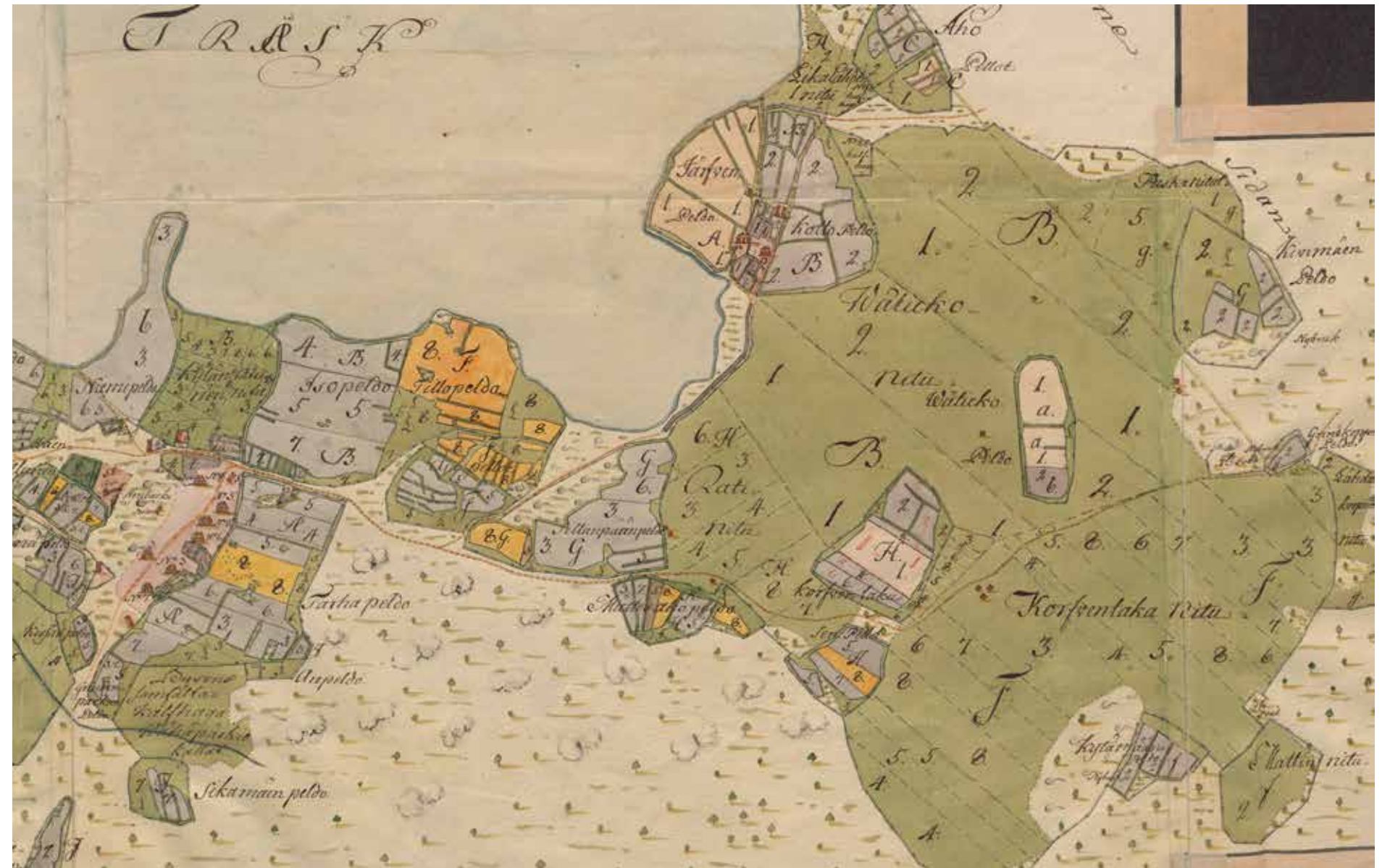
Tielinjaukset ja rautatiet ovat merkittäviä väyliä maiseman tarkastelun ja havaitsemisen kannalta, sillä ne ovat pääasiassa havainnointipaikkoja vieraille ja myös paikkakuntalaisille kulkijoille julkisen väylän ja yksityisen rakennetun alueen välillä. Pellot ja pellonreunat ovat puolijulkisia tiloja, koska molempiin liittyy voimakas viljelyyn liittyvä ikimuistoinen omistussuhde sadon ja viljelijän välillä ja kulkeminen kasvavassa kasvustossa tai edes sen laidassa ilman viljelijän lupaa ei ole suotavaa. Tieltä näkyvä maisema synnyttää vaikutelman ja siten mielikuvan alueen luonteesta ja ominaisuuksista. Maisema-alueella sekä tielinjauksilla on maisemallinen että historiallinen merkitys myös nykyisyydessä, koska näkyvä maisema ja tietoisuus sen historiasta on yksi niistä tekijöistä, jotka ovat vaikuttamassa yksilön suhteeseen johonkin tiettyyn paikkaan mutta myös kokonaiskäsitykseen kyseisestä paikkakunnasta ja sen suhteesta muihin yksilölle merkityksellisiin paikkoihin.

Luokka 1

Luokkaan kuuluvat automaattisesti RKY2009-kohteet ja maakunnallisesti arvokkaat kohteet sekä paikallisesti erityisen merkittävät aluekokonaisuudet, joilla on suuri paikallinen arvo ja myös valtakunnallista merkitystä.

Rakennuskannaltaan erityisen hyvin säilyneitä kokonaisuuksia, joiden rakennukset ovat pääasiassa 1 tai 2 luokkaa. Alueet sisältävät useita arvonaäkökulmia, mm. rakennushistoriallisia, historiallisia tai maisemallisia arvoja. Alueilla voi olla uudisrakennuksia, mikäli niiden arvo on muuten kulttuurihistoriallisesti tai esim. taajamakokonaisuuden osana erityisen merkittävä.

Suojelusuositus: Kokonaisuuden keskeiset ominaispiirteet tulee säilyttää. Tiet, pihojen rakenteet yms. tulisi huomioida. Uudisrakentamista tulee tehdä harkitusti ja tarkkaan huomioida mm. olemassa olevan ympäristön mittakaava ja rakennustapa. Luokan kohteita muutettaessa ja korjattaessa tulee Keski-Uudenmaan maakuntamuseolta pyytää lausuntoa rakennuslupaa, poikkeamislupaa tai suunnittelutarveratkaisua haettaessa.

Tielinjaus voi olla vanhakin, mutta tie ei välttämättä ole ollut käytössä ympärivuotisesti.

Rusutjärventie oli Kaukonmäeltä Mikkolanmäelle kapulatie, jota käytettiin silloin kun olosuhteet tai tien kunto sen sallivat. Varsinainen reitti kulki useasti suoraan Ketunlinnasta (Vesitorinmäki) Mikkolanmäen eteläpuolelle Wätickon nitun ja Korventaka nitun välitse (Vetikon niitty ja Korventaan niitty) ellei ollut asiaa Kaukon tai Envaldsin taloon. KA. Karta öfver åker och äng med beskrifning 1764-1764 (B49i:8/6-8).

Luokka 2

Merkittävät aluekokonaisuudet.

Alueella on vanhaa, pääasiassa 2-luokan rakennuskantaa, jonka joukossa voi olla muutama uusi rakennus. Uudisrakennukset sopivat mittakaavaltaan ja rakennustavaltaan vähintään kohtalaisen hyvin ympäristöönsä.

Suojelusuositus: Kokonaisuuden keskeisiä ominaispiirteitä tulee vaalia osakohteiden luokitusta noudattaen. Myös tiet ja pihojen rakenteet tulisi huomioida. Sopeutuva uudisrakentaminen on mahdollista.

Luokka 3

Muutoin mielenkiintoiset, arvokkaat tai seurattavat rakennetut alueet.

Alue on muuttunut esimerkiksi rakennuskannaltaan, rakenteiltaan, tietöltään, pihastutuksiltaan. Rakennukset ovat pääasiassa 2 ja 3-luokan kohteita ja alueella on useita uudisrakennuksia, joista suurin osa sopii kuitenkin vanhan rakennuskannan mittakaavaan ja rakennustapaan.

Suojelusuositus: Rakennuksia saa purkaa vain pakottavasta syystä (huomioitava mitä edellä on sanottu kohteista), myös tielinjaukset tulisi säilyttää. Uudisrakentaminen on mahdollista vanhaa rakennustapaa kunnioittaen.

Näkymä Ruotsinkylän Övre-Gummin kohdalta Jeppaksen ja Ávallin Kauran ohitse kohti Ruotsinkylän koulua Tuusulanjoen ylitse 1920-luvulla. Övre-Gummin humalasalkoja näkyy heinämaan reunuksena tien varressa. Kuvassa näkyy puhelintolppa, sillä puhelinlangat saavuttivat Ruotsinkylän jo 1900-luvun alkuvuosina. V5555, Kuva Hjalmar Krook, KUF, Tuusulan museo.

Hyrylän kasarmialueita kuvattuna ylitse Tuusulanjärven eteläpään Paijalan puolelta, todennäköisesti Kaunelan pelloilta. Järven eteläpää on jo hyvin ruovikkoista mutta aukeaa ja Koskensillan kupeessa on rakennuksia, mm. keskellä oleva Rantasen leipomo kahviloineen ja vasemmassa reunassa puuston keskellä Klaavolan riihi, jonka kohdalla on nykyisin 1920-luvun alussa rakennettu huvila. V588. Helsingin ortodoksisurakunnan kokoelmasta/Tuusulan museo.

Heinola-Hollolatien ja Hämeentien Y-risteys kesällä 1922 kuvattuna Hyrylänstä kohti Helsinkiä. Kuvassa näkyvät rakennukset ovat Peltolan pihapiiri eli nykyisen S-marketin parkkipaikka eteläisen kiertoliittymän pohjoispuolella. V 5714. Alkuperäinen kuva Lars Winqvist/Tuusulan Säästöpankin kokoelma, Tuusulan museo.

Kirkkotie kulki kirkon ja pitäjänmakasiinien välistä 1920-luvun loppupuolelle asti. Tien ja rannan väliin kuvassa jää maakellari, joka on saattanut palvella ruumishuoneena. Makasiinien ryhmässä on ollut tuolloin kolmaskin varastorakennus, joka on purettu tielinjauksen alta. Kuva on mahdollisesti August Haikosen kuvaama 1900-luvun alkupuolelta. V1804, Tuusulan museo.

Tuusulan Kirkkotie kirkon kohdalla Malleniuksenmäeltä kuvattuna 1910-luvulla. Kuvassa näkyy myös edelleen olemassa oleva porttirakennus. Vasemmassa reunassa olevassa pitäjänmakasiinissa näkyy takaseinällä tien siirron yhteydessä purettu kylkiäinen. Kuvan etualalla oleva jykevä aita on tosiasiasa hevospuomi. Tuusulan museo.

2.3.4 Erilaisten kohdetyyppien keskinäisestä arvotuksesta

Inventointi sisältää ”suur”maisema-aluejaon (I-VIII), jossa on ensisijaisesti kiinnitetty huomiota yhtenäisiin maisema-alueisiin ja niiden erilaisiin tyypeihin. Paikkatiedossa maisema-aluejako on esitetty nimellä ”Maaseudun kulttuurimaisema-alue”, vaikka Tuusulassa on myös kolme taajama-aluetta. Maisema-aluejako on myös ollut johtotähtenä selvityksen vihkojako luotaessa, vaikka maisema-alueet eivät aina noudata hallinnollista kyläjakoja. Pääsääntöisesti maisema-alueita ei ole arvoluokiteltu ellei kyseessä ole valtakunnallisesti tai maakunnallisesti tärkeän alueen sisältävä maisema-alue. Maisema-alue voi sisältää myös paikallishistoriallisen kehitysuonteita, joka lisää sen omaleimaisuutta. Maisema-aluejako on luotu kaavoittajille ja suunnittelijoille Tuusulan maisemaa ja historiaa selventäväksi kaavioksi yleiskaavoitusta ja täydennysrakentamista ohjaamaan.

”Rakennuskulttuurikohde” on tässä inventoinnissa aina muutamaa poikkeusta lukuunottamatta yksittäinen rakennus, jota erittäin usein ympäröi ”Rakennettu kulttuurialue” ja jolla on ”Rakennettua kulttuurialuetta täydentäviä rakennuksia tai rakennelmia”. Eli yksinkertaisimmillaan kyse on pihapiiristä (=rakennettu kulttuurialue), pihassa olevasta päärakennuksesta (=rakennuskulttuurikohde) ja talousrakennuksista (=rakennettua kulttuurialuetta täydentävät rakennukset tai rakennelmat). Rakennelma voi olla vaikka vanha kivialue, kivipengerrys/porrastus, maakellari ja toisinaan myös pellon keskelle tai reunaan kasattu ei-muinaismuistoksi luokiteltava kiviröykkiö, joka on syntynyt pellonraivauksen yhteydessä ja jossa on havaittavissa selkeä rakennustaiteellinen pyrkimys (=symmetria, selkeä, järjestelmällinen latominen, keon päälle kasattu ”majakka”). Rakennettu kulttuurialue voi pitää sisällään myös puutarhaa, peltoaluetta, metsälaidunta tai muuta vastaavaa, jolla on kohteelle selkeä toiminnallinen ja maisemallisesti näkyvä yhteys.

2.3.5 Mietteitä rakennussuojelusta

Suojelusta yleisesti

Rakennuksen omistaja on velvollinen ylläpitämään ja huoltamaan rakennettua omaisuuttaan. Rakentamisen yhteydessä tulee tiedostaa rakennuksesta syntyvä vastuu ja velvollisuus varautua ylläpitokustannuksiin: rakennus ei ole koskaan kertaluontoinen sijoitus vaan jatkuvaa huoltoa ja rahallista panostusta vaativa omaisuus.

Suojella paikoillaan vai siirtää?

Tuusulassa on muutamia kylien ja taajamien keskusta-alueille ”jääneitä” vanhemman rakennuskannan edustajia, joiden käytöstä ja korjauksesta on käyty jopa vuosikymmeniä kestäviä kädenvääntöjä omistajien, paikkakuntalaisten ja ”suojeluviranomaisten” välillä.

Tilanteissa, joissa aikaisempien sukupolvien toiminta on tuhonnut ympäröivän rakennuskannan, paikoilleen unohtunut rakennus on ymmärrettävä joko siirtää sellaiseen mahdollisimman lähellä alkuperäistä sijaitsevaan paikkaan, jossa sillä on ikäistään ja arvoistaan seuraa tai vaihtoehtoisesti siirtää/rakentaa tämän yksinäisen ympärille luonteva ja vanha rakennusta kunnioittava ympäristö. Ensisijaisesti vanha rakennus tulee säilyttää alkuperäisellä tai nykyisellä paikallaan, sillä sijainti kertoo omaa historiallista tarinaa juuri kyseisestä rakennuksesta ja sen merkityksestä. Käytännössä suuri osa hirsirunkoisista rakennuksista on

siirretty kerran olemassaolonsa aikana: joko veistopaikalta rakennuspaikalle tai muusta syystä paikasta toiseen mm. kauppa- tai perinnönjakotilanteissa; toisinaan vanha hirsirunko on ostettu uuden rakennuksen alta pois ja muotoiltu uudelleen pystytysvaiheessa. Vanhan, yksittäisen rakennuksen uudessa käytössä on huomioitava mahdollisimman tarkasti vanhan säilyminen sellaisenaan, sillä maankäyttö- ja rakennuslaki antaa mahdollisuuden poiketa uudisrakentamisen normeista silloin kun kyseessä on suojelukohde tai muutoin arvokas rakennus. Uudiskäyttötarkoitus tulee valita ensisijaisesti rakennuksen ehdoilla.

Erityisesti tulee huomioida rakennusten rakennusosien säilyttäminen sekä korjauksessa että siirtotapauksissa: rakennuksen rakennushistoriallinen arvo muodostuu alkuperäisistä rakennusosista: ovista, ikkunoista, heloista, ulko- ja sisävuorauksesta, kivijalasta, koristelusta niin sisällä kuin ulkona (mukaan lukien vuorilaudat ja listat) ja kiinteistä kalusteista mm. kaiteet, kaapistot, komerot, portaat, uunit ja muut mahdolliset rakennelmat. Vanhassa rakennuksessa tulee näkyä ajan kuluminen: kunnostuksessa tulee ymmärtää patinan ja lian ero. Useimmiten vanhat, ennen 1960-lukua valmistetut rakennusosat ovat kunnostettavissa. Vanha on aina arvokkaampi kuin uusi. Paikallinen maakuntamuseo osaa antaa tarvittaessa neuvoja kunnostukseen.

Anttilan koetilan uusi ja jo purettu viljankuivuri, jonka suunnitteli arkkitehti Keijo Petäjä. Arkkitehtuuri on ajalleen tyyppillistä.

2.4. KOHTEET LUOKITELTUINA

2.4.1. Edellisten inventointien jälkeen hävinneet kohteet

Vuoteen 2005 mennessä puretut

Vuosina 2004–2005 laaditussa inventoinnissa mainitaan puretuksi 12 kohdetta, jotka olivat mukana edellisessä, vuosina 1985–86 kootussa inventointiraportissa. Merkittävimmät puretut kohteet olivat Kolsan tiilitehdas, Mattilan päärakennus, Gästgifvars, sekä Heikkilän päärakennus. Vuoden 2005 inventointi jäi aikoinaan kesken ja sen loppuunsaattamisen aikana vuosina 2010–2014 ja väliin jääneinä vuosina ehti kadota kymmenkunta kohdetta ja osakohdetta lisää, joista merkittävimmät olivat Jokelan tiilitehtaan asuinkasarmit ja alakoulu Colombia sekä Hyrylän seurakuntakeskus ja Nummi-Mattila Siippoossa.

Luettelo ennen vuotta 2005 puretuista rakennuksista (numerot viittaavat edelliseen Härön inventointiraporttiin):

10. Temmon tila, Jokela
22. Siljalantie 16, Jokela
22. Siljalantie 3, Koskirinne, Jokela
22. Kotilehto, Jokela
23. Kolsan tiilitehdas, Jokela (jäljellä isännöitsijän asuinrakennus ja muutama paritalo)
53. Mäntylä, Purola
56. Mattilan vanha päärakennus, Siippoo
75. Gästgifvars, Hyrylä
114. Vääräkallio, Tuomala
122. Perhelä, Tuomala
136. Villa Dennisofkan puutarha ja Jukan talo
151. Heikkilän päärakennus, Nahkela

Anttilan koetilan purettu kanalaksi kutsuttu rakennus, jonka arkkitehtuuri toistaa Metsäntutkimuslaitoksen laboratorio- ja toimistorakennusten muotokieltä.

10. Temmon tila

Temmo oli Krapin tilasta Jokelan tiilitehtaan haltuun päätyneistä takamaista muodostettu torppa, joka itsenäistyi 1900-luvulla. Temmon tilalla sijainneessa rakennuksessa tiilitehtaan omistaja, kauppaneuvos Paul Chmelewski ylläpiti koulua 1870-luvulla. Temmon tilan päärakennus oli yksikerroksinen, hirsinen parituparakennus, jossa oli satulakatto ja frontoni. Talon ulkoasu oli 1800-luvun lopusta. Pihapiiriin kuului myös taitekattonen tiiliaitta, tiilirakenteinen navetta oli purettu jo 1970-luvun lopussa. Temmon tilan rakennukset purettiin 2000-luvun alussa.

Jokelan kaupallista keskusta-aluetta 1970-luvun alussa. Osulankujalla on kaksi 1950-luvun tyyppillistä rapattua kaksikerroksista asuinliikerakennusta: Osuuspankin-talo osoitteessa Osulankuja 1 ja useita eri liikkeitä mukaanlukien ravintolan sisältänyt Osulankuja 3. Molemmat purettiin vuonna 2008. V10508. Nikolai Breneffin kokoelma. Tuusulan museo.

22. Siljalantie 16

Siljalantie oli kaksikerroksinen, todennäköisesti 1920-luvulla rakennettu klassillishenkinen kahdeksan hengen vuokrakasarmi, joka sijaitsi näkyvällä paikalla mäen päällä. 1980-luvulla sen eteis- ja porrashuoneet olivat vielä hyvin alkuperäisessä muodossa. Rakennus purettiin 1990-luvulla.

Siljalantie 3, Koskirinne.

Koskirinne oli pieni, 1900-luvun alussa muurari Ahlforsin rakentama asuinrakennus. Taitekattoisessa, yksikerroksisessa hirsitalossa erityispiirteenä olivat mm. ikkunoiden koristeelliset kehyslaudat. Rakennus purettiin vuonna 1997.

22. Kotilehto eli Pullin talo

Pullin talo sijaitsi Asemapolun ja Siljalantien risteyksessä. Talo oli alaosaltaan 1800-luvun rakennus, mutta sen 1930-luvulla rakennettu yläosa oli lautarakenteinen, taitekattoinen, ristipäätyinen - ja kaiken kruunasi altaani. Talossa oli alusta alkaen toiminut kauppa aina vuoteen 1970 asti. Rakennus purettiin 1990-luvulla.

Siljalantien taloja 1950-60-luvulla aseman suunnalta kohti Lepolan koulua. Tien oikealla puolella näkyy SKP:n talo, jossa on tienpuoleisessa kulmassa sisäänkäynti kauppaan. V11399. Jokelan kirjasto/Tuusulan museo.

Wiklundin kauppa vuonna 1963 on ollut vaaleaksi maalattu. Liikehuoneisto talon päädyssä oikealla. Asuinhuoneet kaupan takana samassa rakennuksessa. V7551. Kuvaaja Pasi Lindfors. Tuusulan museo.

Juho Pullin kauppa vuonna 1963 Siljalantien ja Asemapolun risteyksessä. Kauppa toimi aina 1970-luvulle asti ja purettiin 1990-luvun alussa. Kilometritolpan takana hevospuomi ja talon oikean kulman takaa pilkottaa Rautatieläisten kasarmi. Asiakassisäänkäynti oli keskimmäisen ovista, oikeanpuolimmaisoin johti takahuoneeseen. V7553. Kuvaaja Pasi Lindfors. Tuusulan museo.

23. Kolsan tiilitehdas

Kolsan tiilitehdas on nuorempi Jokelan vanhoista tiilitehtaista. Sen perusti vuonna 1899 Nurmijärven Raalan kartanon omistaja A. G. Adlercreutz, joka osti tiilitehdasta varten Paijalan kylän takamaista muodostetun Kolsa-nimisen torpan. Tehtaan rengasuunin rakennusvuodesta on erilaisia tietoja vuosilta 1899–1903. Tehtaan omistus siirtyi vuonna 1908 Kolsan Maatila- ja Tiilitehdas Oy:lle ja maaomistuksia kasvatettiin. Tehtaan tuotanto oli lähes yhtä suuri kuin Jokelan tiilitehtaan. KOP:n omistukseen päätyneen tehtaan osti vuonna 1935 Olli Paloheimo, jonka johdolla tehdasta uudistettiin ja modernisointiin. 1980-luvulla tehdasalueen ilme perustui pääosin 1950-luvun ja nuorempien kerrostumien kudemmaan. Tuotanto muodostui loppuvaiheessa pääasiassa tiiliputkista ja josain määrin rakennustiilistä. Myös ensimmäinen rengasuuni oli säilynyt. Tehdasalueen rakennuskana purettiin 1990-luvun alussa, samoin kävi radan länsipuolella olleen yksikerroksisen, vuodelta 1900 olleen puurakenteisen työväenkasarmin.

53. Mäntylä, Purola Vanhakylä

Mäntylä oli Purolan tilan 1900-luvun alussa rakennettu työväen asuinrakennus. Se sijaitsi Purolasta hieman itään pienessä metsikössä. Hirsirakenteisen talon pohjakaava perustui symmetriseen nelihuonejakoon; kahteen keittiön ja huoneen asuntoon, joilla oli yhteinen eteinen ja avokuisti. Julkisivuiltaan talo oli jugendia. Satulakaton ja kuistin päädyt oli aumattu ja koristeltu rima-aiheilla. Ullakon ikkunat olivat pieniruutuiset, samoin alakerran ikkunoiden yläosat. Talon toisella sivulla oli pieniruutuisilla ikkunoilla varustettu umpikuisti. Vuoden 1986 inventoinnin yhteydessä talo oli käyttämättä ja rapistumassa, vuoden 2005 inventoinnin yhteydessä sitä ei enää löytynyt.

Kolsan Tiilitehdas Oy:n konttorin autotallipääty vuonna 1961. Rakennus edusti 1950-luvun romanttisia piirteitä sisältänyttä ruotsalaistyyliä, jonka yksi tunnus oli kuusikulmion eli hunajakanno-muodon käyttö ikkunoissa. V7479. Vilho Laiho. Tuusulan museo.

Kolsan tiilitehtaan rakennuksia noin vuonna 1961. Tiilitehtaan tehdasrakennus, vasemmalla ilmeisesti tiilien valmistus (massan sekoitus ja puristus tiiliksi). Oikealla lautaverhoiltu polttouuninsuojarakennus ilmastointihormeineen ja korkea savupiippu. Pihalla vasemmalla salaojaputkia pinottuna. V7493. Valokuvaamo Pohtimo Jokela. Tuusulan museo.

Kolsan Tiilitehdas Oy:n konttori oli punatiiltä ja katto savitiiltä. Kuvattuna pääsisäänkäynti, jossa on samoja aiheita kuin radan toisella puolella edelleen olevissa Kolsan tehtaan työntekijöiden pari- ja omakotitaloissa. V7482. Vilho Laiho. Tuusulan museo.

Jokelan itäpuolta vuonna 1950. Kolsan Saha ja Tiilitehdas sekä Lepolan koulu ja Siljalantietä kuvattuna radan länsipuolelta kohti kaakkoa. Vasemmalla Kolsan Sahan rakennukset ja lautataapelit, sen oikealla puolella Kolsan Tiilitehtaan rakennukset. Iso tehdasrakennus radan suuntaisesti, sen takana ulkokuivaamokatoksia. Kauempana vasemmalla Lepolan talon päärakennus ja nykyinen Lepolan puukoulu sekä Siljalantien ja Jokivarrentien rakennuskantaa, oikealla rautateiden varastoja ja Jokelan tulitikkutehdas ja Jokelan asema. V7495. Veljekset Karhumäki Oy, Tuusulan museo.

56. Mattilan vanha päärakennus, Siippoo

Mattila on yksi Siippoon kylän kantatiloista. Mattilan talo sijaitsi vanhalla, alkuperäisellä kylänmäellä. Vuoden 1986 inventoinnissa jäljellä ollut Mattilan päärakennus oli 1900-luvun alusta ja ajalleen tyypillinen, suurehko maatalon päärakennus sekä tiilirakenteinen navetta. Vuoden 2005 inventoinnissa jäljellä oli enää pihapiirissä ollut aitta.

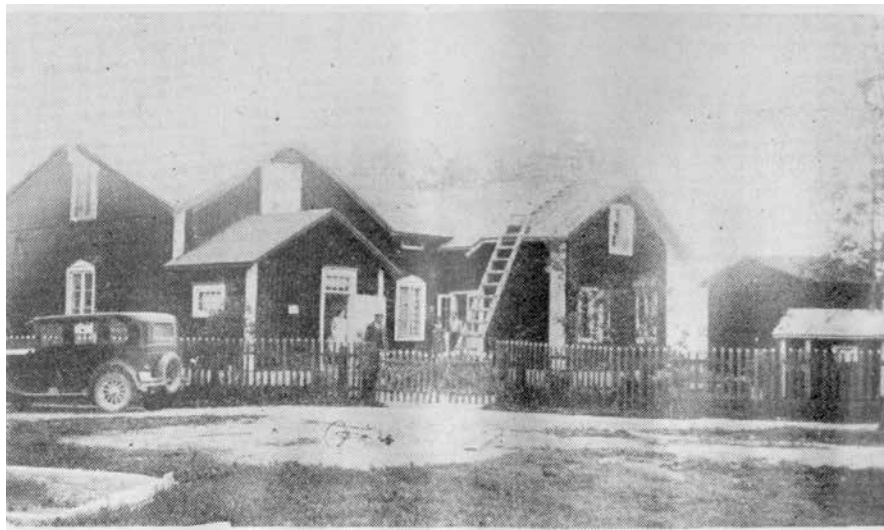

Mattilan tilan päärakennus Siippoon vanhalla kylänmäellä 1920-luvun lopussa. Pitkien sivujen T-ikkunoiden yläpuolella oli pienet haukkaikkunat. Kuva on kirjasta Suomen maatilat I.

75. Gästgifvars eli Ylitalo, Hyrylä

Gästgifvars oli toinen puoli 1700-luvulla halotusta Gästgifvarsin kanta-tilasta, toisen puolen ollessa Viksberg. Gästgifvars sijaitsi Viksbergistä, varsinaisesta kievarista pohjoiseen, Hyrylän keskustasta etelään Tuusulantien varressa umpipihamaissessa muodostelmassa. Vuoden 1986 inventoinnissa todetut tilakeskuksen rakennukset olivat pääosin 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta ja kokonaisuutena tyypillinen aikansa tilakeskus pihapiireineen.

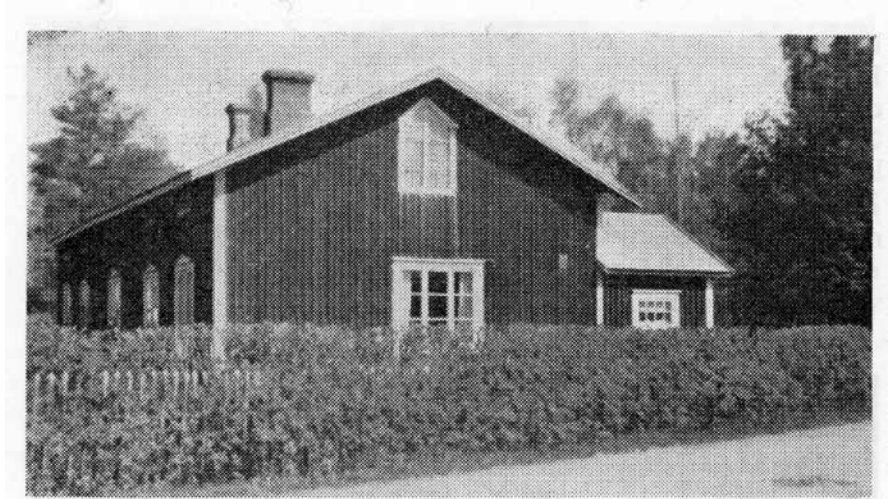
Päärakennus oli hirsirakenteinen, satulakattoinen oli 1800-luvun lopulta mutta sen ulkoasu oli muodistettu 1950-luvun tyyliksi, erityisesti julkisivujen vaakavuoraus edusti 1950-lukua. Sisäänkäynti umpikuistiteineen oli pihapiirin puolella. Päärakennusta vastapäätä oli pienempi hirsirakenteinen asuinrakennus, joko syytinki- tai väentupa. Hirsiaitta ja hirsirakenteinen talli olivat todennäköisesti 1800-luvun lopulta, tiilirakenteinen navetta 1910–20-luvulta ja muut talousrakennukset 1930-luvulta. Maisemallisesti ja paikallisesti tärkeä pihapiiri hävisi maisemasta 1990-luvulle tultaessa.

Gästgifvars 1920-luvun lopulla kuvattuna sisäpihan suunnalta. Talossa on haukkaikkunat ja kaksi poikkipäätyä, joista lyhyempää, ilmeisesti keittiönpuoleista on jatkettu matalammalla umpikuistilla. Sisäpihalla on pidemmässä poikkisiivessä lasipariovellinen sisäänkäynti, joka lienee paraatirappu. Pihaa ympäröi punamullattu lauta-aita, jonka teräviksi sahatut päät on maalattu valkoisella ajan muodin mukaan. Kuva on kirjasta Suomen maatilat I.

Gästgifvarsin, tuolloin Ehon talo. Julkisivu on juuri uudistettu ja haukkaikkunat laudoitettu umpeen ja julkisivun koristelu on runsaampaa kuin 1920-luvun lopun kuvissa. Kuva on mahdollisesti 1930-luvun lopulta; kärryillä on kylän miehiä, keskellä Onni Viljanen. V.5947. Onni Viljasen kokoelma. Tuusulan museo.

ta-ala on 51.6 ha. iosta metsää 38.5 ha. peltoa 13 ha. ja puutarha-ala 1.6 ha. Gästgifvarsin päärakennus pääjulkisivun puolelta, todennäköisesti 1930-luvulla, sillä haukkaikkunat ovat edelleen olemassa ja aita näyttää samalta kuin 1930-luvun alussa ilmestyneessä Suomen Maatilat I -kirjassa. Kuva on kirjasta Suuri maatilakirja III. Uusimaa. 1965.

Gästgifvarsin talousrakennuksia 1980-luvulla. Tuusulan museo.

114. Vääräkallio, Tuomaala.

Vääräkallio eli ns. Turkin sotilaan mökki oli yksi monista pienistä mökeistä maatilkkuihin, joita pieneläjät lunastivat 1920-luvun alussa. Turkin sotilaan mökki erotettiin Yli-Kittelän talosta ja se sijaitsi Rantatien itäpuolella, lähes kiinni tiessä, Taistelukoulun alueen eteläkärjessä.

Satulakattoinen hirsimökki oli todennäköisesti 1800-luvun jälkipuoliskolta. Siinä oli vihreät puiset ikkunaluukut ja profiloituilla pylväillä koristeltu kuisti, jotka molemmat olivat mahdollisesti mökkiä nuoremmat. Vuorilaudoitusta oli kahta tyyppiä. Talon seinässä oli muistolaatta ”Suomen kaartin sotilas, tarkk’ampuja Isak Henriksson asui tässä talossa vv. 1882–1942”. Rakennus oli suojeltu ja kunnostuksesta kiisteltiin niin kauan kunnes jouduttiin toteamaan, että se oli päässyt kunnostuskelvotomaan kuntoon. Rakennus purettiin vuonna 1997.

Korjausta odottava Turkin suutarin mökki alkukesällä 1989 tai 1990. Vuotava huopakatto on peitetty rakennuspressulla. V6719_31. Kuvaaja István Kecskemét. Tuusulan museo.

Turkin suutarin mökki Rantatiellä vuonna 1986, pääjulkisivu Rantatielle päin. Ikkunoissa on luukut. Kivijalka on silattu valesokkelilla. D1310. Kuvaaja Ulla Anttonen. Tuusulan museo.

Turkin suutarin mökki Rantatiellä vuonna 1986, sisäänkäyntijulkisivu pihalle päin. Ovea suojaan avokuisti. Pystylaudoitettu mökki on pitkänurkkainen. D1311. Kuvaaja Ulla Anttonen. Tuusulan museo.

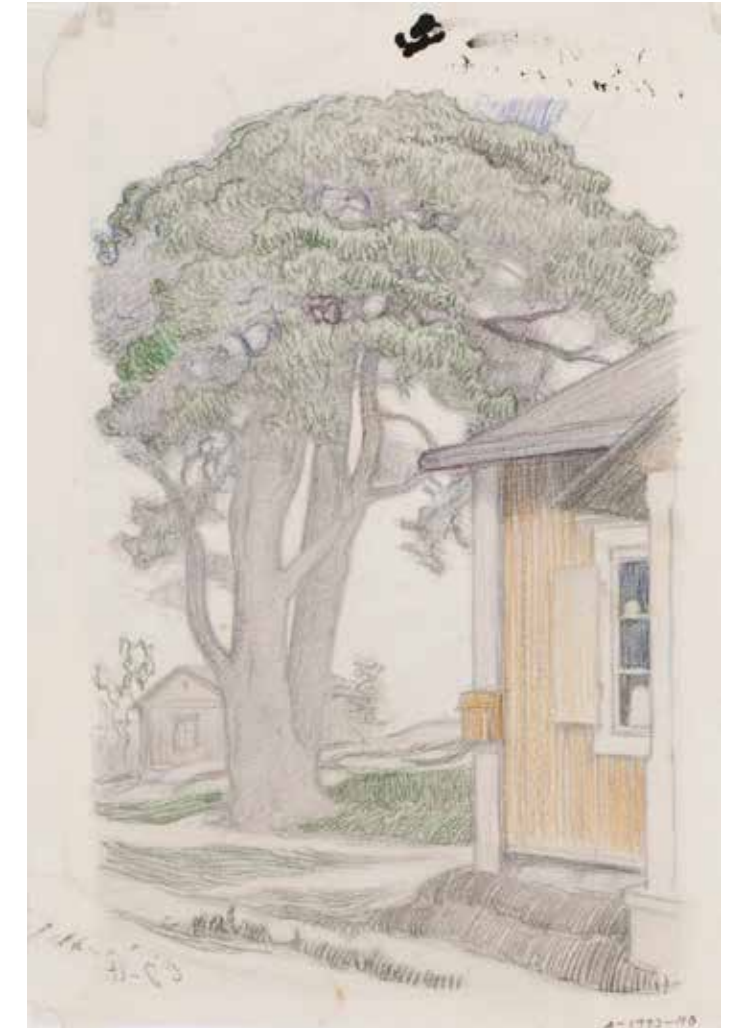
122. Perhelä, Tuomala.

Perhelä oli Tuomalan kylän entinen, vuonna 1985 toimintansa lopettanut kyläkauppa. Nummela-niminen tontti, jolla kauppa sijaitsi, lohkottiin vuonna 1910 ja todennäköisesti kaupparakennus oli peräisin samalta vuodelta. Aluksi se oli todennäköisesti asuinrakennus, kunnes siitä tuli kauppa. Myymälä siirtyi Elannon haltuun 1940-luvun lopussa. Kauppa purettiin vuonna 1999.

Kyseessä oli pieni pystyvuorattu, keltaiseksi maalattu hirsirakennus, jossa oli satulakatto. Tontilla oli tuolloin ja on edelleen pieni punainen hirsirakenteinen mäkitupa. Itäpuolisen tontin mäkitupa on sen sijaan purettu.

Eero Järnefeltin ajoittamattomassa piirroksessa Tuomalan mänty toisesta suunnasta – kauppa jää vasemmalla ja kaukaisuudessa näkyy Kylänpään taloa. Mahdollisesti samanaikainen kuin kaupankulmaa esittävä kuva. C VI 2460. Kansallisgalleria.

Eero Järnefeltin piirroksessa näkyy Tuomalan keltaiseksi maalatun kaupan nurkka postilaatikkoineen, ikkunaluukut ja kuistin nurkka. Taustalla näkyy Kuninkalan talo. Teos on tehty vuosien 1907-1915 välisenä aikana. A-1993-110. Kansallisgalleria.

Rantatien Perhelä vuonna 1982 – yhdistelmä 1800-luvun lopun ja 1950-luvun kauppa-arkkitehtuuria. Kuva Järvenpää-seura.

Tuomalan kylän HALTIJAMÄNTY oli nähnyt sukupolvien vaihtuvan jo ties kuinka moneen kertaan. Sen kaarnaan kiimmitetyistä ilmoituksista käytiin lukemassa tärkeitä tapahtumia ja sen viereen sijoittui kylän ensimmäinen kauppa v. 1882. Tässä oli kylän keskuspaikka, jossa tavattiin.

Vasemmassa reunassa Kuninkalan talo, männyn takana hämmöttää satulaseppä Laaksosen mökki ja kaupan kulman takaa pilkistää Pekkolan talo. Kaupparakennus on vuodelta 1882. kuva on kirjasta. ”TUUSULAN RANTATIE PEKKA HALOSEN AIKAAN Rantatien ja Kirkkotien varren asukkaita 1900-luvun alkupuolella”

Tuomalan kyläkaupan edessä oleva haltijamänty 1910-luvulla sekä kesäisin vieraisille ilmaantuneet romanit hevoskärryineen. Männyn takaa näkyy . V1540. Kuva Väinö Metsämäki. Tuusulan museo.

136. Villa Dennisoffkan puutarha ja Jukan talo.

Villa Dennisoffkan huvilapalsta syntyi 1800-luvun lopulla Paijalantien varteen. Palstan maat kuuluivat Paijalan Jussilaan, mutta Klaavolan rusthollari K.A. Nygvist hankki palstan vuonna 1885 ja myi sen edelleen nimineuvos, kapteeni Aleksander Denisoville, joka rakennutti itselleen huvilan puutarhoineen. Villa Dennisoffkan pihapiiriin kuuluu luhtiaitta sekä lähistöllä oleva Suvelan pikkuhuvila ja sen pihapiirissä olevat talousrakennukset sekä rannassa edelleen oleva saunatupa vajoineen. Jukan talona tunnettu pikkuhuvila rannassa huvilapalstan pohjoisosassa sen sijaan purettiin vuoden 1986 inventoinnin jälkeen ja sen edustalla olleet kalalammikot kasvoivat umpeen ja lopulta täytettiin. Suuri huvilapuutarha ehti vuosikymmenten saatossa ränsistyä ja lopulta hävitä tyystin palstan jakojen sekä uudisrakentamisen alle.

Vuonna 1985 purettu Marginon huvila eli Jukan talo 1930-luvulla. Kuva Pentti Tähtinen. Tuusulan museo.

Rauhamäen huvilan puutarhaa, joka on jäänyt täydennysrakentamisen alle. V9989. Tuusulan museo.

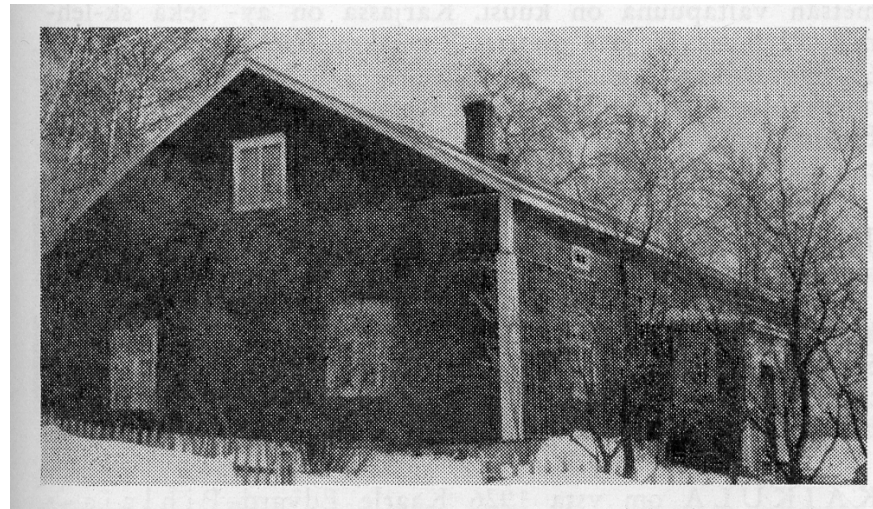
Tuusulanjärven eteläpäästä Paijalan puolelta, todennäköisesti Kaunelan peloilta. Oikeassa reunassa Kaunelan ja Dennisoffkan puutarhan pohjoisreunaa. V5588. Helsingin ortodoksisen seurakunnan kokoelmasta/Tuusulan museo.

Kaunolan puutarhapalsta, liikemies Willstedtin kesähuvilan istutuksia ja viljelyksiä sekä avoin maisema Tuusulanjärvelle vuonna 1927. V9991. Tuusulan museo. Kaarinan Huhtalan perhealbumi.

151. Heikkilän päärakennus, Nahkela.

Nahkelan Heikkilän vanha päärakennus sijaitsi vanhalla tontillaan kylän keskustassa. Se oli rakennettu useassa osassa, joista vanhimmat osat olivat mahdollisesti 1760-luvulta. Jäsentelyltään kyseessä oli tyypillinen paritupa, jota 1800-luvun puolivälissä ja 1900-luvun vaihteessa levennettiin ja korotettiin siten, että lopputuloksena oli puolitoistakerroksinen syvärunkoinen sydänseinätalo, jossa oli satulakatto ja julkisivuja peitti pystylauditus. Molemmilla sivuilla oli pienet umpikuistit. Rakennus purettiin 1990-luvulla.

Suuri maatilakirja III Uusimaa. Helsinki, Kustannustuote.1965

173. Muuntamotornit.

Härö on luetellut seuraavat muuntamotornit maisemallisesti tärkeiksi: Lahela 9, Nahkela 22, Paijala 11, Ruskela 12, Rusutjärvi 13, Tuomala 2, Taistelukoulu K6 ja Rautakorpi 26. Nämä kaikki ovat jäljellä viimeksi mainittua lukuun ottamatta, joka on purettu vuosien 2009-2010 välillä. Lisäksi Kellokoskelta on purettu yksi muuntamotorni Aimolanpellolta, Ruukin koulun liikuntakentän pohjoispäästä.

Ruotsinkylän muuntamo, joka on purettu 2000-luvun alussa. Tuusulan museo.

Kellokosken Aimolanpellon muuntamo ja Kellokosken vanha kansakoulu. Kuvassa näkyy hyvin tornin tunnusomainen kattomuoto. Kuva Martti Järvinen.

**VUODEN 2005 INVENTOINNIN JÄLKEEN KESÄÄN 2013
MENNESSÄ HÄVINNEET KOHTEET. (NUMEROT VIITTA-
VAT EDELLISEEN HÄRÖN INVENTOINTIRAPORTTIIN)**

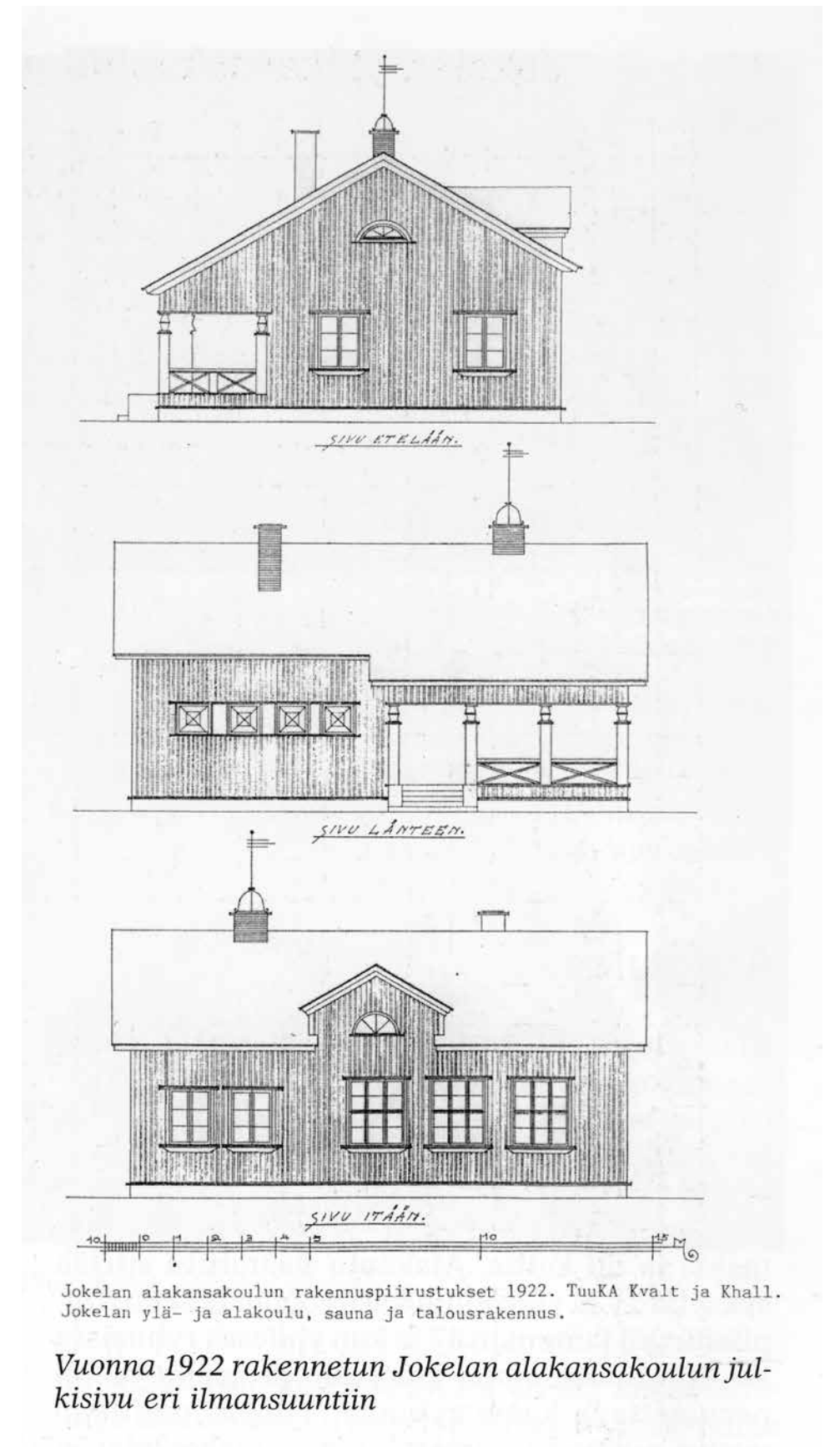
- 13. Jokelan entinen alakoulu ”Columbia”.
- 16. Jokelan tiilitehdas: Kellokasarmi ja Pehtorin talo
- 22. Riihihaan pientaloalueen Päivärinthen talo
- 29. Kellokosken Murto
- 49. Jokelankasarmi
- 57. Nummi-Mattila

13. Jokelan entinen alakoulu ”Columbia”.

Columbia oli numero 182 Savolaisen luonnosraportissa ja se on korvattu inventoinnissa Jokelan asemapäällikön talolla. Laatikkotehtaantiellä sijaitsi vuonna 1924 rakennettu alakansakoulu, joka oli ollut vuosikymmeniä tyhjiällä. Rakennus sisälsi kauniita yksityiskohtia, mm. pylväiden kannatteleman kuistin. Alkuperäisiä piirustuksia ei ilmeisesti ollut noudatettu yksityiskohtia myöten, sillä mm. frontoni oli jätetty pois. Surkean kuntosaa vuoksi koulurakennus ei ollut korjattavissa ja se paloi vuoden 2005 lopulla tuhopoltossa.

13 Jokelan alakoulu Colombia PS.

13 v11399

16. Jokelan tiilitehdas: Kellokasarmi ja Pehtorin talo

Kellokasarmi ja Pehtorin talo purettiin vuosien 2005–2010 välisenä aikana ja oli numero 177. Savolaisen luonnosraportissa ja on korvattu tässä inventoinnissa Tulitikkutehtaalla. Kellokasarmi rakennettiin tiilitehtaan työläisten asuinkasarmiksi. Neljän asunnon hirsirakennuksen myöhempiä lisiä olivat kuistit ja silloiset ikkunat, jotka asennettiin 1930-luvulla. Myös peiterimavuoraus lienee tehty kuistien rakentamisen yhteydessä, ilmeisesti niin ikään 1930-luvulla. Pehtorin talo sijaitsi Kellokasarmin vieressä. Pehtorin talo oli niin ikään 1900-luvun alussa rakennettu.

Rakennukset villiintyneine pihapiireineen muodostivat tärkeän osan Kartanon alueen ympäristöstä. Kellokasarmi oli ainoa säilynyt työväen asuinrakennus Tiilitehtaan ympäristössä. Molemmilla rakennuksilla oli sijaintinsa vuoksi maisemallista merkitystä ja niiden kulttuurihistoriallinen arvo liittyi Jokelan teollisuushistoriaan ja menneen ajan tehdasyhteisön asumiseen. Molemmat rakennukset olivat erittäin huonossa kunnossa.

16Kellokasarmi Jokela PS.

22. Riihihaan pientaloalueen Päivärinteen talo

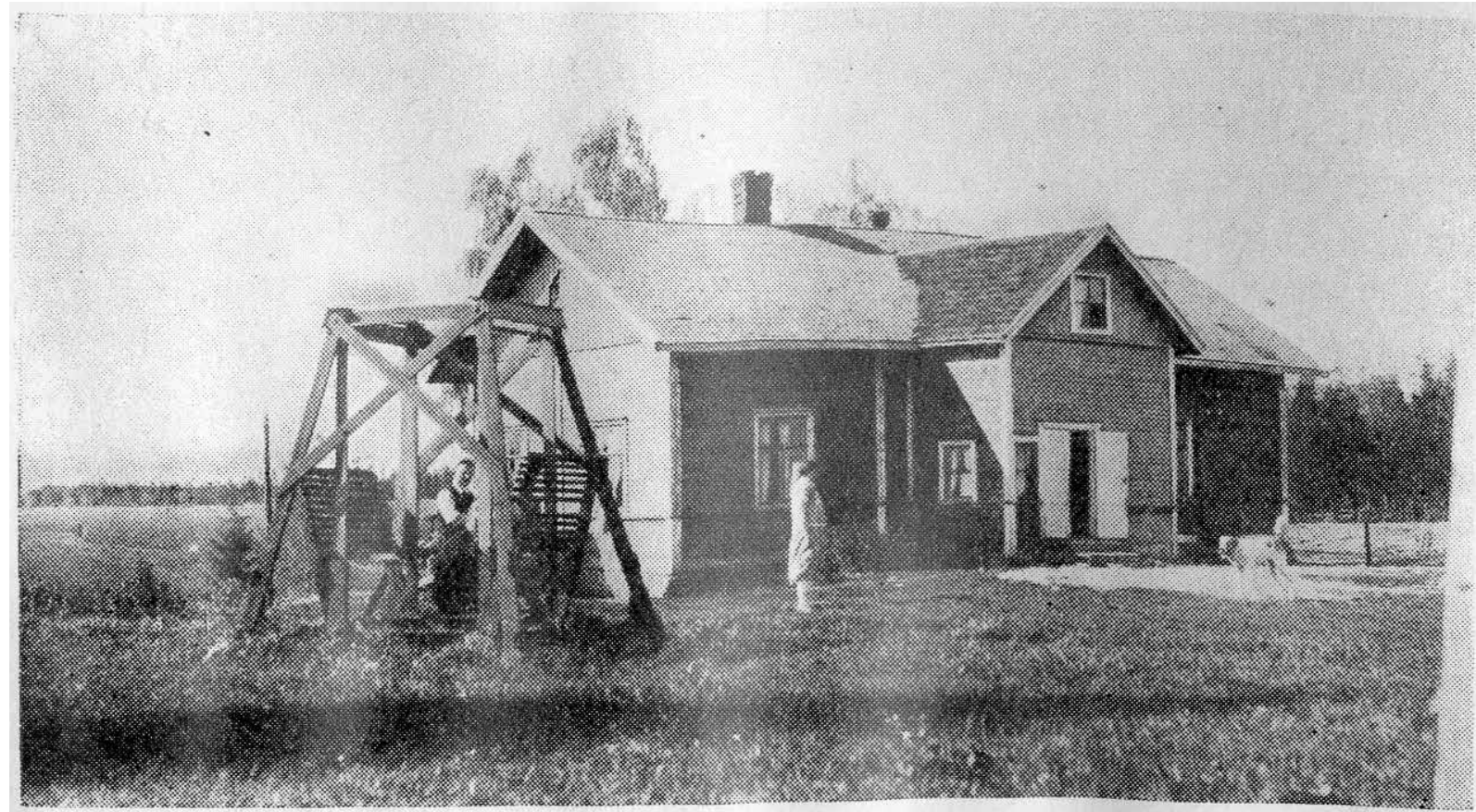
Jokelan Riihihaan pientaloalue on numero 195 Savolaisen raportissa. Alue menetti lippulaivansa, Päivärinteen tilan Terijoelta tuodun asuinrakennuksen piharakennuksineen vuonna 2006. Se oli yksi Riihihaan ensimmäisistä taloista ja sen oli Frans Stenman siirtänyt Terijoelta vuonna 1926.

Päivärinteen Terijoelta siirretty päärakennus vuonna 2004; purettiin vuonna 2006 uudisrakentamisen alta. PS.

29. Kellokosken Murto

Kellokosken Murto oli yksi Järvenpään kylän takamaista muodostettu kruunun uudistila. Savolaisen inventoinnissa tilan päärakennus sai numeron 152. Tilan päärakennus oli vuodelta 1906 ja se paloi jouluna 2009. Talo oli säilynyt hyvin alkuperäisen oloisena lukuun ottamatta vuonna 1959 rakennettua lisäosaa. Muodoltaan se oli tyypillinen puolitoistakerroksinen pitkähäkö maalaistalo, jossa oli pihan puolella lähes päärungon korkuinen poikkipääty sisäänkäyntiteisen ja porrashuoneen kera. Poikkipäädystä on todennäköisesti ollut pieni kamari tai kesähuone portaan yläpuolella.

Kellokosken Murron päärakennus 1920-luvun lopussa, jolloin pihapiiri on ollut hyvin avara. Kuva on Suomen Suomen maatilat I-kirjasta.

Murron päärakennus kesällä 2005 on ollut lähestulkoon saman näköinen kuin 1920-luvun lopussa. PS.

49. Jokelankasarmi

Savolaisen luonnoksessa Jokelankasarmi oli numerolla 184 ja sen korvaajana on tässä inventoinnissa Jokelatalo eli Jokelan monitoimitalo. Jokelankasarmi oli entinen tiilitehtaan työväenkasarmi, joka oli rakennettu vuonna 1908. Kaksitoista huoneistoa sisältänyt kasarmi käsitti jopa alkuperäisenä säilyneet kuistit. Rakennuksen ullakko oli aikanaan toiminut tiilitehtaan sesonkityöläisten majoitustilana. Rakennuksen sivuitse on aikanaan kulkenut tiilitehtaan saviraide, joka purettiin 1960-luvun alussa. Piharakennukset olivat 1940- ja 50-luvulta. Rakennus oli toinen jäljellä olleista tiilitehtaan kasarmeista. Rakennuksella oli niin rakennushistoriallista kuin maisemallistakin arvoa. Purettiin keväällä 2015.

Jokelankasarmi eteläpuolelta vuonna 2005, jolloin rakennus on ollut vielä asuttu ja erittäin alkuperäisessä asussa: ikkunat ovat samanlaiset kuin Breneffin valokuvassa. PS.

Jokelankasarmin pohjoisjulkisivua ja Palojoensilta syvällä notkossa tolppakaiteineen. Kuva on todennäköisesti 1950-luvulta. V10641. Nikolai Breneff. Tuusulan museo.

57. Nummi-Mattila

Savolaisen inventoinnissa Nummi-Mattila oli numerolla 113 ja sitä korvaamaan tuli inventoinnin päivityksessä Rauhamäki eli Mäki-Tapani. Nummi-Mattilan tila on syntynyt kahdessa vaiheessa 1560-luvulla muodostetusta Mattilan kantatilasta. Mattilasta erotettiin 1770-luvulla Yli-Mattila, ja Ali-Mattilasta vuorostaan 1820-luvulla Nummi-Mattila. On todennäköistä, että Nummi-Mattila oli tuolloin rakennettu sille paikalle, jossa se aiemmissa inventoinneissa todettiin sijainneen.

Kartta vuodelta 1916 osoittaa tilan tontilla olleen kymmenkunta rakennusta ja niiden ryhmittyneen kahden pihan ympärille sekä talon lähiympäristöön. Tilan rakennukset ovat sotien jälkeen jääneet käytöstä ja kolmea lukuun ottamatta olivat myös hävinneet; viimeiset rakennukset purettiin noin vuonna 2007.

Päärakennus oli vanhimmilta osiltaan 1820-luvun lopusta. Se oli aluksi peräkamarillinen eteiskamaritupa, jonka itäpäätä oli myöhemmin jatkettu yhtä aikaa salilla ja väliseinän jakamalla kamarilla. Poikittain päärakennukseen sijaitsi kaksikerroksinen, vuonna 1839 rakennettu luhtiaitta. Molemmat rakennukset olivat hirrestä ja pitkänurkkaisia. Ne olivat koko sotien jälkeisen ajan autioina ja olivat edenneet korjauskelvottomaan kuntoon. Vuonna 2005 tehdyn inventointikatselmuksen aikana Savolainen totesi, että vesikatot olivat lahonneet ja päärakennuksen välikatot osittain romahtaneet. Luhtiaitta oli osittain lahonnut kasaan. Päärakennuksen pohjoispuolella oli samanlaisessa tilassa ollut aitta.

Nummi-Mattilaan rakennettiin Nummisuutarit- elokuvaa varten 1920–30-luvulla muutama valeikkuna. Talon pääovi oli ns. kaksiosainen susiovi ja avokuistia kannatti valkoiseksi maalatut, veistetyt pilarit. Kuistin harjalla oli pieni kattoratsastaja. Nummi-Mattilan talonpaikka sijaitsee vanhasta kylämäestä koilliseen, maisemallisesti erittäin kauniilla paikalla peltoalueen laidalla. Tilalta avautuva näkymä etelään on edelleen upea.

Nummi-Mattilan tilan karjapiha vuonna 1930. Talousrakennuksia on pihapiirissä runsaasti ja taustalla näkyy miespihaa ja asuinrakennus kärrykatoksen ja eläinsuojan välistä. NM_VK_2215 Nurmijärven museon kuva-arkisto Nurmijärven museo. Kuva E. Laakso.

Nummi-Mattilan asuinrakennus vuonna 1929. Kuvassa näkyy selvästi kahdesta eri kehikosta yhdistäminen: myös vesikatto on kahdessa tasossa. KK1929:408 Kansatieteen kuvakokoelma. Museovirasto. Kuva Esko Aaltonen.

Nummi-Mattilan talon pihapiiri on autiutunut ja kasvillisuus alkanut levitä. Talousrakennukset on enimmäkseen purettu, jäljellä on vielä pariluhti vuonna 1972. KK5596:25.R.17 Kansatieteen kuvakokoelma. Pekka Kyytisen kokoelma. Museovirasto.

Sippoon Nummi-Mattilan kuisti eteisen puolelta (sisältä ulos) kuvattuna. Taustalla näkyy pelto- ja niittymaisemaa sekä Mäkikylää. Kuva on mahdollisesti 1950-luvulta. V.5868. Kuvaaja mahdollisesti Pekka Kyytinen. Tuusulan museo.

Nummisuutarit -elokuva filmataan Sippoon Nummi-Mattilassa kesällä 1956. Nummi-Mattila esiintyi Karrin häätalona. Taloon lisättiin valeikkuna kuvauksia varten; ikkuna on oikeanpuolimmaisina. V.5870. Kuvaaja tuntematon, mahdollisesti kuvausryhmän still-kuvaaja. Tuusulan museo.

**SAVOLAISEN KOHTEISTA HÄVINNEET
VUOSIEN 2005–2016.**

33. Hyrylän seurakuntakeskus
36. Kasarmialueelta lämpökeskus (36v)
142. Kantamaa
187. Jokelan postipankin talo - Osulankuja 1. purettu 2008.
189. Wiklundin talo

33 Seurakuntakeskus.

36V lämpökeskus.

Kantamaan huvila PS.

Paijalan Kylänpää PS.

Jokelan kaupallista keskusta-aluetta 1970-luvun alussa. Osulankujalla on kaksi 1950-luvun tyyppillistä rapattua kaksikerroksista asuinliikerakennusta: Osuuspankintalo osoitteessa Osulankuja 1 ja useita eri liikkeitä mukaanlukien ravintolan sisältänyt Osulankuja 3. Molemmat purettiin vuonna 2008. V10508. Nikolai Breneffin kokoelma. Tuusulan museo.

Wiklundin kauppatalo vuonna 2005 samasta suunnasta. Väritys on muuttunut punavalkoiseksi ja julkisivuverhoilu yksinkertaisemmaksi. Hienostunut pysty-vaaka-pysty-panelointi on vaihtunut ronskiin rimalautaverhoiluun ja koristeelliset yksityiskohdat kuten rintapaneli ja ylimmän pystylaudoituksen helman pyramidi- ja reikäkoristelu on korvautunut valkoisiksi maalatuihin laudoille, jotka jakavat julkisivuja kenttiin suhteellisen sattumanvaraisesti.

2.4.2 Eri luokkien kohteet

RAKENNUSKULTTUURIKOHTEET

1-luokka (63, erityisen merkittävät kohteet)

- 1 Fram-Västerby
- 2 Bak-Västerby
- 3 Karlsro
- 4 Johannisberginkartano
- 6 Mangsin päärakennus
- 7 a Ruotsinkylän vanha, suomenkielinen koulu; nuorisotalo
- 10 Väfvars
- 12 Nedre-Gummin päärakennus
- 14 Nuorisoseuratalo Solbacken
- 150 Kaunisnummi
- 158 Kellokosken ruukin kirkko
- 160 Lasipalatsi
- 172 Juhlatalo, Itämerikeskus
- 93 Paijalan Koukku
- 210 Vanha Rannankoukku
- 180 Laatikkotehtaan konttori
- 181 Vanutehdas
- 185 Jokelan rautatieasema
- 182 Asemapäällikön talo
- 175 Sininen huvila eli Jokelan ”kartano”
- 38 Klaavo
- 39 Klaavola
- 40 Hyökkälän Saksa
- 48 Hyökkälän ala-aste
- 49 Salmela eli Havulinna
- 51 Iloniemi eli Ilomäki
- 52 Tuusulan kirkko
- 53 Pitäjänmakasiinit
- 54 Työväenasuntomuseo
- 55 Kirkkotien koulu
- 57 Ali-Kottu
- 58 Tuusulan pappila
- 59 Koivukuja
- 64 Krapin päärakennus
- 128 Vanhankylän koulu
- 65 Pihlajaniemi
- 69 Syvälahti eli Kerttula
- 68 Aleksis Kiven kuolinmökki
- 71 Erkkola
- 72 Onnelan Impivaara
- 192 Jokelan työväentalo
- 31 Maamiesseuran talo eli Mäntymäki
- 118 Laurila, Vihanto-Lauri
- 90 Tuusulan kansanopisto
- 32 Rapsikanmäki - ”pikkukoulu”
- 222 Kotikallio
- 27 Viksberg eli Rustholli
- 86 Saarela
- 17 Metsäntutkimusaseman johtajan talo
- 28 Prijuutti
- 226 Yli-Jussila

- 119 Leppäranta
- 20 Maantiekylän Jussila
- 74 Bergbo (Toivola)
- 76 Suvilahti
- 77 Tiilinkanoja
- 79 Halosenniemi
- 107 Maulan vanha päärakennus
- 78 Taistelukoulu
- 111 Tapani
- 112 Mäki-Heikkilä
- 246 Keravan Sammalojan hautausmaan siunauskappeli

2-luokka (92, merkittävät kohteet)

- 8 Inkilän talo
- 9 Kaura (Lindberg)
- 11 Jeppasin päärakennus
- 13 Övre-Gummin päärakennus
- 15 Kaivola
- 18 Anneberg
- 165 Rantamala
- 171 Toimela
- 173 Kellokosken entinen alakoulu
- 190 Jokelan paloasema
- 183 Laatikkotehtaantie 55
- 186 Lindbergin parturitalo
- 167 Roinilan talo
- 156 Linjamäen koulu
- 91 Paijalan kyläkoulu (ala-aste)
- 46 Nuorisoseuratalo Väinölä
- 47 Hyrylän entinen terveystalo
- 56 Kunnallisopisto eli Gustavelund
- 60 Kirkonkylän koulu
- 61 Kirkonkylän Saksa
- 62 Kunnansairaala, vanhainkoti Tuuskoto
- 63 Tuusulan vanha kunnantalo
- 122 Kaukon päärakennus
- 129 Mykkylän päärakennus
- 66 Uus-Pekkola
- 67 Tyynelä
- 70 Sampola
- 134 Junttila
- 136 Rake Oy:n tiilitehdas nyk Raken tallin maneesi
- 212 Kalliopohja
- 213 Isä Arsenin pappila
- 153 Jyskelä, päärakennus
- 151 Malmarin päärakennus
- 220 Laaksola
- 145 Nuppulinna torppa
- 143 Riitahuhta
- 141 Ainola
- 140 Apola
- 135 Lehmusvaara
- 130 Hakala
- 121 Järvelä
- 95 Uusi Rannankoukku, ”Villa”
- 5 Steninge
- 223 Katila

- 224 Rusutjärven vanha kansakoulu
 - 120 Mikkola
 - 44 Rauhamäki
 - 16 Ruotsinkylän kansakoulu
 - 21 Högsbergsbacka
 - 23 Ali-Knaapila (Savivuori)
 - 30 Korvenranta
 - 25 Tuhkala
 - 26 Mäkelä
 - 75 Pikku-Toivola
 - 81 Rauhala
 - 83 Kylänpää
 - 84 Jukola
 - 82 Immola
 - 232 Kantala ent. Kuninkala
 - 88 Saviaho
 - 89 Tuomalan koulu
 - 99 Hietasalmi
 - 96 Haaparanta
 - 233 Paijalan Lassila
 - 102 Lammaskallio
 - 101 Ruskelan entinen alakoulu
 - 100 Ruskelan entinen koulu
 - 235 Stenbacka
 - 131 Söderkulla
 - 123 Rautakorpi
 - 124 Rinne
 - 125 Haavisto
 - 244 Rajamäki
 - 132 Yliniitty
 - 105 Majamäki
 - 106 Nahkelan entinen alakoulu
 - 103 Perttilä
 - 236 Mäki-Juula
 - 237 Silkko
 - 108 Marttila
 - 109 Murto
 - 239 Kivelä
 - 240 Granberg
 - 98 Sarvikallio
 - 117 Kyöstilä
 - 221 Metsäpirtti
 - 113 Rauhamäki eli Mäki-Tapani
 - 115 Päivölä
 - 127 Nummenala
 - 154 Lehtola
 - 207 Kellokosken kappeli
- #### 3-luokka (25, historiallisesti tai maisemallisesti arvokkaat kohteet)
- 174 Ruukin ala-aste
 - 197 Jokelan koulukeskus
 - 198 Jokela-talo
 - 214 Riihihaan päiväkot
 - 188 Rautatieläisten talo
 - 155 Linjala
 - 42 Koskenmäen työväentalo Hyrylän Torppa
 - 219 Etu-Horna

147 Kerttula
146 Raitala
139 Hirvenoja/Hirvenaho
33 Tuusulan uimahalli
35 Hyrylän koulukeskus
22 Ljungmo, Maantiekylän torppa
24 Yli-Knaapila (Valve)
85 Kittelä
87 Pikkulahti eli Suvila
97 Syrjä
234 Paijalan Lepola ent Toukola
225 Vuorela
138 Rientola
110 Marjala
133 Tammilehto
144 Lepänoja

RAKENNETTU KULTTUURIALUE

1-luokan alueet

164 Kellokosken sairaala
159 Kellokosken ruukinalue
177 Jokelan tulitikkutehdas
176 Jokelan tiilitehdas, vanutehdas, asemanseutu
6 Ruotsinkylä, Mangs
11 Ruotsinkylä, Jeppas, Gummit
10 Ruotsinkylä, Vävars
1 Ruotsinkylä, Westerby
4 Johannisberg
36 Hyrylän kasarmialue
37 Hyökkälän kylänraitti
48 Hyökkälän ala-aste
185 Jokelan asemanseutu
20 Maantiekylän Jussila
118 Vihanto-Laurin pihapiiri
122 Kaukon viljelysmaisema
27 Viksbergin pihapiiri
29 Amer
50 Tuusulan kirkonseutu
57 Kirkonkylänmäki
74 Toivola-Sofielund
79 Halosenniemi ja Hiivonpelto
231 Tuomalan kylänmäki ja peltoaukea
229 Ruskelan vanha kylänmäki ja rinnepellot
111 Siippoon Alikylä ja Mäkikylä

2-luokan alueet

166 Kukkupakanmäki
196 Tiriläntie
205 Päiväkummuntie
9 Ruotsinkylä, Kaura
17 Metsäntutkimuslaitos, koeasema
16 Ruotsinylän ruotsinkieliset koulut
150 Kaunisnummi
165 Palstatilat
92 Paijalan kylätien alue, Paijalan Ylikylä

209 Paijalan Alikylä (Anttila)
200 Pertun koulu ja Jokelan kirkko
204 Pikku-Mikkeli
193 Lepolan koulu
194 Jokivarrentien pientaloalue
207 Kellokosken hautausmaa ja kappeli
149 Nummenkylän koulut
61 Kirkonkylän Saksan talouskeskus
60 Kirkonkylän koulu
129 Mykkylän talonmäki
73 Syväranta
43 Koskenmäki
206 Kolsan tiilitehtaan asuinalue
201 201 B Könnintie ja Hongistontie
201 201 A Kuusistontie
134 Junttilan pihapiiri
202 Lepolan asuinalue
137 Jokelan valu
136 Rake ja Lepänoja
133 Tammilehto
151 Malmari
154 Jyskelä
152 Murto-Furunäs viljelymaisema
218 218a - Mattilan alue
218 218b - Mattilan alue
219 Etu-Hornan pihapiiri
220 Laaksolan ja Kukkulan aukea
145 Nuppulinnan torpan pihapiiri
44 Paijalan huvilamiljöötä
21 Högbergsbackan pihapiiri
23 Knaapiloiden pihapiiri
22 Ljungmon pihapiiri
30 Korkin alue
227 Jussila ja Mikkola
25 Tuhkala ja Seppälä
26 Lahelan Mäkelän mäki
41 Lahelanrinteen asuntomessualue
8 Inkilän mäki
230 Lukkarinniitty ja Lukkarila
56 Gustavelundin eli Kunnallisopiston kokonaisuus
78 Taistelukoulun alue
80 Kuusiniemi, Rauhala ja Suopelto
233 Lassilan pihapiiri
247 Vanhankylän koulutie
235 Stenbacka ja Tiensuu
248 Margretedal eli Jäniksenlinna
114 Siippoon Mäkikylä ja Nummikylä
251 Vanha Hämeentie
242 Nahkelan kylä
108 Marttila
198 Murron mäki
216 Hyrylän vanha kaupparaitti
229 Uusi Ruskelankylä
246 Keravan Sammalojan hautausmaa

III-luokan alueet

168 Torpparantie
170 Kunnaksenpelto
169 Aimola
199 Perttu, Rovastintie
199 Perttu; Juhantintie
199 Perttu, Viertolantie
195 Riihihaka
203 Keskustie
45 Nummenkankaan hautausmaa
201 201 C Ihantolantie
191 Siljalantien pientaloalueet
211 211a - Mahlamäen lähiö, kerrostalot
211 211b - Mahlamäen lähiö, rivitalot
211 211c - Mahlamäen omakotitalot
211 211d - Mahlamäen vanhat omakotitalot
211 211e - Mahlamäen uudet omakotitalot
157 Uusimäki
148 Taka-Hornan pihapiiri
34 Kuntakeskus
116 Kolistimenmäen tuvat
228 Rusutjärven kylä
18 Myllykylän viljelysmiljö
241 Fallbackantie
241 Fallbackantie
241 Fallbackantie
234 Lepolan pihapiiri
249 Purolan kylämaisema

purettu

189 Wiklundin talo (purettu)
142 Kantamaan huvila (purettu)

3. LUONNONMAISEMA

Ihmisen toiminnan jäljet perinteisessä maanviljelysmaisemassa ovat jakautuneet maaperän ja maisemarakenteen mukaisesti. Savitasangot ja multaiset lehdot ovat viljeltyjä. Niiltä kohoaville kummuille tai viljelysalueen reunaan hieman korkeammalle on asettunut asutus. Korkeammalle kohoavista pinnanmuodoista pitkittäisharjut ovat niin muotonsa kuin maalajinsa vuoksi kulkureittien juonteita. Kallioselänteet ja yksittäiset jääkauden jälkeiset muodostelmat ovat metsää ja sijoittuvat viljeltyjen alueiden väliin. Asutus ja kulkureitit seuraavat vesistöjä sekä liikenteen että veden antaman energian takia. Maanviljelyyn soveltuvat hienorakeiset maalajit ovat myös usein sijoittuneet alaville maille vesistöjen varteen.

Tuusulan maiseman hallitsevin elementti kartalla on Tuusulanjärven vesistö, mutta maastossa järvi hukkuu peltoaukeisiin, asutusalueisiin ja metsään, sillä Tuusula on enimmäkseen tasaista seutua. Järvi sulkeutuu jokamieheltä Tuusulassa niin rantaviivaltaan kuin käytöltään: julkiset, helposti saavutettavat rannat ovat Järvenpään puolella. Lounais-koillisuuntaiseen murroslaaksoon syntyneet Tuusulanjärvi ja siitä laskeva Tuusulanjoki muodostavat eteläisen kulttuurimaiseman rungon, jonka varrelle asutus on Tuusulassa ehkä ensin sijoittunut. Tuusulanjärven länsipuolella on laaja pohjoisesta etelään suuntautunut selännealue, joka on syntynyt osittain jääkauden loppuvaiheessa syntyneistä sora- ja hiekkaharjuista. Vanhastakylästä Ruotsinkylän tienoille ulottuvan selännejakson länsipuoleisilla savitasangoilla on Nahkelan, Siippon ja Rusutjärven avara maanviljelysmaisema. Pohjois-etelä-suuntainen harjujakso on keskiajalla vanhasta polusta tieuraksi muuttuneen Hämeentien pohjana.

Pohjoisempana maisemarakenne muodostaa yhtä selkeästi jakautuneita mutta pienipiirteisempiä tilallisia kokonaisuuksia, sillä aukeat eivät juurikaan sijoitu nykyisten pääväylien varteen ja alueita on 1900-luvun sotien jälkeinen asutus pirstonut. Tuusulanjärven ja Vanhankylän pohjoispuolella on kallioselänteiden halkomaa savimaastoa. Suurimmat savikot ovat Jokelan ja Kellokosken ympäristössä; Vanhankylän ja Ruskelan peltoaukeat ovat keskeisiltä alueiltaan entisiä suoalueita.

Tässä inventoinnissa Tuusula on jaettu kahdeksaan maisema-alueeseen, jotka on numeroitu roomalaisilla numeroilla ja joista yhdellä on kaksi ala-alueita. Maisema-alue on tietyn samankaltaisen tilatyypin muodostama alue, jota rajaa jokin vastaava toisenlainen alue. Selväpiirteinen selänteiden rajaama savikko on jo luonnonoloiltaan yksittäinen kokonaisuus, joka on asettanut puitteet kylän ja sitä ympäröivien peltojen synnylle. Taajama muodostaa niin ikään selkeän maisemallisesti yhtenäisen alueen. Suomalaisessa maanviljelysmaisemassa on myös suurempia, tilallisesti hajanaisia kokonaisuuksia. Isojaon jälkeen alkanut kylien takamaiden asuttaminen, aluksi torppia rakentamalla, sekä 1900-luvun asutustoiminta ovat luoneet vanhasta kulttuurimaisemasta eroavan maisematyyppin. Se ei ole 1700-luvun lopun isojakoa edeltävän maiseman tapaan rakentunut ryhmäkylien ja niitä ympäröivien peltojen varaan. Näiden alueiden jakaminen erillisiin maisema-alueisiin ei ole mielekäästä, elleivät ne pinnanmuotojen tai jonkin historiallisen seikan vuoksi muodostaisi yhtenäistä kokonaisuutta kuten on tarkemmin Vanhaakylää ja Kellokoskea tutkittaessa todettavissa.

Tuusula jakautuu eteläosiltaan varsin selviin maisemallisiin kokonaisuuksiin, jotka ovat pitkälti luonnonolojen kautta syntyneitä. Tuusulanjoen varsi muodostaa eteläisimmän kulttuurimaiseman. Tämä varsin selvärajainen maisema-alue (I) on lännen ja idän puolilta kallio- ja moreeniselänteiden ympäröimä ja pohjoisessa se rajautuu Hyrylän taajamaan ja laajempaan harjualueeseen. Tuusulanjoen varressa ovat Ruotsinkylä ja Lahelan kylä, joiden ympärille joen rannan niityt ja korkeammalla sijaitsevat pelot ovat ryhmittyneet. Lahelan osalta tämä maisema-alue on tuhoutunut mattomaisen pakettitalorakentamiseen perustuvan pientaloalueen laajetessa kaikkiin ilmansuuntiin, mutta Ruotsinkylän osalta maisema-alue on edelleen arvokasta kulttuurimaisemaa.

Hyrylän taajaman (II) alueella on sijainnut kaksi kylää, Hyökkälä ja Hyrylä, jotka ovat molemmat syntyneet keskiajalla. Taajaman rakenne on varsin hajanainen ja heterogeeninen, ja sitä yhdistävä tekijä maisema-alueena on ainoastaan taajama-asutus.

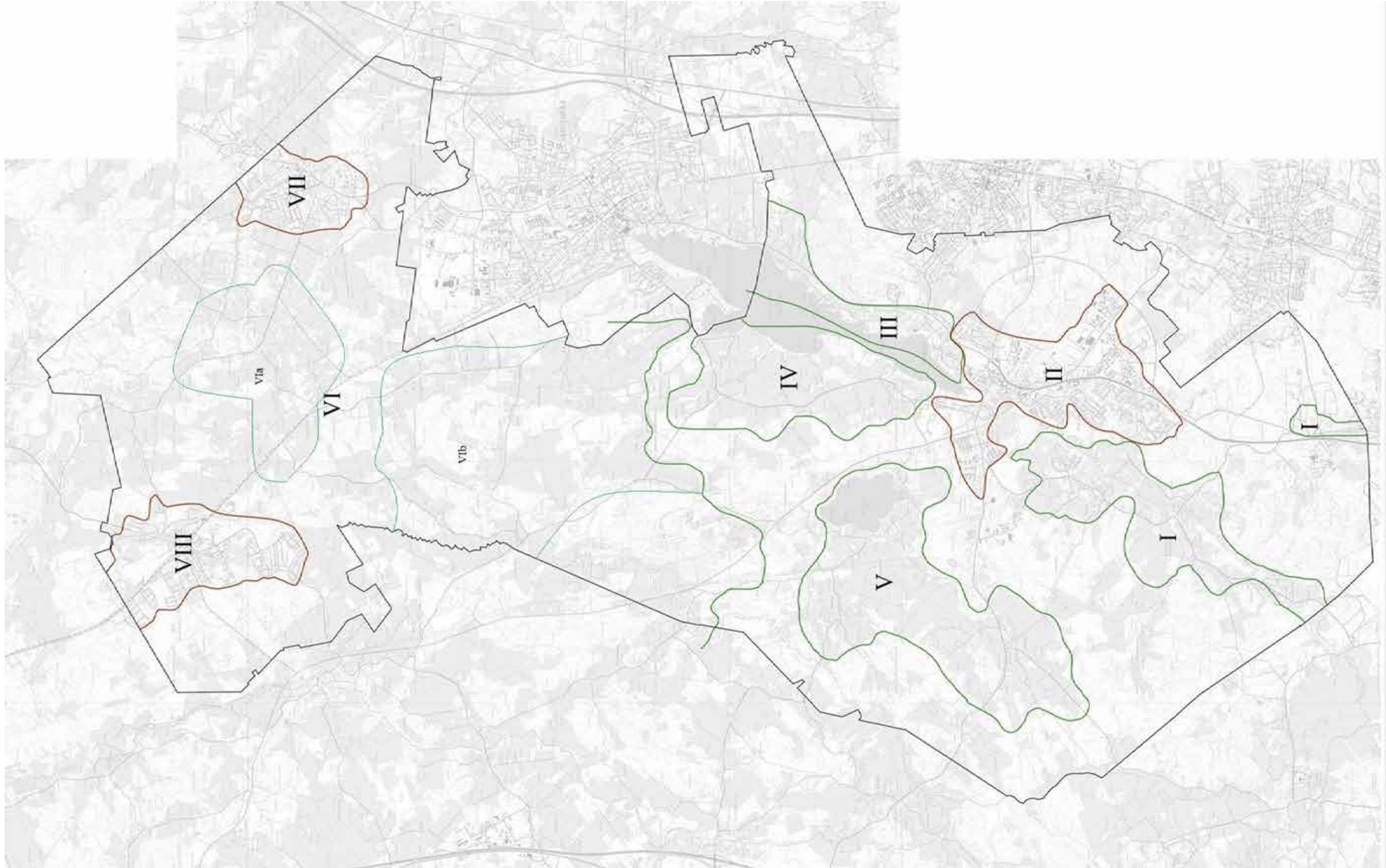
Tuusulanjärven itärannan maisema-alue (III) käsittää järveä ympäröivän kulttuurimaiseman - kahden keskiaikaisen kylän, Tuomalan ja Kirkonkylän sekä Tuusulan rantatien alueen. Aluetta sitoo yhteen paitsi luonnonmaisema, myös rantatien ympärille syntynyt historiallisesti ja maisemallisesti merkittävä ympäristö, joka on valitettavasti pirstoutunut ja hämärtynyt uudisrakentamisesta.

Tuusulanjärven länsirannan maisema-alue (IV) käsittää Paijalan ja Ruskelan keskiaikaiset kylät sekä keskiajalla syntyneen Vanhankylän isojaon jälkeisen uudisalueen. Itse keskiaikainen Vanhankylän kyläkeskus on jäänyt Järvenpään haltuun lukuunottamatta Holjamäkeä. Alue on tilallisesti hyvin yhtenäinen. Lännessä sitä rajaa pitkäharjujakso, idässä Tuusulanjärvi, ja pohjoisessa moreeni- ja kallioselänteet.

Tuusulanjärven vesistöalueen ulkopuolella on niin ikään keskiajalla syntyneiden Nahkelan, Siippon ja Rusutjärven kylien ja niitä ympäröivien peltojen muodostama yhtenäinen kulttuurimaisema (V). Viljeltyt savitasangot rajautuvat varsin selväpiirteisesti ympäröiviin selännealueisiin. Rusutjärven pohjoispuolella rajana on laaja harjujakso.

Tuusulanjärven pohjoisosien korkeudella on keskiaikaisen asutuksen häilyvä takaraja, jonka pohjois-puolinen alue on asutettu pääosin 1770- ja 1900-luvuilla Keravanjoen varrella olevaa Kellokoskea (1640: mylly) ja sen Mäntsälän puoleista naapurikylää Ohkolaa (1548: veroluettelo) lukuunottamatta. Asutushistorian eroavaisuus Etelä-Tuusulaan verrattuna on lyönyt leimansa maisemarakenteeseen ja Pohjois-Tuusula muodostaa erillisiä, pieniä historiallisia sekä topografisia kokonaisuuksia. Tämän vuoksi pitäjän pohjoisosa on taajamia lukuun ottamatta käsitelty yhtenä maisema-alueena (VI), jonka sisällä on lukuisia pieniä ”kylä-alueina” rajattuja maisema-alueita sekä kaksi suurempaa kokonaisuutta, jotka liittyvät kahden paikallisesti merkittävän kartanon historiaan (Jutikkala, Eino ja Nikander, Gabriel). Suomen kartanot ja suurtilat. SKS ja Kustannusosakeyhtiö Kivi, Kellokosken kartano VIa ja Vanhankylän kartano VIb).

Kellokosken taajama (VII) muodostuu entisen ruukin alueen tiiviistä ytimestä, maanviljelyä harjoittaneen kartanon ympärille rakentuneesta pientaloasutuksesta. Koillisessa on vastassa Mäntsälän raja, idässä ja etelässä taajamaa reunustavat peltoaukeat. Jokelan tiili-, laatikko- ja tulitikkutehtaiden ympärille rakentunut taajama (VIII) rajautuu varsin selvästi ulkopuolisiin metsiin ja viljeltyihin tasankoihin.

Tuusulan maisema-alueet. Maiseman jakavat kokonaisuuksiin luonnonmuodostelmien aiheuttamat rajapinnat tai asutushistorian prosessien synnyttämät alueet. Taajamat muodostavat omat maisema-alueensa maaseudusta eroavan yhdyskuntarakenteen perusteella.

TUUSULANJOEN MAISEMA-ALUE I

Näkymä Johannisbergin mäeltä kohti Storebyenin Gummia ylitse Tuusulanjoen kumpuilevan ja polveilevan laaksomaiseman.

RUOTSINKYLÄ

Ruotsinkylää Mangsin pohjoispuolelta yli Tuusulanjoen kohti Solbackenia ja Övre-Gummiä 1940-luvulla. Tuusulan museo.

Ruotsinkylää Solbackenin pohjoispuolelta yli Tuusulanjoen kohti Mangsia 1920-luvulla, keskellä Jeppas ja Nedre-Gummi, oikealla ylhäällä Väfvars. Tuusulan museo.

Ruotsinkylän peltoaukeita ja taloryhmiä Tuusulanjoen laakson reunoilla kuvattuna 1930-luvulla. Näkymä on Mangsin pohjoispuolelta kohti Övre-Gummiä. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Tuusula. Ruotsinkylä. (Klemetskog.)

TUUSULANJOKI RUOTSINKYLA

Laakean savikon keskellä kauniisti ja tulvimatta kiemurteleva jokimaisema saattaa olla ihmiskätten taita. Oheinen Museoviraston Historian kuvakokoelman erityiskokoelmaan eli Pietisen kuvakokoelmaan kuuluva sarja on osa valokuvaaja Aarne Pietisen vuonna 1934 kuvaamaa kuvasarjaa Ruotsinkylän työsiirtolan joenperkuu-urakasta. MV.

Tuusulanjoki.

MYLLYKYLÄ

Myllykylän kosken suvantoalue.

Myllykylän Annebergin peltoaukeaa kesällä 2010.

LAHELA

Näkymä Knaapilanmäeltä kohti Lahelan peltoja ja Paijalaan. Peltoaukea on peittymässä omakotimattoon.

Näkymä Lahelanpellolta kohti Knaapilanmäkeä. Mäki on rakentumassa täyteen pientaloasutusta.

Maalaismaisemaa Hyrylästä kohti Lahelaa ja Autiorinnettä. Oikeassa yläreunassa on Koskenmäen etelärinteen asutusta 1940-50-luvulla. Kuvattu Peltolan tilan länsipuolelta kohti Tuusulanjokilaaksoa (Hämeentien oikaisua ei vielä ole tehty). V.6838. Tuusulan museo.

Tuusula. Lahelan kylää.

Lahelan peltoaukeita Nahkelantien suunnasta kuvattuna 1930-luvulla. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

RIIHIKALLIO

Ruotsinkylän Riihikallio on nimensä mukaisesti korkea kallio Tuusulajoen itäpuolella. Kuva on 1900-luvun alusta. Tuusulan museo.

HYRYLÄN TAAJAMA II

Näkymä ortodoksikirkon tulevalta paikalta kohti Koskenmäen harjunyppylää vuonna 1897 juuri ennen peruskiven muurausta, nykyisen varuskuntakerhon kohdalta pohjoiseen. Lahdentie kulkee rakennusten takana. Takana oikealla tumman talon yläpuolella Rapsikanmäen pikkukoulu, joka tuolloin oli vielä aliupseeri Siloffin huvila. Vasemmassa reunassa pilkottaa tuleva isä Arsenin pappila eli nykyinen Päämaja. Valokuva: K. A. Katajisto 1897. V.5592. Tuusulan museo.

Tuusulanjärveä ja Hyökkälän kylän peltoja nykyisen Hyökkälän koulun ja Klaavonkallion tienoilla. Etualalla Hyrylän varuskunta-alue ja kylän keskustaa 1940-luvulla. Kuvattu ortodoksikirkon tornista. Etualalla näkyvät Lahden (eli Järvenpääntien) itäpuolella oleva rakennusrivi: vasemmalla vanha pitkä ja matala puinen varastorakenne, entinen tiilirakenteinen ruokala, jonka edessä toinen varastorakenne. Ruokalan oikealla puolella pitkä hirsirunkoinen rakennus, ns. rakennus 10, joka rakennettu 1860-luvulla. Näistä rakennuksista vain rakennus 10 on jäljellä, muut purettiin Tuusulanväylän tieltä vuonna 1992. Tien toisella puolella on keskusneliön ympärillä 1860-luvun vaiheen puukasarnit. Nämä rakennukset purettiin 1960-luvun loppupuolella, kun kunta ja puolustusvoimat saivat sovittua maanvaihdosta. Keskusneliön paikalla on nykyisin Tuusulan seurakuntakeskus ja terveyskeskus. Neliössä olevien talojen takana (nurkassa) näkyy Ljungbergin - Rantasen leipomo-kahvilarakenne, jossa 1970-luvulla Simon Saluuna, rakennus purettiin 1980-luvun alussa, kun uusi kunnantalo rakennettu sen eteen. V.7157. Tuusulan museo.

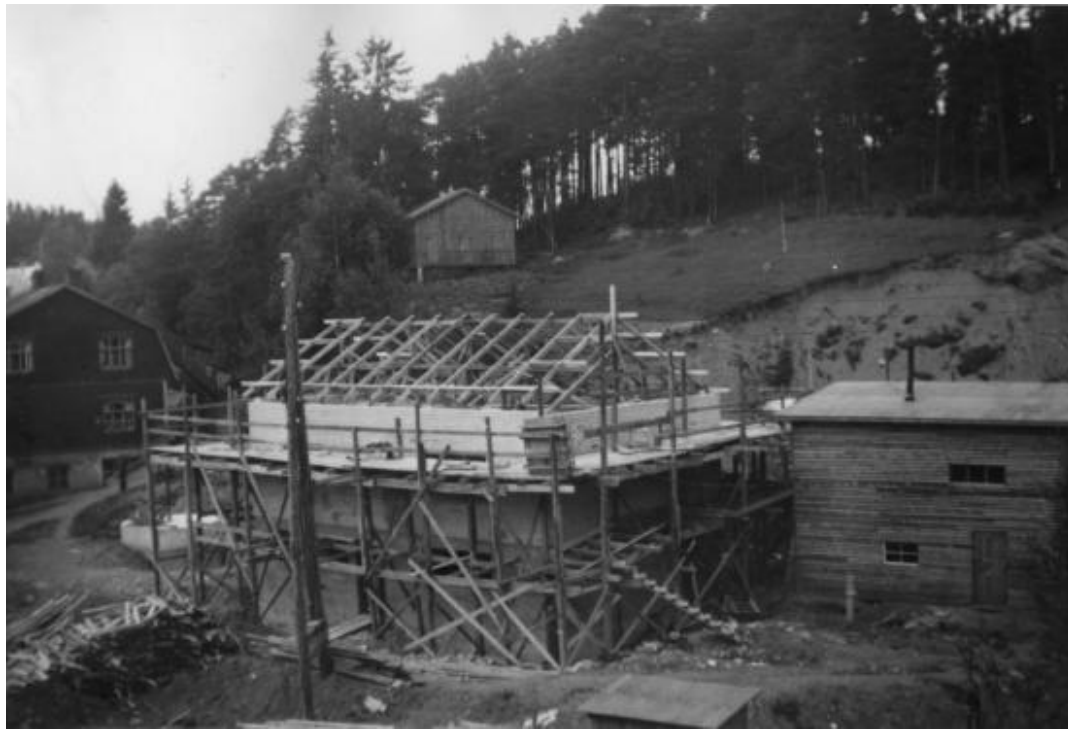
Hyrylä Prijuutin yläpuolelta kuvattuna vuonna 1969. Etualalla Peltolan ja Gästgivarsin talot, joiden kohdalla on nyt S-market ja eteläinen kiertoliittymä. Keskellä Kauppatietä ja Varuskunnan mäkeä, taustalla tasattu varuskunnan kenttä, uusi seurakuntakeskus sekä Hyökkälän koulu ja Tuusulanjärvi ja Paijalan peltoaukeat. Tuusulan museo.

Etualalla uusi Hämeentie ja sen alapuolella Yli-Jussilan ja Kotikallion pihapiirit vuonna 1969. Keskellä kuvaa näkyy Niukkasan mylly ja sen takana Varuskunnan mäkeä ja Varuskuntaa. Vasemmassa yläkulmassa pilkottaa Tuusulanjärvi. Tuusulan museo.

Hyrylän uutta keskustaa tuloillaan. Kuvattu Varuskunnan mäeltä kohti Koskenmäkeä 21.5.1968. Tuusulan museo.

Tuusulan seudun vesilaitoksen pumppuaseman harjannostajaiset 13.6.1953. Keskellä pumppuasema. Taustalla metsäinen Koskenmäki. Molemmilla sivutoilla sekä taustalla puurakennukset. tuntematon kuvaaja. v011_0010 Rakennusviraston kokoelma. Keravan museo.

Koskenmäen harjalta näkymä kohti Tuomelan huvilaa. Tuusulanjärven tulppana oleva hiekkaja-soraharju, joka jatkuu kohti Keravaa myös kallioisena maastona on muutoin hyvin tasaisten Hyrylänsuodun ainoa silmiinpistävä maaston kohouma. V5341. Tuusulan museo.

Tuusulan sahan rakennuksia Koskensillan kupeessa Hyökkälässä (Hyrylän, Hyökkälän ja Paijalan kylien rajalla Tuusulan järven eteläpäässä) 1920-30-luvulla. Rakennusten edestä kulkee Kirkkotie, takana Hämeentie, nyk.Koskenmäentie, jonka viereissä Kuperkeikan mökki. V5646. Tuusulan museo.

Hyrylän keskustassa on alkamassa uusi rakennusvaihe vuonna 1972. Hyrylän keskustaa, etualalla taksiasema, pensaikon takana Hyrylän Kino, keskellä Rantasen leipomo, kuvaushetkellä Simon Saluuna. Kuva on Rapsikanmäen kohdalta pohjoiseen, nykyisen kunnantalon paikkeilta. V9847 Kuva Max Hagman, Tuusulan museo.

Vanhat puukasarmit ja keskuskenttä on tasattu, tilalle on tullut terveyskeskuksen pohjoinen parkkipaikka. Kaukana oikealla häämöttää Klaavolan maita ja tulevan kauppakeskus Hyrrän paikka, mitä ennen paikalle ehtii nousta puutarhamyymälä. V9847 Kuva Max Hagman, Tuusulan museo.

Hyrylän uusi terveyskeskus enteilee Hyrylän keskustan uutta rakennusvaihetta. V9854 Kuva Max Hagman, Tuusulan museo.

TUUSULAN KIRKKOTIE JA RANTATIE III

Ilmakuva Gustavelundin kartanon päärakennuksesta ja ympäristöstä 1930-luvulta. Miltei keskellä päärakennus, jonka oikealla puolella punainen pehtorinrakennus ja navetta sekä väentupa. Vasemmassa yläkulmassa pappilan rakennukset. V.5892.
Kuva: Veljekset Karhumäki, Keljo. Tuusulan museo.

Gustavelund
Gustavelund 1930-luvulla. TM.

Krapin ranta 1930-luvulla. TM.

Gustavelund ja kirkko 1950-luvulla. Veljekset Karhumäki, Keravan museo.

Vuonna 1912 kuvattu näkymä Halosenniemen rantakalliolta pohjoiseen kohti. V 926. Halosenniemen kokoelmat, Tuusulan museo.

Kuvasarja vuodelta 1986 Krapin rannasta, Vanhan Toivolan ja Halosenniemen kohdalta Tuomalan kylän rantaan. Matti Soinne, TM.

Tuomalan kylää 1970-luvulla. TM.

Tuomala vuonna 1986, Matti Soinne. TM.

Tuomala vuonna 2013, Heli Vilmi. TM.

253 Kittelän peltoa-aukea.

Tuusulan Rantatie 1920-luvulla Pikku-Toivolan ja Kesärannan välillä. Tietä reunustaa aidasaita ja lumen peitossa olevat viljelykset. Hansenin perheen kotisivut.

Onnelan ja Syvälahden rantakalliota rantasaunoineen.

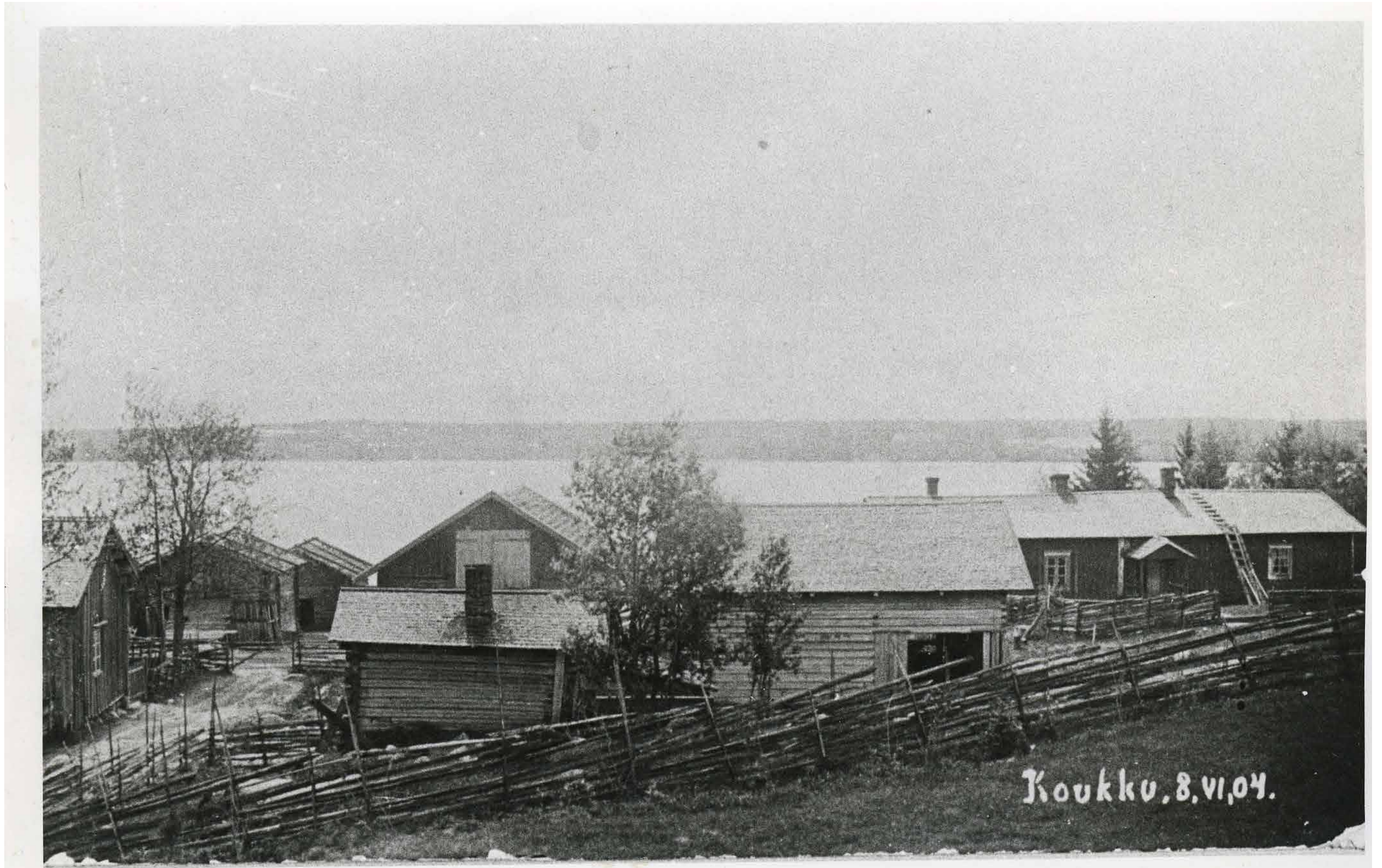

Tuomalan rantaa ja pohjoisrinteen peltoja. Järvi paljastuu rantapuuston takaa talvikaudeksi.

Halosenniemen ranta aloittaa avokalliota sisältävän jyrkänteisen osan Tuusulanjärven itärannasta; avokalliot rantaviivassa päättyvät Fjällbon jälkeen. Vinosti etelään vastapäätä Halosenniemeä on Sarvikallion alue, jossa niinkään on avokalliota. Kolmas järveen rajoittuva kallioalue on Vanhankylänniemen kärjessä. Toinen järvenrantaa leimaava ominaisuus on savimaa, jonka kasvillisuus on rehevää ja monin paikoin läpätunkematonta.

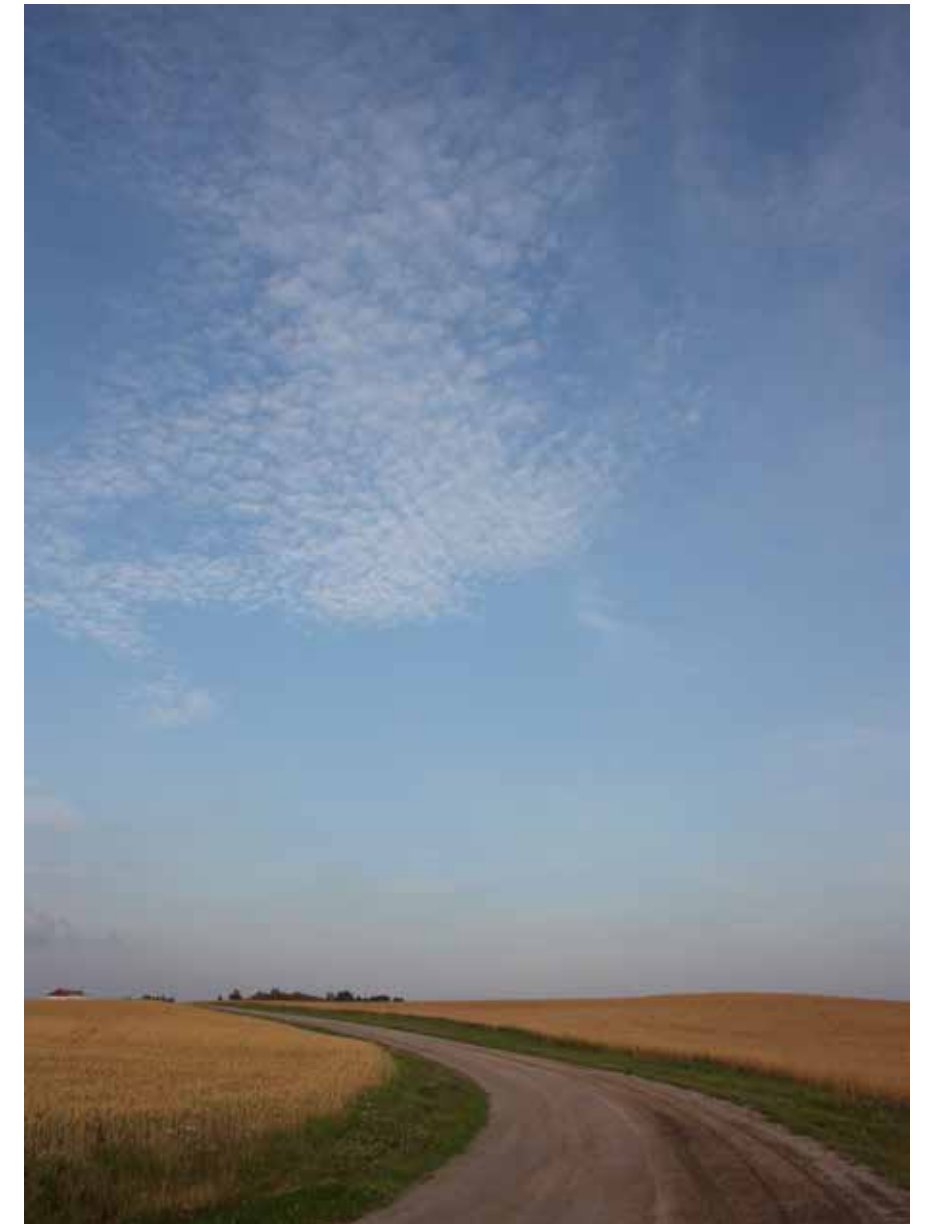
TUUSULANJÄRVEN LÄNSIRANTA IV

*Paijalan Alikylää ennen kylän hajoamista isojaon uusjaon myötä vuoden 1908 jälkeen.
V5711. Tuusulan museo.*

Näkymä Gustavelundin rannasta kohti Paijalan Anttilaa. Kuvan keskellä hämöttää Anttilan jugend-tyylinen päärakennus. Kuva on 1930-luvulta. V.6154. Tuusulan museo.

Länsiranta

Paijalan Anttila ja Paijalan peltoaukeita vuonna 2013. Heli Vilmi. Tuusulan museo.

Paijalan Anttila ja Paijalan Kylätie vuonna 1986. Matti Soinne. Tuusulan museo.

Tuusulanjärven länsirantaa itärannalta, Halosenniemeltä katsottuna. Järvi piiloutuu matalan savikon keskelle ja pääsääntöisesti rantoja reunustaa kasvillisuus.

250 Rantamon kosteikkomaisemaa.

250 Seittelin kosteikkomaisemaa ylitse Tuusulanjärven ja kohti Lassilaa.

250 Näkymä Rantamon mäeltä kohti Kenttäänmäkeä ja sen pohjoispuolella olevaa Kolsanniittyä.

250 Sarsalanpellon kumpuilevaa maisemaa Sarsalanmäeltä ylitse Sarsalanojan. Vanha torpanpaikka keskellä peltoa metsäsaarekkeen edessä.

NAHKELAN, RUSUTJÄRVEN JA SIIPPOON MAISEMA-ALUE V

243 Siippoontietä Alikylästä kohti Päivölää ja Rusutjärveä.

Nahkela

242 Arolankujaa kohti Juulanmäkeä.

242 Nahkelanraitilta kohti Laaksolaa ja Juulanmäkeä.

242 Nahkelanraitilta yli Isoniityn kohti Kärssynmäkeä.

228 Peltoaukeaa Koivumäentieltä kohti Siippoota.

Nahkelan kylä Seunanmäeltä nähtynä.

Siippoo

243 Siippoo Auralantietä kohti Rusutjärveä.

243 Siippoo Mattilan peltoaukea.

243 Siippoo Nummi-Mattilasta Alikylään.

Siipoon Nummikylän raittia

Siipoon kylää 1900-luvun alussa. Vasemmalla Heikkilän talo, keskellä takana Anna ja Kalle Säteen valkoinen kauppatalo. Oikealla edessä Mattilan ulkorakennuksia, etualalla sahauspukit, takana Smalenin mäki, jossa näkyy Aino Smalenin mökki ja Peltomäen asumuksia.

Rusutjärvi

228 Peltoaukeaa Siippoontien alusta kohti Nahkelaa.

Rusutjärven länsirantaa - Katilan talo rantasaunoineen.

Rusutjärven etelä- ja itärantaa leimaa hiekkapohja, mataluus ja rehevä rantakasvillisuus.

Rusutjärven Pappilanmäkeä.

Kaukon ja Järvelän talot 1950-luvulla. Kauko on vasemmalla ja Järvelä oikealla. Kaukon takana on Järvelän uusi navetta molemmissa päissään vanhat rakennukset. Kylätiellä on ollut tiiviimpi tunnelma kuin 2000-luvulla. Tuusulan museo.

Rusutjärven kylänmäki nykyisin.

Järvi-Laurin peltoja 1920-30-luvulla ennen huvilapalstoitusta. Tuusulan museo.

POHJOIS-TUUSULAN MAISEMA-ALUE VI

Vanhankylän kartanon suo-alueille läntisessä Pohjois-Tuusulassa syntyi 1700-1800-luvun vaihteessa uutta peltoaukeata torppineen. Vaasan yksityistien varren maisemaa.

251 Vanha Hämeentie Monsantien risteys.

251 Vanha Hämeentie kohti Monsantietä näkymä ylitse Noormarkinojan kohti pohjoista.

248 Jäniksenlinnan vanhaa peltoaukeaa yli Palojoen kohti länttä.

VI B VANHANKYLÄN KARTANON ALUE

252 Vanhankylän koulutieltä peltomaisema kohti Puolimatkaa ja Pusurinmäkeä.

252 Näkymä Äijäsaarentieltä Välimäelle, kohti pohjoista Isoniittyä ja Pusurinmäen länsireunaa.

248 Jäniksenlinna Palojoen peltoaukea Hämeentien itäpuolella kohti pohjoista.

Vaasan yksityistien ja Jäniksenlinnantien yhdistävä peltoaukea.

Flinkinojan maisemaa kohti etelää Mykkylän tilan itäpuolella.

Vanhankylän kartanon 1700-luvun lopulla Isosta suosta raivattuja peltoja Puolimatkantieltä kuvattuna.

VI A KELLOKOSKEN KARTANON TORPPARIASUTUS JA JÄRVENPÄÄN JA TUOMALAN TAKAMAAT

Kellokosken kartanon takamaille syntyi torppariasutusta 1770-luvulta lähtien. Mikkolanojan peltomaisemaa.

Tyypillistä torppariasutuksen rakennuskantaa. Uusimäen talousrakennuksia.

Pienen uudistilan rakennuskantaa 1910-luvulta. Rakennukset sijoitetaan pääsääntöisesti peltoviljelykseen sopimattomalle paikalle, jotta pienet viljelyskelpoiset maat voidaan käyttää pelloksi.

Tuusula. Nummenkylän ja Kellokosken lakeuksia.

Pohjoisväylän 1980-luvulla halkoma Järvenpään Nummenkylän ja Kellokosken kylän peltoaukea 1930-luvulla Suomen kartanot ja Suurtilat -kirjassa. Näkymä on Nummenkylän Malmarin mailta kohti Kellokosken kartanoa.

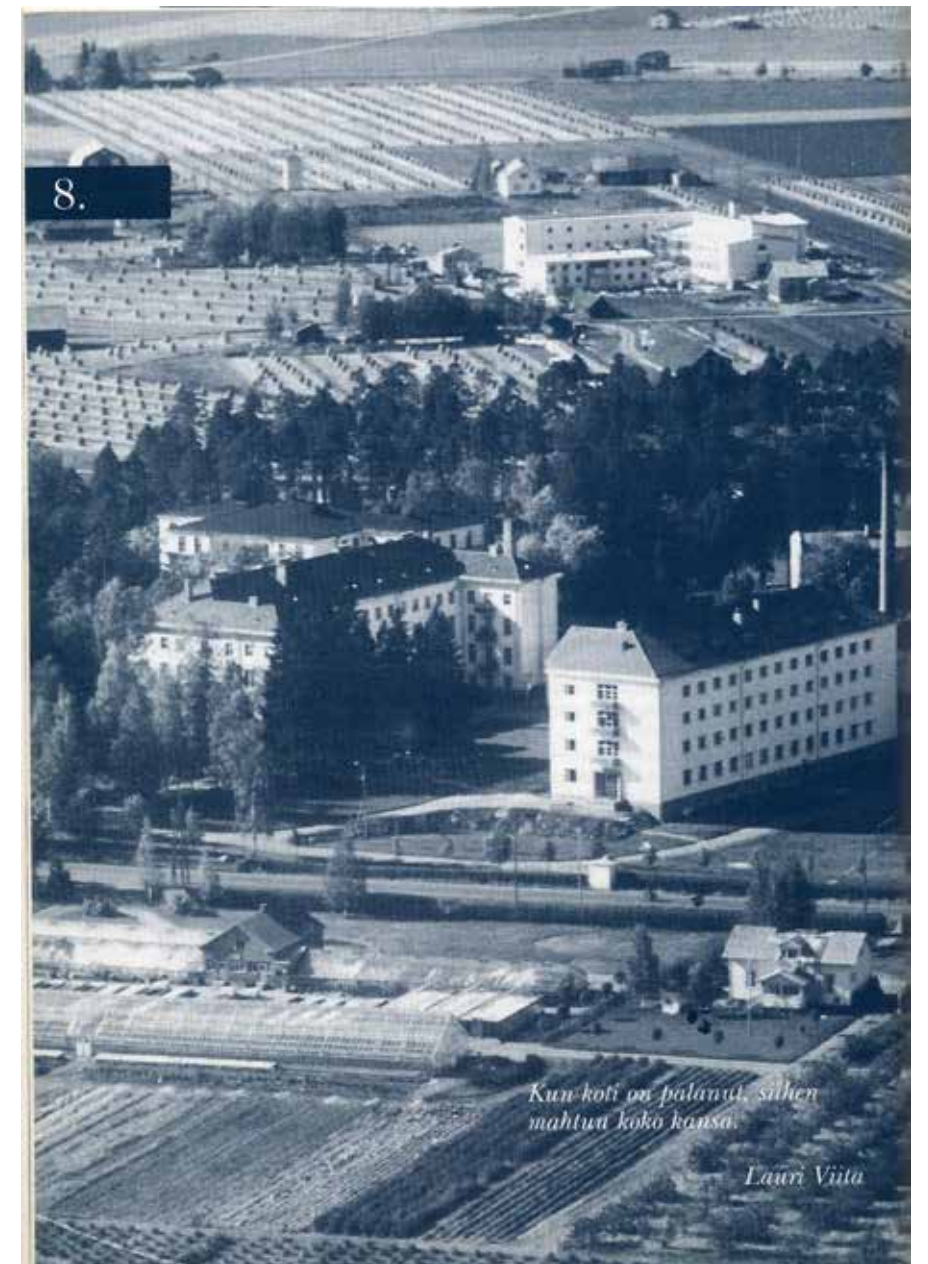
KELLOKOSKEN TAAJAMA VII

Yleiskuva Kellokosken tehdasalueesta, otettu ilmeisesti Lasipalatsin katolta kirkolle päin 1950-luvulla. V.1522. Foto Roos. Ruukin kokoelmat, Tuusulan museo.

Ilmakuva tehtaan ympäristöstä 1930-luvun alusta; sairaalan Keskitaloa rakennetaan ja kirkko on vielä vailla Carlanderin kruunukoristeita. MeKen kokoelmat.

Kellokosken sairaala ja vielä rakenteilla oleva Ruukin koulu vuonna 1956-57. Aimolan pellot ja keskustakolmion pellot ovat vielä heinäpeltoina. Kuva on kirjasta "Kellokosken sairaala 1915-1990".
Kun koti on palanut, siihen mahtuu koko kansa.
Lauri Viita

Ilmakuva Kellokosken ruukin asuinalueelta kohti hautausmaata 1950-luvun alussa. Kirkko- ja Kaivotalon edustalla on juuri valmistunut tehtaan rakennuttama puisto lampineen. Tuusulan museo.

Ilmakuva Kellokosken kirkon yläpuolelta kohti sairaalaa ja Roinilampeltoa 1930-luvun alussa. Tuusulan museo.

Ilmakuva Kellokosken ruukinkylän yläpuolelta kohti tehdasta ja rakenteilla olevaa Lasipalatsia noin vuonna 1937. Tuusulan museo.

Ilmakuva Kellokosken ruukin asuinalueelta kohti sairaalaa ja kyläkeskusta vuonna 2003. Suomen Ilmakuva Oy. Tuusulan museo.

Ilmakuva Kellokosken tehtaan länsipuolelta kohti sairaalaa ja Roinilanpeltoa vuonna 1960. Oikealla reunalla näkyy Kellokosken uutta kaupallista keskustaa mm Perhelän kiinteistö, Roinilan talo sekä siitä ylöspäin sairaalan puutarha kasvihuoneineen ja sairaalan uusi navetta. Veljekset Karhumäki. Tuusulan museo.

Kellokoski.

Kellokosken Toimelantien ja Juhlatalontien tuntumasta tyypillinen, vanhempi eli 1930-lukua edustava pientalo lasikuisteineen ja pihoineen.

Kellokosken ruukin alue ja sairaalaa vuonna 1933. Vasemmalla puusepäntö- ja tinaamo, sairaalan päärakennus ja puiden keskellä edessä vanha vitonen eli taitekattoinen kartanon pehtoorintalo. Kuva otettu suuren varastorakennuksen katolta. Jussi Kangas, MeKen kokoelmat.

Kellokosken patoallasta muokataan pohjapadoksi ja tekokoskeksi vuonna 2016.

Kellokosken patoaltaan ja kirkonseutua noin vuonna 1933. Vasemmalla näkyy tiilisen autotalli-paloasema -rakennuksen päätyä, jonka takana asuintalot: Uusitalo, Keskitalo, Suurtalo ja Pientalo. Tien oikealla puolella Ruukin kirkko, jonka takana näkyy kaupan talo ulkorakennuksineen. Kirkon oikealla puolella lähellä rantaa kirjasto-koulu-kirjanpitäjätalo, jonka takana Kirkkotalo ja Kaivotalo. Kaupan ja Kaivotalon välissä sikalarakennus, jossa oli asukkaiden sikaboksit ja takana kuvan oikeassa laidassa näkyy osa tehtaan ladosta, jonka jatkeena oli tehtaan riihi. Kuva, Jussi Kangas, V4949. Reprottu kahdessa osassa. Tässä kuvan oikea puoli. V.5027. Ruukin kokoelmat, Tuusulan museo.

JOKELAN TAAJAMA VIII

Kolsan tiilitehdas ilmakuvaattuna rautatien länsipuolelta kaakkoon vuonna 1950. Vasemmalla Kolsan Sahan rakennukset ja lautataapelit, sen oikealla puolella Kolsan Tiilitehtaan rakennukset. Iso tehdasrakennus radan suuntaisesti, sen takana ulko-kuivaamokatoksia. Taustalla Siljalantien, Tiesuuntien ja Jokivarrentien asutusta. V7495. Veljekset Karhumäki Oy, Tuusulan museo.

Jokelan kaupallinen keskus 1960-luvulla. Kuvassa näkyvistä rakennuksista on edelleen olemassa laatikkomainen huoltoasema, Lindbergin kampaamo, radan itäpuolella Rautatieläisten talo ja oikean reunan osuuskauppa laatikkomaisine lisineen. V10508. Kuva, Nikolai Breneff. Tuusulan museo.

Jokelan taajamaa Ridasjärventien eteläpuolelta lännestä kohti itää ja asemanseutua kuvattuna. Vanha Keskuskatu on menettänyt suurimman osan vanhasta rakennuskannastaan. Tuusulan museo.

Jokelan tulitikkutehdas ja taustalla tiilitehdas ilmakuvassa vuonna 1970. Radan itäpuolella, kuvassa oikealla on tulitikkutehtaan haapatukkipinojen liotusallas. Kuvan yläreunassa oikealla näkyy myös asutusta. Tuusulan museo.

Jokelan tiilitehdas ilmakuvassa vuonna 1936. Radan itäpuolella, kuvassa oikealla on tulitikkutehtaan haapatukkipinoja. Alareunassa näkyy Vanutehtaan neliömäinen muoto. Jokelan kyläkuva hallitsi 1980-luvulle asti teollisuus. Tuusulan museo.

Jokela.

4. KULTTUURIMAISEMA

Tuusulaan ei esihistoriallisen ajan loppuun mennessä tiedetä syntyneen ainakaan laajempaa, pysyvään asutukseen perustuvaa maataloutta, mutta on myös todettava, että järjestelmälliset kaivaus- ja kartoitustiedot puuttavat: tutkimus perustuu ilmoitettujen satunnaislöytöjen kartoitukseen. Suurin osa löydöistä on jäänyt ja jää edelleen ilmoittamatta löydön perusteella mahdollisesti tehtävän maapohjan ja ympäristön suojelun takia, mikä maapohjan hyödyntämisen tuoman edun menettämisen pelossa pitää todennetut löydöt vähäisinä Tuusulassa. Siksi Tuusulan aluetta pidetään lähinnä hämäläisten eränkävijöiden kauttakulkualueena, mutta historiallisen Helsingin ja Sipoon pitäjän alueella 1990–2010-luvuilla tehdyt löydöt ovat antaneet viitteitä siitä, että tästä vallalla olleesta käsityksestä jouduttaneen osittain luopumaan.

Esihistoriallisen ajan tunnetun ja oletetun asutuksen alkuperänä pidetään rannikolta ja eteläisestä Hämeestä kalastus- ja metsästysretkiä tehneiden talonpoikien erätorppia. Vähäinen maanviljely perustui pääosin ajalle tyypilliseen kaskeamiseen. Vantaanjoen vesistöt päätyivät Viron Paadisten luostarin nautinta-alueeksi vuonna 1351 ja eritoten he käyttivät jokea lohen kalastukseen estäen samalla hämäläisten eränkävijöiden; vaikka piispa Maunu Tavast oikeuden peruuttikin vuonna 1428, kirkko hallitsi jokea aina siihen asti kunnes Kustaa Vaasa ryösti kirkon omaisuuden uskonpuhdistuksessa.¹ Jokia käytettiin myös kauppa- ja kulkureitteinä turkiksia metsästävään Hämeeseen.

Paadisten luostarin lohenkalastusoikeus ulottui Kellokoskelle asti.

¹ Honkanen, 21-22.

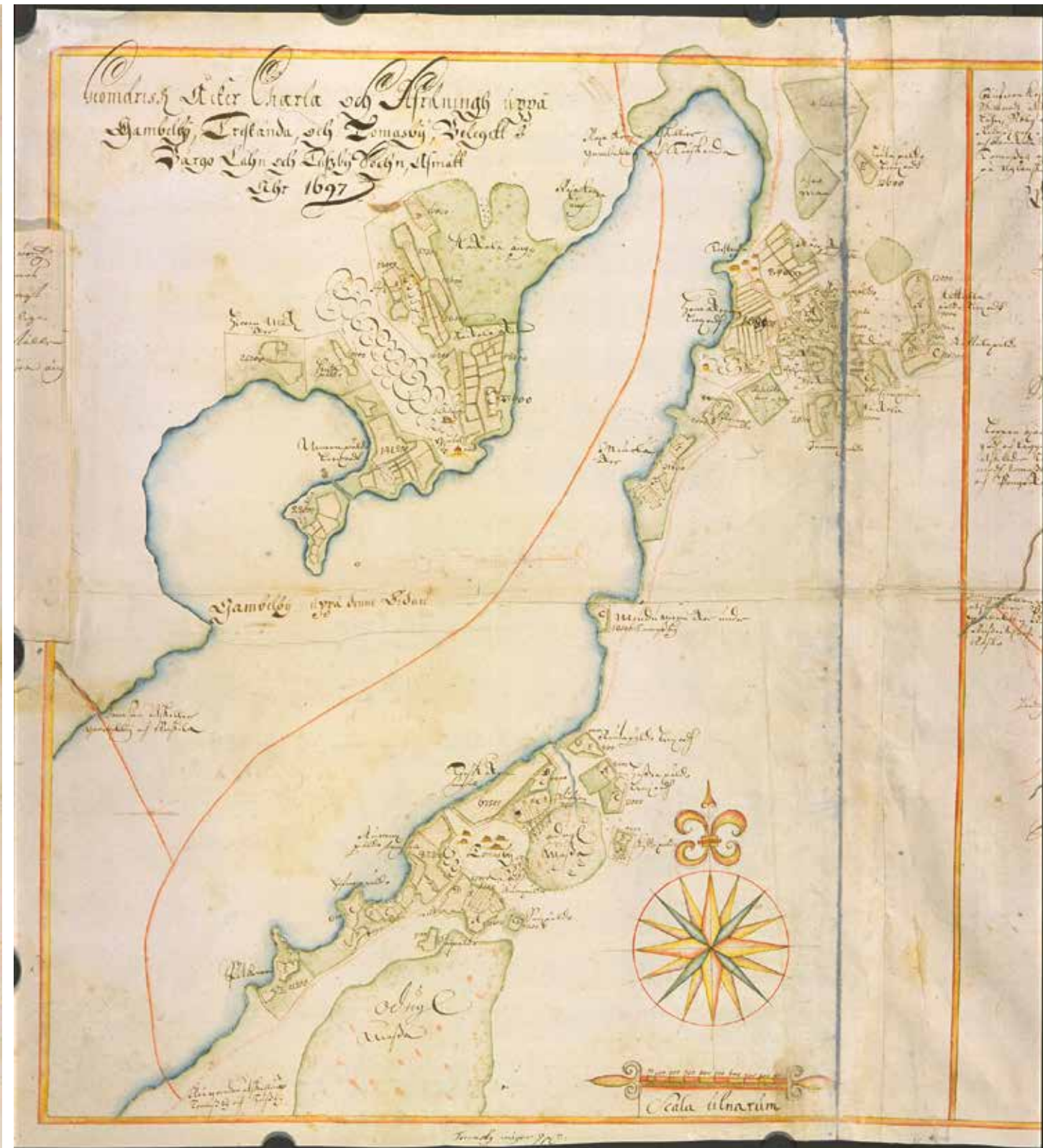
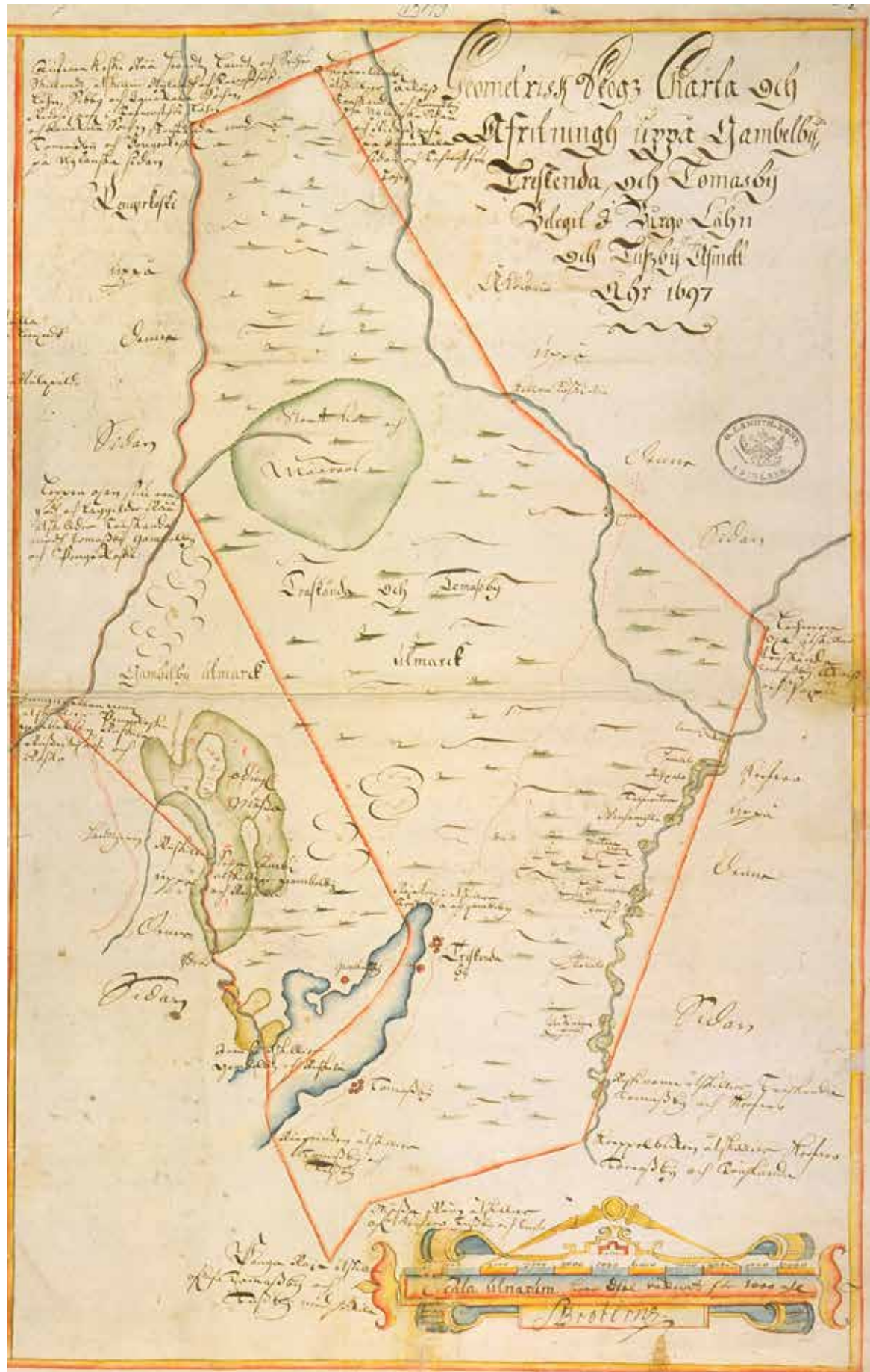
4.1. PELTOVILJELYN VAKIINTUMINEN

Maanviljelys tuli Tuusulaan todennäköisesti hämäläisten uudisasukkaiden mukana. Aluksi kaskeamiseen perustunut peltoviljelys hakeutui veden ja maaperältään suotuisien eli lämpöisten hiekkapitoisten etelä- ja länsirinteiden tuntumaan. Peltoviljely vakiintui ilmeisesti ensin Tuusulan läpi virtaavien jokien ja Tuusulanjärven ranta-alueille, sen jälkeen varsin pian Nahkelan ja Rusutjärven ympäristöön sekä Etelä-Tuusulassa viimeisenä Ruotsinkylän seuduille.

Keskiajalla syntyneet ryhmäkylät ja niitä ympäröineet pellot ja niityt eivät vielä keskiajan kuluessa muodostaneet nykyisen kaltaista avaraa kulttuurimaisemaa. 1500-luvun puolivälissä laajimmat yhtenäiset peltomaiset olivat todennäköisesti Ruotsinkylän ja Keravan kylien ympärillä sekä Vanhankylän kartanon Vanhankylänniemen rinteillä. Ensimmäisen kuvan peltojen tarkasta sijainnista saa 1600-luvun maakirjakartoista, jotka näyttävät ryhmäkylien ympärille raivatut tilukset. Toisaalta tähän asti tutkijoilta on jäänyt huomioimatta näiden karttojen säilyneet konseptit eli luonnokset, joissa on usein runsaasti sellaista tietoa, mitä ei ole viety lopulliseen karttaan. Maisemaa avarsivat peltojen lisäksi rantaja kaskiniityt, joiden yhteispinta-ala oli huomattavasti peltoalaa suurempi sekä kuloaukioille syntyneet luonnonniityt ja kedot.

Samuel Broteruksen vuonna 1700 Pajalan kylästä laatima maakirjakartta. Karttaan kuuluu myös yleiskuvaus kylän maista. Rusutjärvi; Rusutjärvi, Pajala, Nahkela i denna och samt Siippo by i Nurmijärvi socken: Egokarta med beskrifning 1700-1700 (B49i:8/1-4)

Vanhankylän (Gammelby), Järvenpään ja Tuomaalan kylät taloineen vuonna 1697. Laatinut Samuel Broterus. KA b49: 3/1-2.

Vanhankylän, Järvenpään ja Tuomaalan maakirjakartta vuodelta 1697, laatinut Samuel Broterus. Kartalla näkyy Källonkoski. KA b49: 3/1-2.

4.2. ISOJAKO

Isojako on yksi suomalaiseseen maaseutumaisemaan eniten vaikuttaneista tapahtumista. Sillä on ollut oleellista merkitystä myös yhteiskunnallisiin oloihin maaseudulla. Se muutti yli 500 vuotta vallinneet maanviljelyksen ja maanomistuksen tavat.

Vakinaista asutusta ympäröivät erämaat jaettiin kylien tai yksinäistalojen kesken peltoviljelyn ja kyläasutuksen vakiinnuttua. Takamaita kaskettiin ja niistä haettiin puutavaraa. Harvemmin asutuilla seuduilla yksityisten hallinnassa saattoi olla laajojakin alueita. Kruunun intressit tähän epämääräiseen omaisuuteen heräsivät Suuren Pohjan sodan (1700–1721) jälkeen, kun Ruotsi oli menettänyt Baltiasta laajoja alueita, jotka olivat toimineet valtakunnan vilja-aittana. Toisena ongelmana oli tehoton sarkajako, minkä vuoksi tilukset haluttiin järjestää toisin.

Isojaot alkoivat Suomessa vuonna 1749, joskin varsinainen isojakoasetus annettiin vasta vuonna 1757. Sitä seurasivat vuosien 1762 ja 1775 asetukset. Tarkoitus oli hävittää sarkajaot ja antaa kullekin talolle uudet tilukset niiden lukuun ja sijaintiin nähden tasaisesti yhtenäisempiin alueisiin. Entisistä metsämaista jaettiin kullekin talolle kotitarpeita varten kaistale. Jäljelle jäänyt maa-ala otettiin kruunulle ja järjestettiin ennen pitkää samankokoisiksi uudistiloiksi, jotka annettiin vuokralle viljeltäväksi tai myytiin perintötiloiksi. Isojako on tosin edelleen Suomessa kesken ja sitä on jatkettu kahdella myöhemmällä uusjaolla, joista jälkimmäinen on edelleen työn alla vielä 2010-luvulla Pohjanmaan lakeuksilla. Tuusulan ryhmäkylät hajottanut aiempi uusjako toimeenpantiin pitäjäsämme 1890–1910-lukujen välisenä aikana.

Tuusulan maiseman kehitykselle isojaolla on ollut tavallista suurempi merkitys, sillä pitäjä oli vielä 1700-luvun puolivälissä pohjoisosiltaan kutakuinkin erämaata. Kertaalleen jo kadonnut, vuonna 1600 Cruus-suvulle läänityksenä annettu Kellokoski torppineen erotettiin kartanoksi² ja Järvenpään ja Tuomalan kylille nautinta-alueina kuulunut Kellokosken eteläpuolinen metsittyntä alue otettiin kruunulle ja jaettiin kruunun uudistiloiksi, jotka saivat asukkaansa vähitellen 1760–1800-lukujen kuluessa. Samanlainen kohtalo oli Tuusulaan kiilana ulottuneella Hausjärven pitäjän Ritasjärven kylän takamailla, näistä uudistiloista tosin muutamia kuten Kaukas (nykyisin Hyvinkäästä) ja Jokela päätyivät aluksi muutaman suurmaanomistajan, kuten edellä mainitut Kellokosken ja Vanhankylän omistaneen Solitanderin haltuun.³

Tuusulan isojaot alkoivat vuonna 1758 Kirkonkylästä. Vuotta myöhemmin tilukset jaettiin Ruotsinkylässä. Käytännöksi muodostui, että ensin toteutettiin uudelleenjärjestely sarkajakotiluksilla ja muutamaa vuotta myöhemmin jaettiin ulkotilukset. Ruotsinkylässä tämä tapahtui jo kahden vuotta myöhemmin. 1760-luvulla isojako suoritettiin Ali-Keravan, Lahelan, Paijalan ja Rusutjärven kylissä. 1770-luvun alussa toteutettiin Nahkelan ja Ruskelan isojako, 1780-luvun taitteessa Hyrylän, Hyökäälän, Järvenpään, Tuomalan ja Yli-Keravan tilukset. Tuusulan isojaot päättyivät Vanhankylään vuonna 1786.⁴

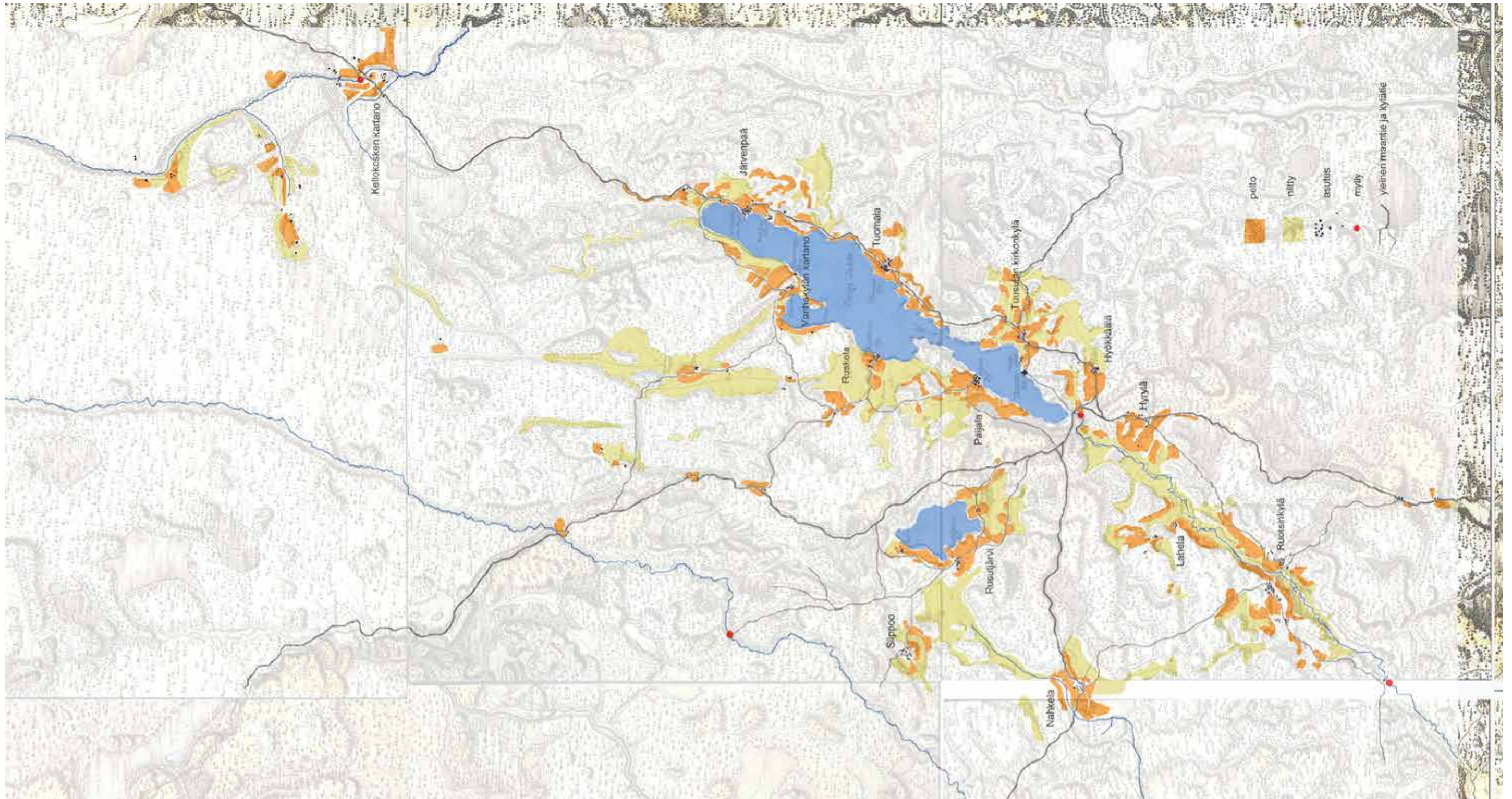

Järvenpään puolelle jäänyt Vanhankylänniemi on Tuusulan historialle tärkeä niin asutushistorian kuin maisemahistorian puolesta. Kartalla näkyy kartanon lisäksi kuusi muuta nimettyä taloa Myllymäkenä tunnetun kallion itärinteellä. KA MH B49:2/1-16.

² Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 45 sekä karttavertailut ja maarekisteritiedot.

³ Honkanen, Kellokoski-kirja, s. 36.

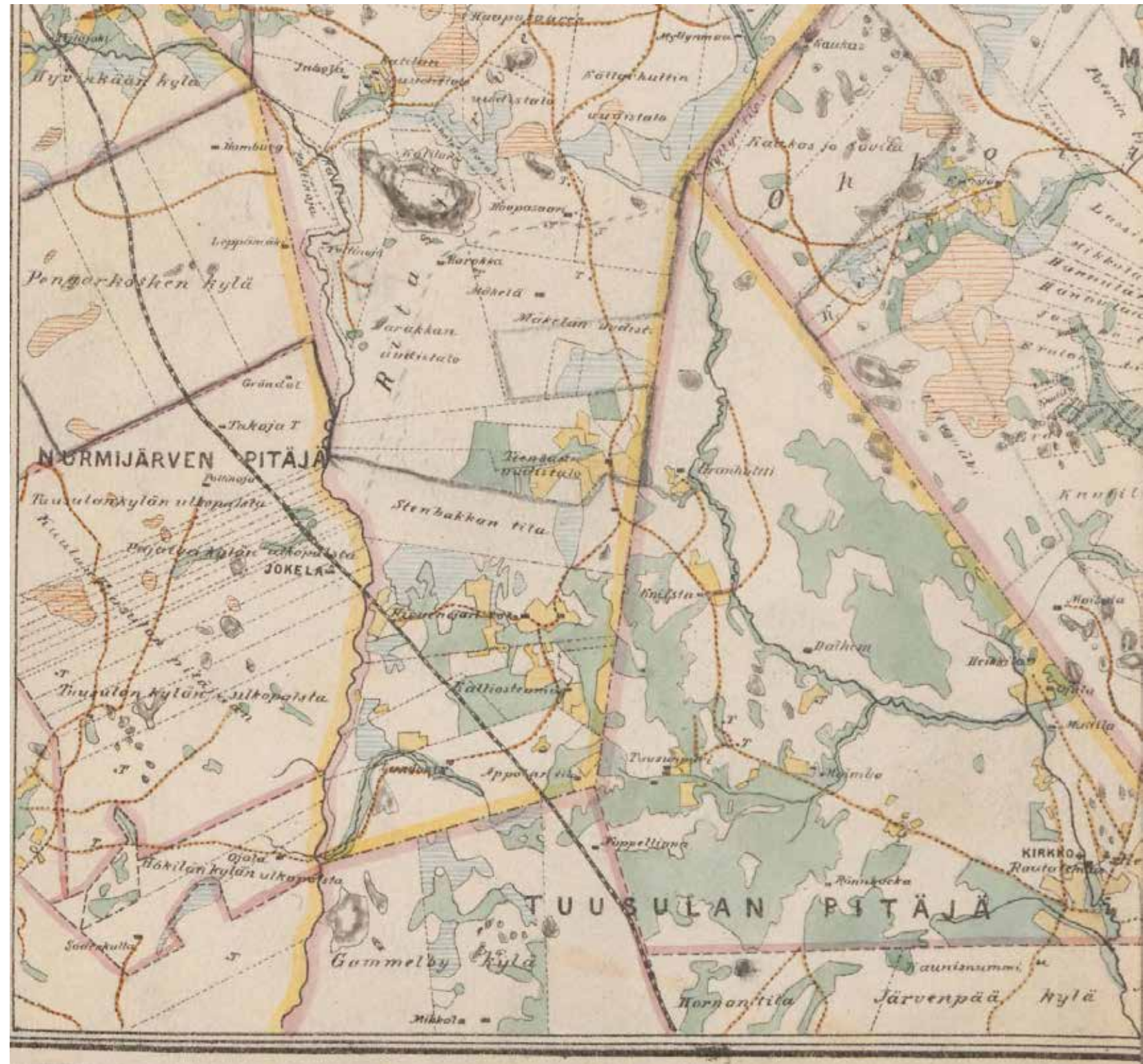
⁴ Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 73-74.

Tuusula 1700-luvun lopulla näyttää pääosin keskiajalla syntyneen kylä- ja maisemarakenteen sekä tieverkon. Poikkeuksena Pohjois-Tuusulan torpat ja Kellokosken kartano, jotka ovat 1700-luvun lopun kehityksen tulosta. Kartasta puuttuvat tuolloin Tuusulan pitäjään kuuluneet Ali- ja Yli-Keravan kylät. Kuultopiirros kuninkaan kartaston päälle. PS ja AV.

Metsämaiden jaossa kruunulle otetuista maista syntyi nykyiselle Tuusulan kunnan alueelle useita uudistiloja, jotka otettiin Tuusulan kylien Järvenpään ja Tuomalan sekä Hausjärven Ridasjärven kylän takamaista. Näistä tiloista on muutamat yhä olemassa, pääosin tosin pilkoittuna ja suurin osa rakennuskantansa menettäneenä, vaikka ne muodostavat Pohjois-Tuusulan viljelysmaiseman perustan Kellokoskea lukuun ottamatta. Ridasjärvestä erotettiin parikymmentä uudistilaa, joista Apola (RN:o 9), Kallioistenmaa (RN:o 10), Hirvenoja (RN:o 11), Stenbacka (RN:o 12) ja Tiensuu (RN:o 13) sekä Harakan eteläisimmät osat ovat nykyään Tuusulaa⁵. (Ridasjärvi kuului Hausjärven pitäjään, osittainen alueliitos Tuusulaan tapahtui vuonna 1974⁶). Järvenpään ja Tuomalan takamaista syntyivät Leuhonkydön, Pietilän eli Pihdin, Koiranojan (Bertas/Malmas), Vähänummen, Murron, Hornan, Änäsin, Kaitarannan, Haarajoen, Kaunisnummen ja Pöngön tilat⁷, joista Hornan, Kaunisnummen, Murron ja Pöngön maat sekä osa Vähänummesta kuuluvat nykyisin Tuusulaan.

Vanhankylän kartanon ylijäämämaasta erotettiin neljä uudistilaa, jotka kuningas Kustaa III luovutti kartanon omistaneelle vänrikki Nils Stålhanelle. Tilat olivat pieni Nytorp (Nuppulinna), Lammaskallio (Gustafsholm), Mykkylä (Carlberg) ja Jäniksenlinna (Margretedahl). Lisäksi oli Purola (Bäckfall), joka on erotettu myöhemmin Vanhastakylästä (?).

Hämeen puolella olevan Hausjärven Ridasjärvenkylän takamaista muodostetut uudistilat. Hausjärven, Mäntsälän, Nurmijärven, Tuusulan ja Porvoon pitäjiä esittävällä kartalla. KA Yleisk. Ia* 177/- -

⁵ Juhani Oksanen, Tuusula-seuran aikakirjat XV, s.28-49.

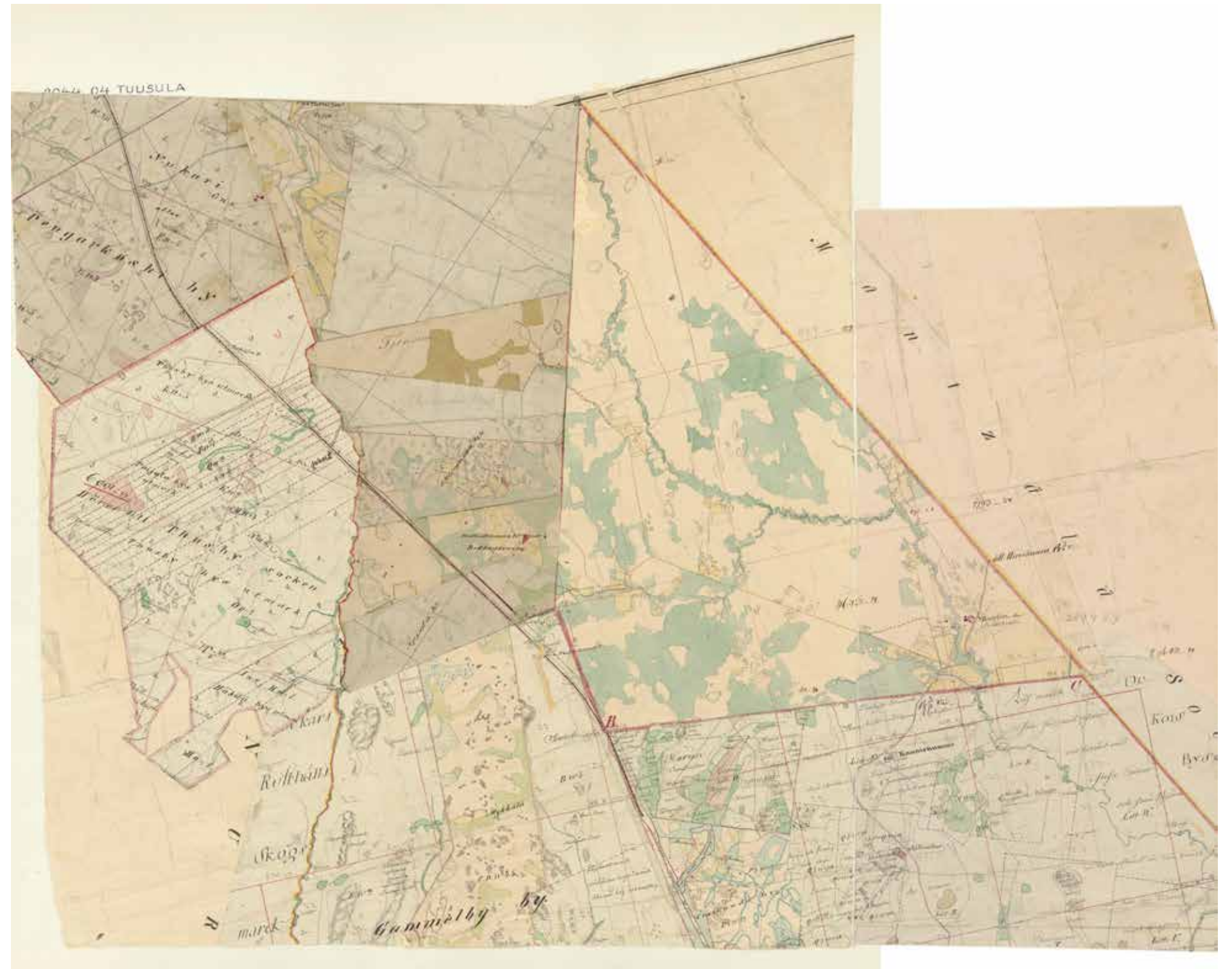
⁶ Rosenberg, Suur-Tuusulan historia IV s. 18.

⁷ Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 81-83.

Isojako antoi perintötilallisille mahdollisuuden sopia vapaasti maa-alan vuokraamisesta, mikä oli aikaisemmin ollut vain kartanoiden, pappiloiden, virkatalojen ja ratsutilojen oikeus. Uusi säädös johti mäkitupien ja torppien syntyyn. Isojakojen aiheuttama torppien lisäys näkyy Tuusulan tilastoissa selvästi. Torppien lukumäärä oli vuonna 1712 vain neljä, ja ennen isojakoa vuonna 1751 se oli kohonnut kuuteentoista, lähinnä kartanojen perustamien torppien vaikutuksesta. Vuonna 1761 torppia oli 39 ja vuonna 1780 jo 67.⁸

Torpparilaitoksen myötä torppari- ja mäkitupalaiskylä syntyi 1800-luvulta lähtien. Tuusulaan näitä syntyi noin seitsemän kylän määritelmästä riippuen: Ruotsinkylän Maantiekylä, Siippoon Nummenkylä ja Paijalan Koskenmäki sekä Vanhankylän kartanon tiivis Holjamäki ja harvahko Vanhakylä, Kellokosken Linjamäen Apolaan ulottuva löyhä kyläyhteisö voidaan lukea kuudenneksi ja Paijalan Ylikylä oli puolestaan alkujaan nimenomaan mäkitupalais- ja käsityöläiskylä, sillä varsinainen talonpoikauskylä eli Alikylä sijaitsi nykyisen Anttilan koetilan mäellä. Kaikissa kylissä oli enimmillään kymmenkunta torppaa. Maantiekylässä sijaitsi myös isojaossa Ruotsinkylän keskustasta siirretty Jussilan talo. Torpparikylät alkoivat menettää yhteen maanomistajaryhmään perustuneita kulttuurisia erityispiirteitään jo 1900-luvun alussa. Siippoon Nummenkylän ympäristö on säilynyt parhaiten nykypäiviin, ja se antaa jonkinlaisen käsityksen aikanaan vallinneesta kylän ja torpparikylän välisestä suhteesta. Hyrylän ja Paijalan Koskenmäessä ei varsinaisesti ollut koskaan torppariasutusta eikä mäkitupalaisia vaan pikemminkin itsellisiä käsityöläisiä, jotka ilmaantuivat paikalle 1800-luvun puolella Hyrylän varuskunnan vaikutuksesta.

Isojako ei edennyt tiluksilla niin pitkälle kuin alun perin oli tarkoitus. Käytännössä saatiin harvoin yhden talon tilukset yhtenäisiksi, ja pellot sijaitsivat edelleen toistensa lomassa pieninä tilkkuina. Asetukset ns. uusjaosta annettiin vuosina 1848 ja 1881. Uusjaon oli tarkoitus viedä isojako loppuun. Tuusulan kylistä ainoastaan Ruotsinkylässä suoritettiin uusjako 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosina.⁹ Muissa kylissä sen tekeminen venyi pitempään, viimeisenä uusjako vahvistettiin Siippoossa vuonna 1925.¹⁰

Järvenpään takamaista muodostetut kruunun uudistilat, joista osa kuuluu edelleen Tuusulaan.
KA Tuusula_2044_04.
Kellokoski v. 1840 kooste

⁸ Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II s. 64, 67-68.

⁹ Rosenberg, Suur-Tuusulan historia III, s. 192-196.

¹⁰ Tieto varmentamatta.

4.3. KYLIEN KEHITTYMINEN

Tuusulan kylien keskiaikainen ja mahdollisesti sitä edeltävä historia on lähinnä olettamusten varassa. 1500-luvun puolivälissä laaditut maakirjat antavat ensimmäisen kokonaiskuvan Tuusulan asutuksen jakaantumisesta. Kolmen pitäjän (Sipoo, Helsinki ja Vihti) alueella sijainneessa Tuusulassa oli tuolloin 15 kylää ja 113 taloa tai erikseen erotettua viljelmää. Kylistä kymmenen sijaitsi Tuusulanjärven ja Tuusulanjoen muros-laakson varrella. Vesistön varren kylien kokonaistaloluku oli noin 65. Pitkän maisemakokonaisuuden ulkopuolella olivat Ali- ja Yli-Keravan kylät (yht. 18 taloa) idässä Keravanjoen varrella sekä Nahkela ja Rusutjärvi (yht. 20 taloa) lännessä. Ruotsinkylästä tuli suurin kylä 1560-luvulla, jolloin siihen liitettiin hallinnollisesti Övjosby. Kahta vuosikymmentä aiemmin kylät olivat olleet tasaväkiiset: kummassakin noin 10 taloa¹¹. Övjosbyn sijainti kartalla ja maastossa on jäänyt epäselväksi – kylä saataisi löytyä verokarttojen luonnospapereista, joskin vuonna 2009 tehdysä historiallisten muinaisjäännösten inventoinnissa kylä on sijoitettu nykyisen Väfvarsin ja Jeppaksen välimaastoon.¹²

Lähes kaikki kylät olivat 1700-luvun loppuun asti tiivitä ryhmäkyliä. Ruotsinkylässä oli poikkeuksellisesti kaksijakoinen kylärakenne, ja Lahelan taloryhmä oli alun perinkin hajanainen. Vanhassa tilakeskuksessa saattoi olla jopa kaksikymmentä rakennusta, joten yksikin talo riitti täyttämään kylänmäen. Useat Tuusulan kylistä olivatkin alkuaan yhden tai kahden talon kyliä. Esimerkiksi Siipoon Tapani oli kylän ainoa talo (tila) 1560-luvulla tapahtuneisiin halkomisiin saakka. Taloluvun lisäntyessä ulkorakennusten käyttöä saatettiin jakaa useamman talon kesken, eikä ryhmäkylien ahtaus tullut varsinaiseksi ongelmaksi ennen 1800-luvun loppua, jolloin tiloja lohkottiin paljon perinnönjakojen yhteydessä.

Isojako hajautti kylät kahdessa vaiheessa. 1700-luvun lopun jaossa kylät pysyivät vielä tiiviinä taloryhminä. Tuusulassa taloja siirrettiin tai yritettiin siirtää vanhojen ryhmäkylien ulkopuolelle ainoastaan Rusutjärvellä, Ruotsinkylässä ja Ali-Keravalla. Viimemainitussa kylässä siirto jäi toteutumatta kyläläisten vastustuksen vuoksi. Tiiviit ryhmäkylät säilyivät useissa Tuusulan kylissä aina 1900-luvun vaihteeseen, jolloin isojaon jaot vietiin siis uusjaon nimellä loppuun. Useat talot pakotettiin muuttamaan pois kyläkeskuksista.¹³

Kylät hajosivat Tuusulassa myös toisella tapaa. Useimmiten halotun tilan toinen talouskeskus muutettiin yksin uuteen paikkaan, ja vähitellen vanha kylärakenne harveni. Tällaisen kehityksen tuloksia ovat osittain Nahkela, Ruskela ja Tuusulan kirkonkylä. Joissain tapauksissa kylään kehittyi kaksi- tai useampijakoinen rakenne: Ruotsinkylä muodostui alun alkaen kolmesta eri kylästä tai taloryhmästä. Pois muuttaneet tilat muodostivat läheisyyteen uuden ja usein pienemmän kylän. Näin tapahtui Paijalassa, Siippoossa ja Ruotsinkylän Maantiekylässä. Usein myös torpat ja mäkituvat sijoituivat uuteen kylään. Hyrylässä, Hyökkälässä ja Tuomalassa isojaon vaikutukset olivat vähäisemmät. Säilyneet Hyökkälä ja Tuomala antavat jonkinlaisen kuvan vanhasta ryhmäkylästä. Vanhakylän seitsemän taloa sulautettiin jo 1600-luvulla yhdeksi kartanoksi, vaikkakin Holjamäellä sijaitsikin kyläksi luonnehdittava ja muitakin talonimiä sisältävä asutustiivistymä vielä 1700-luvun lopulla.

Siipoon kylärakenteen kehitys on Tuusulan mielenkiintoisin. Siellä kylä hajosi 1800-luvun kuluessa, ja muodosti kaksi uutta kyläkeskusta, Mäkikylän ja Nummikylän. Tilojen muutot tapahtuivat tässä vaiheessa perinnönjakojen seurauksena, kun toinen puoli talosta muutti pois kylämaelta. Nummikylän asutus muodostui pääasiassa torpista ja mäkituvista. Asutus oli tiheimmillään 1800-luvun loppupuolella. Uusjako vahvistettiin Siippoossa vasta 1925, jolloin Mäki-Heikkilä (myöh. Töyrylä) siirrettiin pois kyläkeskuksesta. Kolmen kyläkeskuksen kokonaisuus on säilynyt nykypäiviin, joskin rakennuskanta on suurelta osin peräisin viime sotien jälkeiseltä ajalta.¹⁴

Tuusulan kylien määrä on pitäjän historian saatossa vaihdellut. Pitäjään liitettiin isojaon yhteydessä vuonna 1784 Nurmijärven Vantaankorven itäpuoli (Palojoen länsipuoli Jokelan seudulla), sillä kyseinen erämet-

sä oli ollut Hyökkälän, Kirkonkylän ja Paijalan takamaita jo keskiajan maakirjoissa, mutta siirtynyt sitten Nurmijärven Nukarin nautintamaiksi.¹⁵ Siipoon kylä liitettiin Tuusulaan vuonna 1931 kyläläisten aloitteesta. Vuosina 1969–1974 käydyn selvityksen ja kiistelyn lopputulemana siirtyivät Palojoen itäpuoliset Ridasjärven kylän eteläosat eli Jokelan taajaman viimeisimmät osat liitoksena Tuusulan osaksi. Kerava erosi omaksi kauppalakseen vuonna 1924, Järvenpää vuonna 1951.¹⁶

14 Panu Savolainen, kartta- ja maarekisteritiedoista sekä Sirkka Holman ”Siipoon kylän historiasta poimittua” kirjoitus Tuusula-seuran aikakirja XIII:sta koottu katsaus.

15 Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 89-90.

16 Rosenberg, Tuusulan historia 1920-1985, s.1-19.

Siipoon kylää 1900-luvun alussa. Vasemmalla Heikkilän talo, keskellä takana Anna ja Kalle Säteen valkoinen kauppatalo. Oikealla edessä Mattilan ulkorakennuksia, etualalla sahauspukit, takana Smalenin mäki, jossa näkyy Aino Smalenin mökki ja Peltomäen asumuksia.

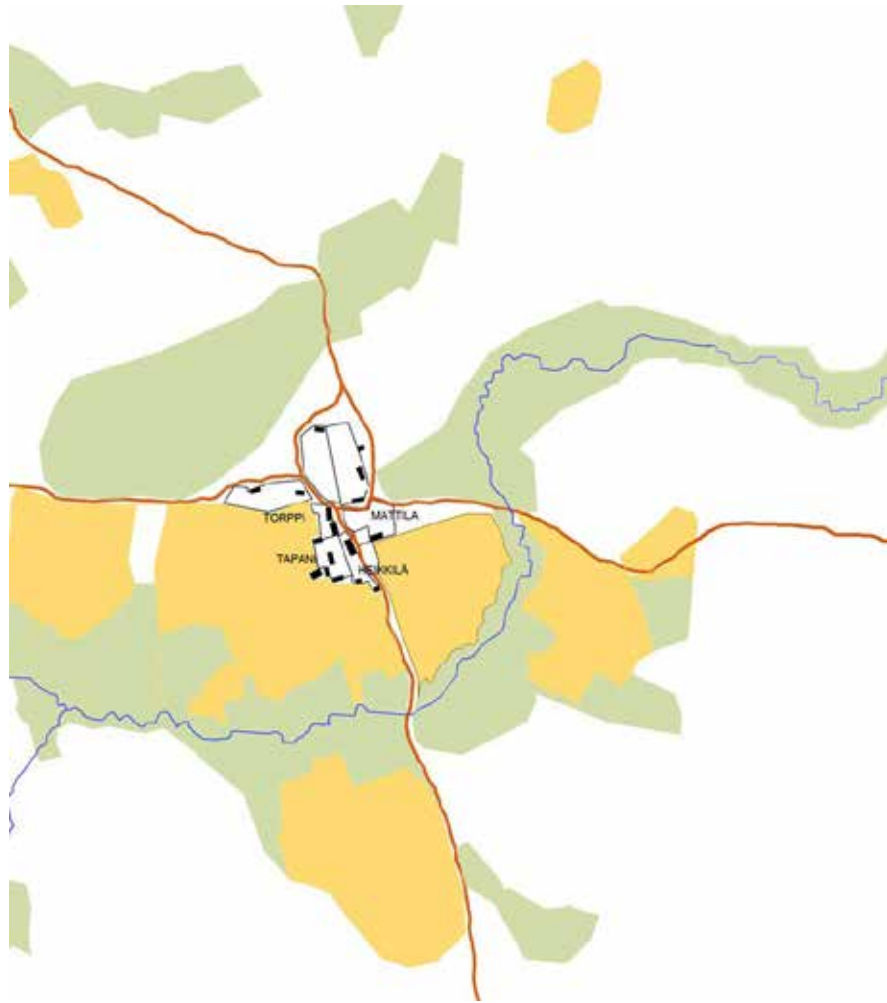
Siipoon kylä

11 Sarkamo, Suur-Tuusulan historia I, s.85-91.

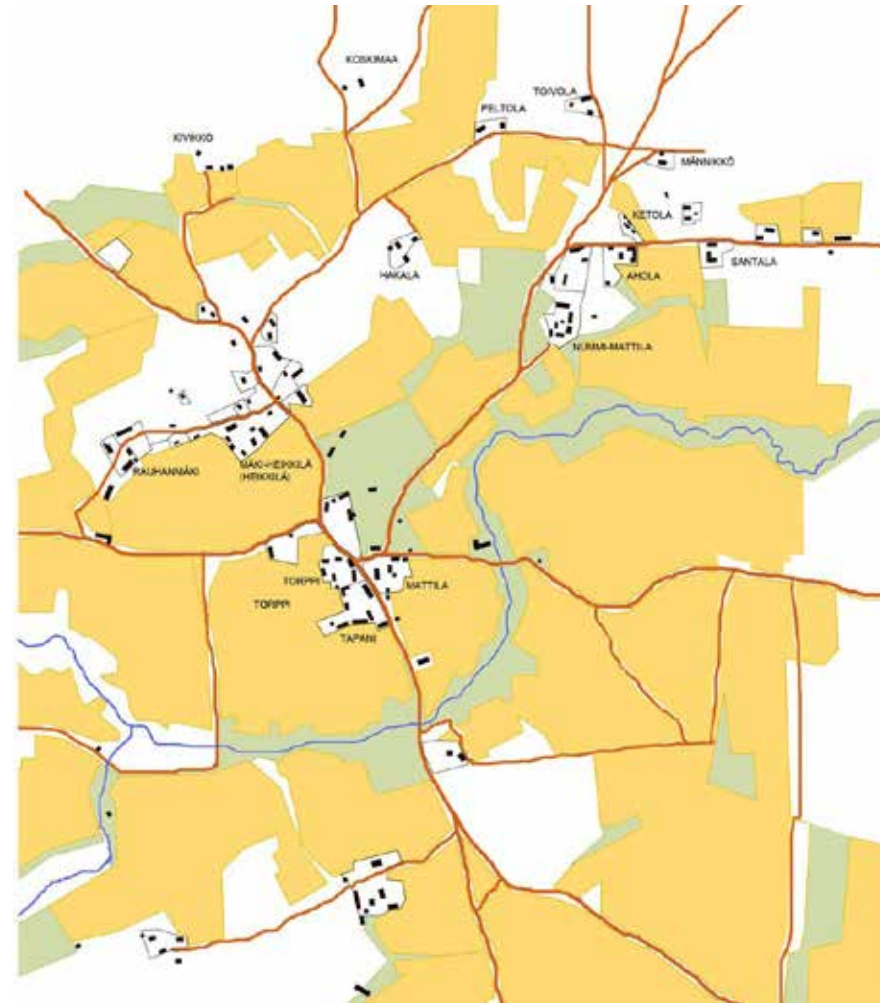
12 Katja Vuoristo, Tuusulan inventointi 2009, s. 40-42, 47-49.

13 Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 73-80. Rosenberg, Suur-Tuusulan historia III, s. 192-196.

**Siipoon kylärakenteen kehitys. Peitepiirroksat maanja-
kokartoista. PS.**

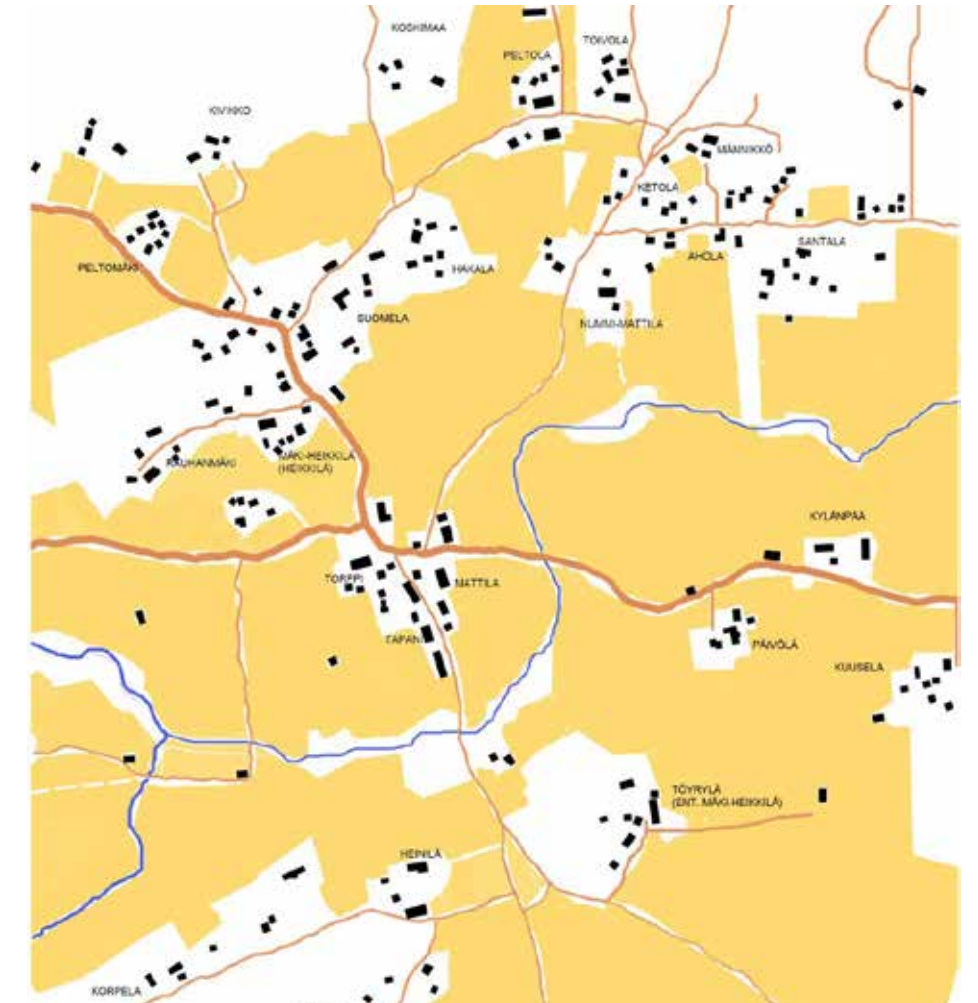

Isojaon jälkeen näkyy neljän kantatilan ryhmä sekä niittyjen hallitsema ympäröivä maisema.

Isojako vietiin loppuun ns. uusjaossa, joka vahvistettiin Siippoossa vasta 1925. Merkittävin muutos kyläkuvassa oli Heikkilän kantatilan muutto pois kyläkeskuksesta. Kartassa näkyvät myös 1800-luvulla syntyneet Nummi-Mattilan torpparikylä koillisessa sekä vanhan kylänmäen pohjoispuolelle syntynyt Mäkikylä.

1900-luvun alussa tapahtuneet tilojen halkomiset näkyvät yksittäisinä tiloina vanhan kyläkeskuksen ulkopuolella. Niittyjen raivaaminen pelloksi kuvaa irtaantumista luontaistaloudesta ja viljelymenetelmien tehostumista ja koneistumista.

Vuonna 2005 jäljellä on yhä kolmen kyläkeskuksen muodostama rakenne. Sotien jälkeen tapahtunut tiivistyminen ja rakennuskannan vaihtuminen ovat muuttaneet maisemaa, vaikka kyläkeskukset antavat yhä kuvan historiallisista suhteistaan.

4.4. 1800-LUVUN KEHITYSSUUNNAT

Tuusulan maisema pysyi 1800-luvun alkuvuosikymmeniin asti suunnilleen samanlaisena kuin se oli ollut vuosisatoja. 1800-luvulla maisemaa muovasivat erityisesti perinteisen maanviljelyskulttuurin ulkopuolelta tulevat vaikutteet. Tuusulan keskeinen liikenteellinen sijainti eli rautatien tulo vaikutti oleellisesti vuosisadan jälkipuoliskon kehitykseen.

Työkalujen kehittyminen ja myöhemmin koneistuminen vaikuttivat paljon maanviljelysmaisemaan. Myös väestönkasvulla oli suuri merkitys. 1850-luvulta 1900-luvun alkuun Tuusulan peltoala seitsenkertaistui. Maiseman avaruus ei kaikkialla kuitenkaan lisääntynyt, sillä suurin osa uudesta pellostä raivattiin entisille laidun- ja luonnonniityille sekä Kellokosken kartanon sahalaitoksen ja tehtaan miilunpolton autioittamille metsämaille, toisin sanoen maisema oli ollut jo entuudestaan avara.

Torppien perustaminen oli tuonut jo 1770-luvulla laajalle levittäytyneen mutta määrältään harvahkon asutuksen myös Pohjois-Tuusulaan Kellokosken alueelle. Vaikka varsinaiset pellot eivät vielä tässä vaiheessa muodostaneet nykyisen kaltaisia laajoja aukeita, niityt sen sijaan olivat taajoja Keravanjoen ja sen sivuojien varrella. Keravanjoen sekä siihen laskevien purojen ja ojien varsilla sekä Hornan ja Mikkolanojan välisellä entisellä suoalueella niityt raivattiin pelloiksi 1770–1800-luvun kuluessa.¹⁷ Hieman ennen vuosisadan puoliväliä eli 1840-luvulta maiseman avautuminen alkoi todenteolla, sillä Björkenheimin uudistukset Kellokosken tehtaalla vaativat runsaasti puutavaraa ja erityisesti puuhiiliä ruukin pyörittämiseen,¹⁸ joten muutamassa vuosikymmenessä Kellokosken sankat, 1700-luvun alun metsäpalojen jäljiltä kasvaneet metsät oli hakattu viimeistä runkoa myöden aina Kaukasten lankarullatehtaalle asti ja poltettu miiluisa hiiliksi. Hiilimiilujen pohjia ja miilukuoppia löytyy edelleen runsaasti hiekkaisilta mäentörmiltä ympäri Kellokosken kartanon entisiä metsäalueita. Vanhankylän alueelle torppia ilmaantui 1790–1800-lukujen vaihteessa Stålhanen saatua Vanhankylän suoalueiden pellonraivaustöidensä palkkiona koko Vanhankylän alueen haltuunsa.

1860-luvulla eteläisen ja itäisen Tuusulan maisema alkoi muuttua. Kehitykseen vaikutti ratkaisevasti vuonna 1862 valmistunut Helsingin ja Hämeenlinnan välinen rautatie. 1860-luvun taitteessa alkoi myös Tuusulan teollistuminen pitkälti Kellokosken ruukin omistajavaihdoksen myötä ja rautatien suomien kuljetusmahdollisuuksien takia. Myös säilyneen rakennetun ympäristön osalta vuosikymmen on vedenjakaja: Tuusulan rakennuskanta on muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta 1800-luvun puolivälin jälkeiseltä ajalta.

Teollisuus ja sotaväki toivat Tuusulaan ensimmäiset maanviljelyskulttuurin ulkopuoliset vaikutteet. Teollisuus asettui Tuusulassa ensin Kellokoskelle, jossa esiteollinen ruukki muuttui vähitellen teollisen aikakauden tehtaaksi. Jokelaan ja Keravalle teollisuus tuli rautatien mukana, Järvenpään pienteollisuus saavutti vasta maanviljelyksen kehittämiseen ja kasvinjalostukseen erikoistuneen Järvenpään kartanon konkursin myötä 1910–20-luvulla. Hyrylän varuskunta-alue syntyi 1800-luvun puolivälissä Krimin sodan seurauksena jo pitkään armeijaa virkatalona palvelleen Saksan puustellin läheisyyteen ja strategisesti tärkeään tienristeykseen. Teollisuus ja varuskunta loivat perustan taajama-asutuk-

sen kehittymiselle ja elinkeinoelämän synnylle, kun maaseutuväestöstä koostunut tehdastyöläisten joukko irtaantui luontaistaloudesta. Uudet väestöryhmät olivat myös tärkeä ponnahduslauta yhdistys- ja järjestötoiminnan synnylle.

Tuusulanjärven huvilat ovat oma kokonaisuutensa Tuusulan kulttuuri- maiseman historiassa. Suomalaisten virkamiesten, kauppiaiden ja upseerien suurhuvilat olivat ensimmäiset alueella: Salmelan perusti senaattori C.A. Sederholm, Itoniemen kauppias Adolf Liljeroos, Onnelan esittelijäsihteeri Karl Forssell, Syvälahden ja Syvärannan ritari Birger Lundahl sekä Toivolan eversti Fredrik Wilhelm Fraser, jonka lapsista muutama päätyi avioon vastarannalla sijainneen Vanhankylän kartanon Åströmien kanssa. Maalauksellinen maisema, rautatien tuoma liikenneyhteys ja myöhemmin 1800-luvun viimeisinä vuosina myös kantavenäläisten matkustuskielto valtakunnan rajojen ulkopuolelle antoivat yhdessä venäläisen varuskunta-alueen kanssa polttoainetta huvilakulttuurin kehittymiselle. 1900-luvun alku myllerryksineen ja vallankumouksen jälkeisine emigrantteineen antoi myös tarunhohtoa Rantatien yhdyskunnalle, vaikkakaan eri maailmat eivät juuri kohdanneet muualla kuin kirjalli-

suuden sivuilla ja ohimennen kärritiellä. Kansainvälinen tuulahdus on enemmän aidan takaa kurkittua tarua kuin arkitodellisuutta. Taiteilijayhteisöä ei erityisemmin pidetty osana paikallista maalaisyhteisöä vaan se oli oma, eristetty maailmansa johtuen taiteilijoiden lähtötaustasta (toinen puoli oli aatelistoa ja toinen porvaristoa/älymystöä) ja yhteiskunnallisesta asemasta että elämäntapojen ja -arvojen erilaisuudesta johtuen.

Syvärannan huvilan saunapaviljonki 1910-luvun lopulla. Taustalla näkyy Syvärannan päärakennus puiden takaa ja siitä oikealla selkeämmin näkyvissä oleva suuri sivurakennus. Hansenin sukualbumi.

¹⁷ Vanhankylän kartanon isoajakokartat 1784-86, Kuninkaankartaston karttalehdet vuosilta 1766-1805 (ei reippaasti pienennetty näköispainoskirja, vaan originaaleista skannatut tiedot).

¹⁸ Olli Helasvuo, diplomityö ”Kellokosken ruukin historia”, s.24. 1999. TTK/Aalto yliopisto.

Maaseutu

Näkymä 1900-luvun alun Ruotsinkylästä. Pihapiireissä on paljon erilaisia talousrakennuksia, joiden sijoittelussa on käytetty maastonmuotoja hyväksi. Enin osa rakennuksista on puurakenteisia, sijoitettuna riviin peräjälkeen ja maalaamattomia, katot useimmiten pärettä. Aidat erottamassa teitä pelloista ja eläimistä. Näkymä on hyvin avoin, pihapuut suhteellisen vähäisiä. Tuusulan museo.

Rantatie Pikku-Toivolan kohdalla on vielä avoin. Kesärannan mökki on asuttua ja aidasaidan taakse on istutettu kuusi-aidanteen alku. Hansenin perheen kotisivut.

Hyrylää vuonna 1897 tulevan ortodoksikirkon mäeltä kohti Koskenmäkeä. Kuvassa on etupäässä kylän rakennuskantaa ja Rapsikanmäen rakennuksia. Teiden varsilla on aidasaidat pihoja reunustamassa ja kauempana näkyy kylän peltoja. V.5592 K. A. Katajisto. Tuusulan museo.

Tuusulan läpi vedettiin rautatie 1862 ja kunnan alueelle perustettiin lukuisia asemia ja seisakkeita, joista tärkeimmät olivat Kerava, Järvenpää ja Jokela. Rautatie toi mukanaan teollisuutta, erityisesti tiilitehtaita. Jokelan asemarakennus 1900-luvun alussa. Etualalla kiskot ja valaisinpylväs. Aseman seinässä kyltti, jossa teksti JOKELA suomeksi ja venäjäksi. V.5749. Tuusulan museo.

Rautatien tasoylikäytävä Jokelan asemarakennuksen pohjoispuolella 1900-luvun alussa. Asemalla oli myös varastomakasiineja, rautatieläisten asuinrakennuksia, huoltorakennuksia ja toisinaan myös putka kuten Jokelassa. Oikealla puolella näkyy puomi, jolla tasoylikäytävä suljetaan kun juna on tulossa. Radan oikealla puolella (länsipuolella) puinen koristeellinen VR:n asuintalo, joka on edelleen olemassa Siljalantien ja Asemapolun päässä. Kuvaaja: A. Pellinen, Tuusulan museo.

Pellisen kauppatalo Jokelan aseman lähistöllä 1900-luvun alussa. Rautatie toi teollisuutta, työläisiä asukkaiksi ja asukkaille palveluita mm. kauppojen muodossa. Pellisen kauppa oli hirsirakenteinen vaalea kauppatalo, jonka edessä maantie eli nykyinen Asemapolku. Rakennuksen päätyseinässä kyltti: Ruoka- ja sekatarvikauppa, leipurinliike, A. Pellinen. V7572, Kuvaaja: A. Pellinen. Tuusulan museo.

Teollisuus&varuskunta, Kellokoski:

Teollisuuden nousu seurasi rautatien rakentamista, vaikka Kellokoskella olikin ollut ruukki jo 1800-luvun alusta. Kuvassa laajentuneen tehtaan pato ja patoallas. Padon vieressä vanha paja vesiränneineen, sen takana aliverstas ja pajan vasemmalla puolella valimo. Kuva on 1900-luvun alusta, pian vuoden 1898 tulipalon jälkeiseltä uudisajalta. Vasemmassa reunassa häämöttää Kellokosken kartanon vanha aumakattoinen päärakennus. V3498. Kellokosken ruukin kokoelmat. Tuusulan museo.

Tehtaalla oli aluksi monopoli vähittäiskaupassakin, mutta lähiseudun Osuuskauppa Perhelä perusti myymälän myös Kellokoskelle 1916-18. OSUUSKAUPPA PERHELÄ: N:o 4. Kaupparakennuksen vasemmalla puolella näkyy punaisen varistorakennuksen pää-tyä. V.5032. Tuusulan museo.

Jokelan keskustan kauppa- ja liikeyrakennuksia kesällä 1938. Tien oikealla puolella Jokelan Osuuskaupan päämyymälä, jonka ikkunoissa raidalliset markiisit, edessä puisia pyörätelineitä. Tien vasemmalla puolella puinen rakennus, jonka kulmassa ovi Lindbergin parturiin. V.5746. Tuusulan museo.

Jokelan Tiilitehtaan rakennukset vuosien 1917-1929 välisenä aikana. Tehdas eli uunit piippujen välissä, ympärillä kuivaamot, edessä rautatie ja tehtaalle vievä sivuraide. Rakennuksen päädyssä teksti: Jokela tegelbruk. V8290. Tuusulan museo.

Varuskunta

Yleiskuva Hyrylän varuskunta-alueelta 1940-luvulla. Tuusula-Järven-pääntie kulkee kuvassa vasemmalta oikealle, kuva otettu Rapsikanmäeltä kohti Saksan puustellia. Etualalla olevat puukasarmit on purettu ja niiden paikalle rakennettiin seurakuntakeskus ja terveysasema. Takana vasemmalla näkyvät tiilikasarmit ovat edelleen olemassa, pidempi on nykyisin Taidekasarmi.
v4122. Tuusulan museo.

Venäläinen kansakoulu, sittemmin aliupseerikerho, joka paloi. Rakennuksen kivijalkaan on perustettu paikoitusalue.

Varuskunta-alue ja Hyrylän keskusta 1940-luvulla. Kuvattu ortodoksikirkolta. Etualalla näkyvät vanha pitkä ja matala puinen varastorakennus, entinen tiilirakenteinen ruokala, jonka edessä toinen varastorakennus. Ruokalan oikealla puolella pitkä hirsirunkoinen rakennus, ns. rakennus 10, joka rakennettu 1860-luvulla. Tien toisella paikalla on keskusneliön ympärillä 1860-luvun vaiheen puukasarmit, jotka purettiin 1960-luvun loppupuolella. Keskusneliön paikalla on nykyisin Tuusulan terveyskeskus. Neliössä olevien talojen takana (nurkassa) näkyy Ljungbergin - Rantasen leipomo-kahvilarakennus, joka purettiin 1980-luvun alussa, kun uusi kunnantalo rakennettiin sen paikalla. Kaukana rannassa näkyy Koskensillan saha. V.7157. Tuusulan museo.

Prijuutti eli Rauhalinnan maakauppa 1970-80-luvun vaihteessa. Kauppa oli Tuusulan ensimmäinen ja sen perustaminen liittyy saumattomasti Hyrylän varuskunnan kehittämiseen ja kasvuun. Tuusulan museo.

Hyrylä Worobjeffin kauppa 1900-luvun alussa. Yksi monista venäläisen varuskunnan houkuttelemista kauppaliikkeistä Hyrylässä. Tyypillinen 1800-luvun lopun asuinliikerakennus, jossa on sekä puoti että kauppiaan asunto. V.1792. Tuusulan museo.

Huvilat

Vastavalmistunut Erkkolan hirsihuvila 8.11.1908. Huvila on kuvassa vielä laudoittamaton, joten vanhan mökin, josta Erkkola laajennettiin, hahmo näkyy tummempina hirsinä. V7951. Tuusulan museo.

Syvärannan komea puuhuvila torneineen kuvattuna hämähäkin verkkoportin takaa. Portin alaosassa näkyy osa tekstistä Syväranta - Lepokoti, eli kuvattu vuosien 1923-36 välisenä aikana. V.5891. Tuusulan museo.

Koivikon pitsihuvila torneineen ennen 1900-luvun alun muokkauksia. Tuusulan museo.

Fjällbon huvila kuvattuna 1980-luvun alussa ennen kunnostuksen aloittamista. V7119. Tuusulan museo.

Lönnerbergin huvila pian valmistumisensa jälkeen. Ajalleen tyypillinen taitekatto on verhottu päreillä. Huvila edustaa edeltäjiään vaatimattomampaa, 1900-luvun rationaalista huvilarakentamista. Tuusulan museo.

*Syvärannan huvila 1910-luvun lopulla, jolloin huvila on siirtynyt pois venäläisomistuksesta mutta uusi omistaja, Hansen, ei ole vielä ryhtynyt realisoimaan huvilaton-
tontin rakennuksia. Päärakennuksen eteläpuolella on suuri, tyyliltään vaatimattomamman huvilarakennuksen pääjulkisivua. Hansenin sukualbumi.*

*Rantatie 1910-luvulla Syvärannan ja Pikku-Toivolan välillä. Hasenin sukual-
bumi.*

*Syvärannan huvilan uimakoppi 1910-luvun lopulla. Koristeellinen uimakop-
pi toistaa päärakennuksen tornin koristeaiheita. Rannalla näkyy päätyteras-
silla varustettu rantsauna. Hansenin sukualbumi.*

4.5. 1900-LUVUN LUVUN ALUN ASUTUS- JA MAANOMISTUSOLOT

Vielä 1800-luvun alussa tilojen halkominen oli harvinaista. Tuusulan asutus muodostui pääasiassa vanhoista kantatiloista ja niiden puolikkaisista sekä torpista. Keisarillisella asetuksella vuonna 1852 määrättiin, että tilan tuli elättää viisi täyskasvuista henkilöä. Halkomista haluttiin rajoittaa, jotta tila tarjoaisi töitä ja elatuksen asujilleen. Myös veronmaksukyvyn säilyttäminen oli päämääränä. Vuoden 1864 asetuksessa maa-alan itseiselatuksen vaatimus pienennettiin kolmihenkisen perheen tasolle. Tämä vaikutti merkittävästi pientilojen ja palstojen syntyyn.

Tuusulan Kirkonkylän Syvälahden mökki noin vuonna 1912 – 1913, jolloin mökki oli vielä muut-tamaton, työ- ja asuintilana palveleva kokonaisuus. V3354. Museovirasto, yksityisomistus. Tuusulan museo.

Majorinin mamman mökki eli pieni mäkitupa Tuusulan kirkonkylässä edustaa vähemmän dokumentoitua Tuusulan rakennuskantaa. Hackman Alfred Leopold, kuvaaja 1890–1899. KK1424:1 Kansatieteen kuvakokoelma. Museovirasto. Tuusulan museo.

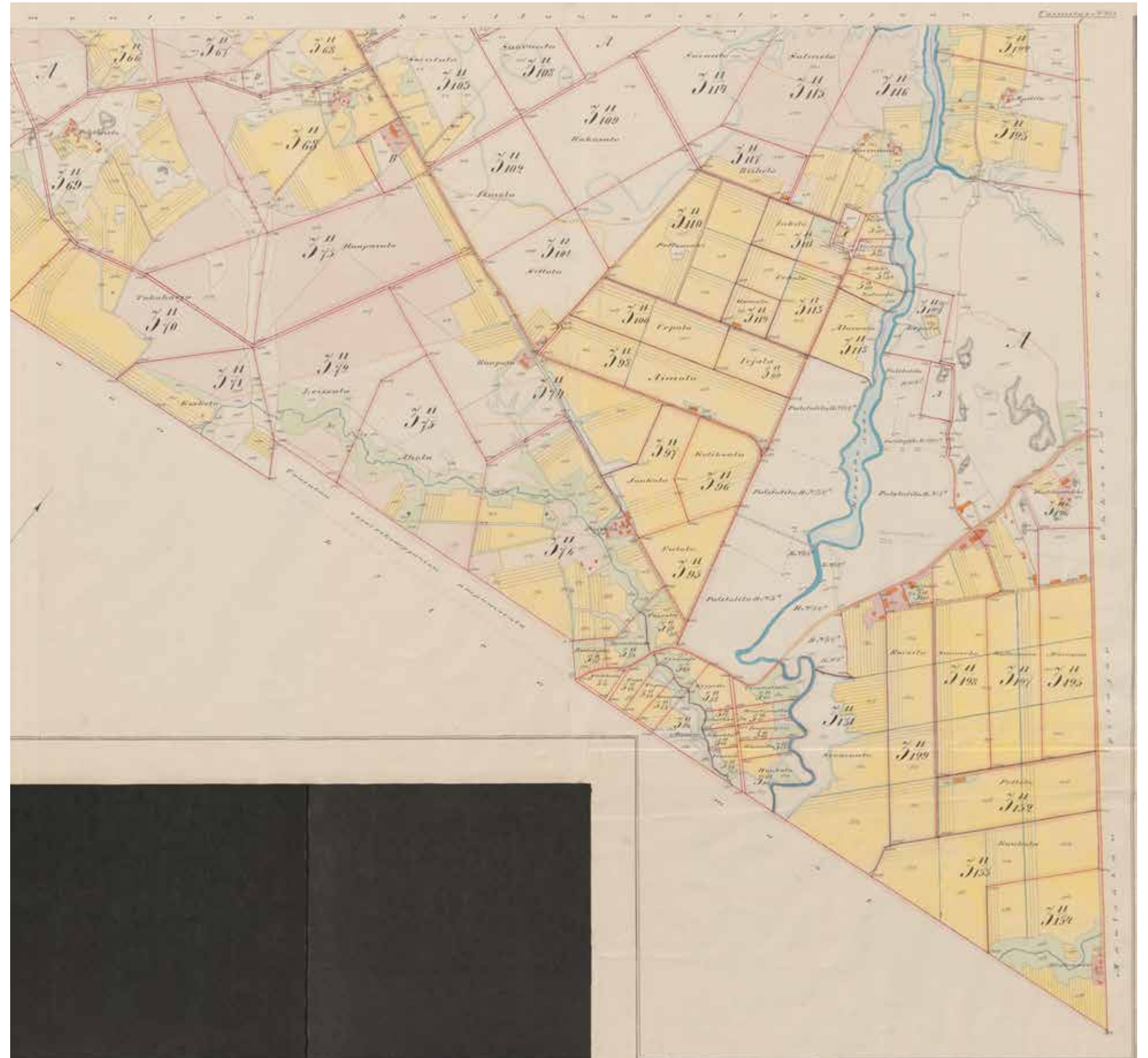
Rapsikanmäen pikkukoulu vuoden 1928 jälkeen, todennäköisesti juuri vuonna 1928. Taustalla näkyy Hyrylän keskustan pieniä asuin- ja liiketaloja talousrakennuksineen eli ajalleen tyypillisiä kylän pihapiirejä. Tuusulan museo.

Bisan mökki noin 1950-luvulla, jolloin vanha ja vaatimaton sotilastorppa oli edelleen asumuksena. V5633. Tuusulan museo.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun asutustoiminta vaikutti Tuusulan maaseutumaisemaan syvästi, eniten isojaon ohella ennen viime sotia. Asutustoiminnan taustalla oli väestönkasvun synnyttämä maanlaajuinen tilattoman väestön ongelma. Tuusulassa etenkin kunnan pohjoisosiin syntyi suuri määrä palstatiloja.

Suurin yksittäinen maiden palstoitus tapahtui Kellokosken kartanon mailla. Tausta on historiallisesti erikoinen. Kellokosken kartanon torpparit pyysivät senaatilta vuonna 1906, että valtio ostaisi konkurssin partaalla häilyvän Mellinien omistaman kartanon maineen ja jakaisi ne itsenäisiksi pientiloiksi. Entiset, ns. vanhat torpparit saivatkin viljelyalansa verran maata, ja jäljelle jäänyt maa palstoitettiin. Viljely- ja asutuspals-toja muodostettiin yhteensä 174, ja uudet 600 asukasta muuttivat Kellokoskelle vuonna 1912.¹⁹ Vastaavanlainen palstoitus mutta huomattavasti pienemmässä mittakaavassa tapahtui Jokelan tiilitehtaan Hausjärven puoleisilla ulkotiloilla: Hirvenoja ja Kallioistenmaa palstoitettiin osittain vuosina 1913–15, jolloin ostajina oli etupäässä tiilitehtaan maatilalla työskennelleitä alustalaisia. Tiilitehdas myi pois myös Junttilan torpan Nukarintien varrelta sekä Jokelan koulukeskuksen vieressä sijaitsevan Riihihaan alueen tonttipalstoina.²⁰

Kellokosken kartano jaettiin vanhojen torppien, uusien torppareiden ja asutustoiminnan kesken, jolloin vanhat, pääsääntöisesti 1700-luvun lopulta periytyvät torpat saivat maata 30-60 hehtaaria maata, uudet 5-20 hehtaaria ja asuntotilat saman verran kuin jälleerakennuskauden omavaraistontit eli noin 2 hehtaaria maata. Asuntotilat sijoittuivat ensisijaisesti Kellokosken taajaman läheisyyteen. Myöhemmin tiloista lohkottiin sopivista paikoista asuntotiloja seuraavien sukupolvien tarpeisiin. KA, Kellokoski / Träskända; N:o 3 Kellokoski (entiset 3 ja 8), osittamisesta kartta ja asiakirjat 1911-1911 (B50a:1/105-138)

¹⁹ Rosenberg, Suur-Tuusulan historia III, s. 162-166.

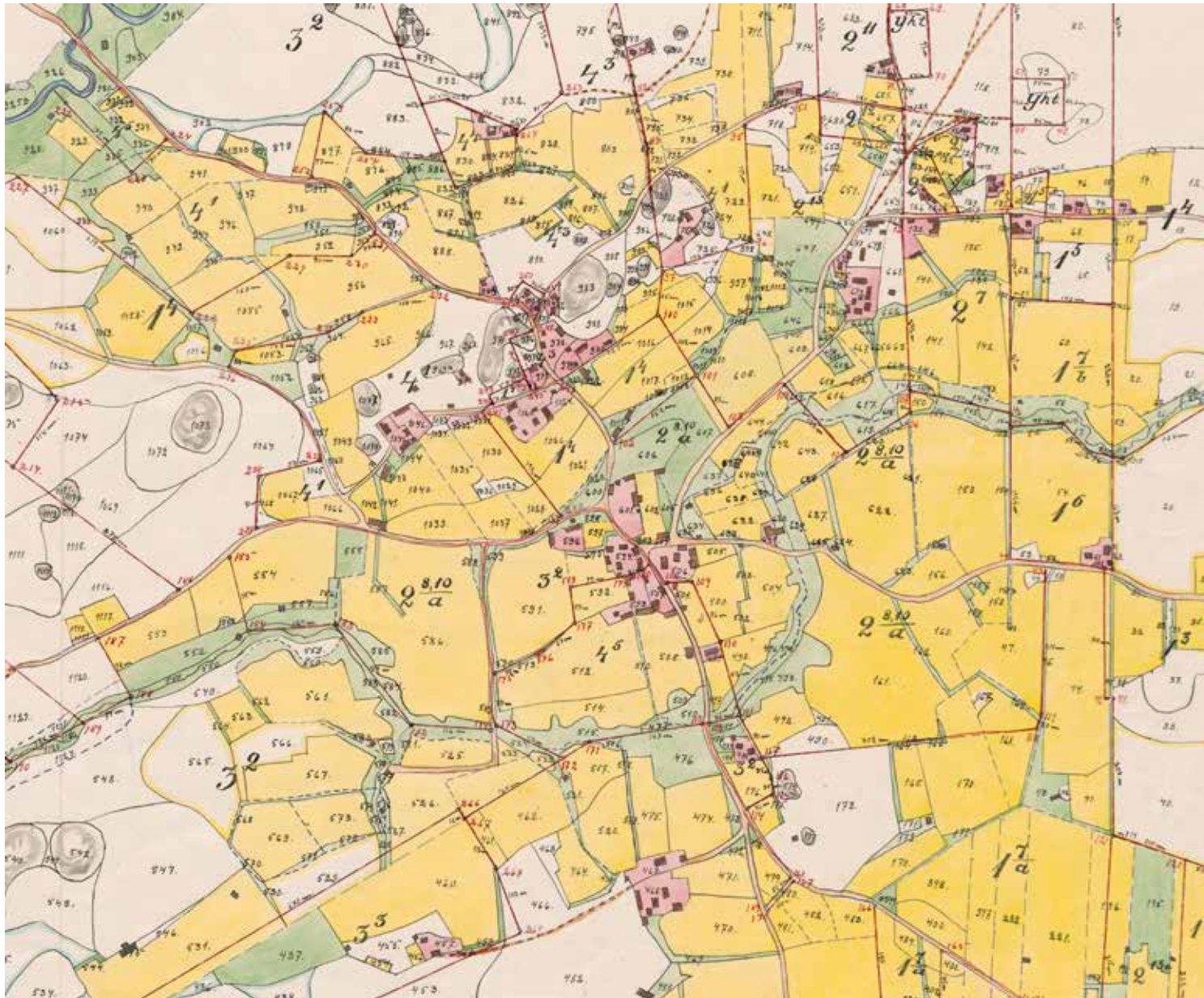
²⁰ Spoof, s. 96-97.

Mualla Tuusulassa uudisasutus oli 1900-luvun alussa vähäistä, ja suurin osa siitä liittyi Jokelan ja Hyrylän taajamien kasvuun. Palstoittamista tapahtui myös Etelä-Tuusulassa, joskin se oli määrältään vähäisempää ja usein ennemminkin yksittäisten talojen vapaaehtoisesta kaupankäynnin synnyttämää. Kuitenkin Tuusulan väkiluku kasvoi huomattavasti 1800-luvulla ja itsenäisyyden ajan alussa. Väestönkasvu näkyi myös tilojen halkomisena perinnönjakojen yhteydessä, kun uudet asetukset sallivat pienempien tilojen synnyn. Vuonna 1918 tullut torpparilaki ei luonut uusia viljelyksiä, mutta se yksinkertaisti maanomistusta, kun torppari- ja mäkitupa-alueet itsenäistyivät: edellä mainittujen lisäksi itsenäistyi 67 torppaa ja lampuotitilaa (suurin osa näistä syntyi konkurssiin päätyneestä Vanhankylän kartanosta) sekä 152 mäkitupa-alueetta.²¹

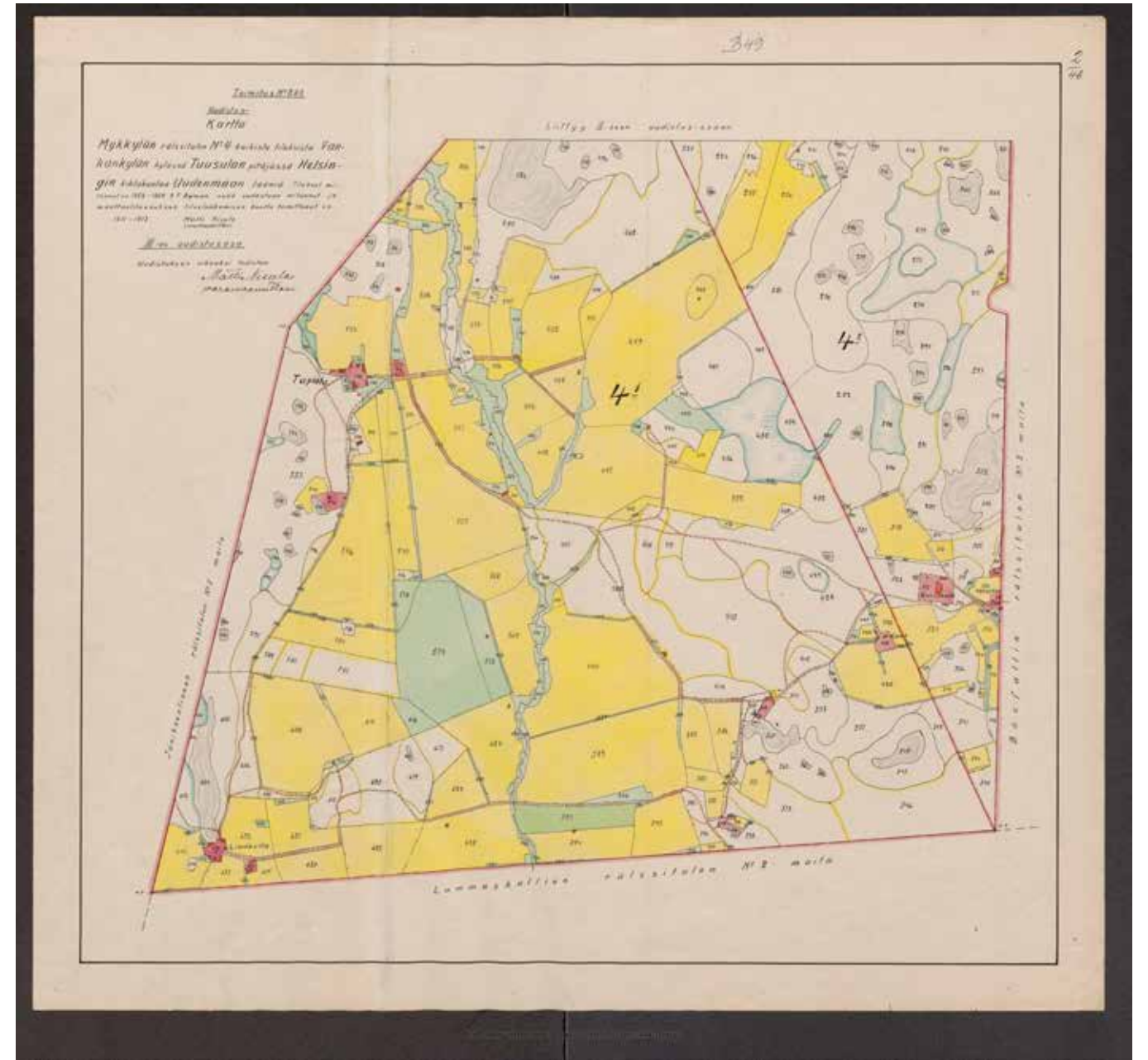

Paijalan Alikylänmäki ehti olla paikoillaan lähes viisi vuosikymmentä ennen kuin se isojaon uusjaon myötä lopullisesti siroteltiin pitkin Paijalaa. Ryhmäkylässä on useampi pihapiiri, vaikka osa halotuista taloista onkin jo ehtinyt muuttua 1800-luvun puolenvälän tun-tumilla Ylikylään. Loput talot siirtyvät Lepolanmäelle ja edemmäs aina Ruskelan rajalle asti.
 Paijala; RN:o 1:3-4, 2:(1.3.4.7.11-15), 3:3-5, 4:(4.7.9.13), isojaonjärjestelystä kartta ja asiakirjoja 1906-1906 (B49i:6/47-83). KA.

²¹ Rosenberg, Suur-Tuusulan historia IV, s. 68.

Siipoon kylä jakautui jo ennen isojaon uusjakoa kahtia 1800-luvun puolessavälissä, jolloin uusjako ei käytännössä enää hajotanut kylää enempää vaan jäljelle jäi keskiai-kainen kylänmäki ja 1800-luvun Mäkikylä, jonka jatkeena saman mäenharjan toisessa itäpäässä on Nummikylä ja Nummi-Mattilan talorykelmä. Uusjaon tehtäväksi jäi jakaa peltomaat. KA MH B33a:4/7-27.

Mykkylän perintötila on Vanhankylän kartanosta muodostettu talo, joka jaettiin jo vuonna 1913 perillisten ja halukkaiden ostajien kesken. Muut Vanhastakylästä irrotetut talot jaettiin samoihin aikoihin tai muutaman vuosikymmenen sisällä samaan tapaan. Kartanon maista muodostettiin torppareille tiloja pääsääntöisesti niille paikoille, joille torpat olivat jo vuosisata aiemmin muodostuneet. Vanhakylä / Gammeby; N:o 4 Mykkylä, loh-kominen 1913-1913 (B49:2/44-50)

Maanomistukseen liittyvät kysymykset näkyivät maisemassa selkeimmin uusien palstatilojen peltoalan raivaamisessa. 1800-luvun lopulla alkanut torppien itsenäistyminen laajensi peltoalaa eniten läntisessä Pohjois-Tuusulassa, jossa ei sitä ennen ollut nykyisiä laajoja aukeita. Itäisessä Pohjois-Tuusulassa eli Kellokosken kartanon mailla maiseman raivaus oli alkanut jo 1800-luvun alussa mutta ei nykyisen Kellokoskentien varrella vaan puro- ja ojatasangoilla.²² Etelä-Tuusulassa vanhoilla viljelyalueilla tilojen lohkominen taas synnytti uutta viljelyalaa, pääosin entisille luonnonniityille.

Maalaismaisemaa Hyrylästä, 1940-50-lukujen vaihteesta yli Tuusulanjoen. Kuvattu Peltolan tilan (nyk. S-marketin parkki-paikan paikkeilta) kohti Tuusulanjokilaaksoa (Hämeentien oikaisua ei vielä ole tehty). Taustalla näkyy Koskenmäen asutusta. V.6838. Kunnanarkiston kuvakokoelma, Tuusulan museo.

.....
22 Kuninkaankartasto 1770-1805, pitäjänkartat 1840-luvulta ja Senaatin kartasto 1870-90-luvuilta.

4.6. SODANJÄLKEINEN MAISEMA

Suunnitelmallinen ympäristön muokkaaminen on sodanjälkeisessä kehityksessä keskeistä. Toisaalta heti sodan jälkeen alkanut voimakas elinkeinorakenteen muutos ja 1970-luvun alusta myös pääkaupunkiseudun vaikutus on muuttanut teollisuuden ja Hyrylän varuskunnan ympärille syntyneet asutuskeskukset laajoiksi pientalovaltaisiksi taajamiksi.

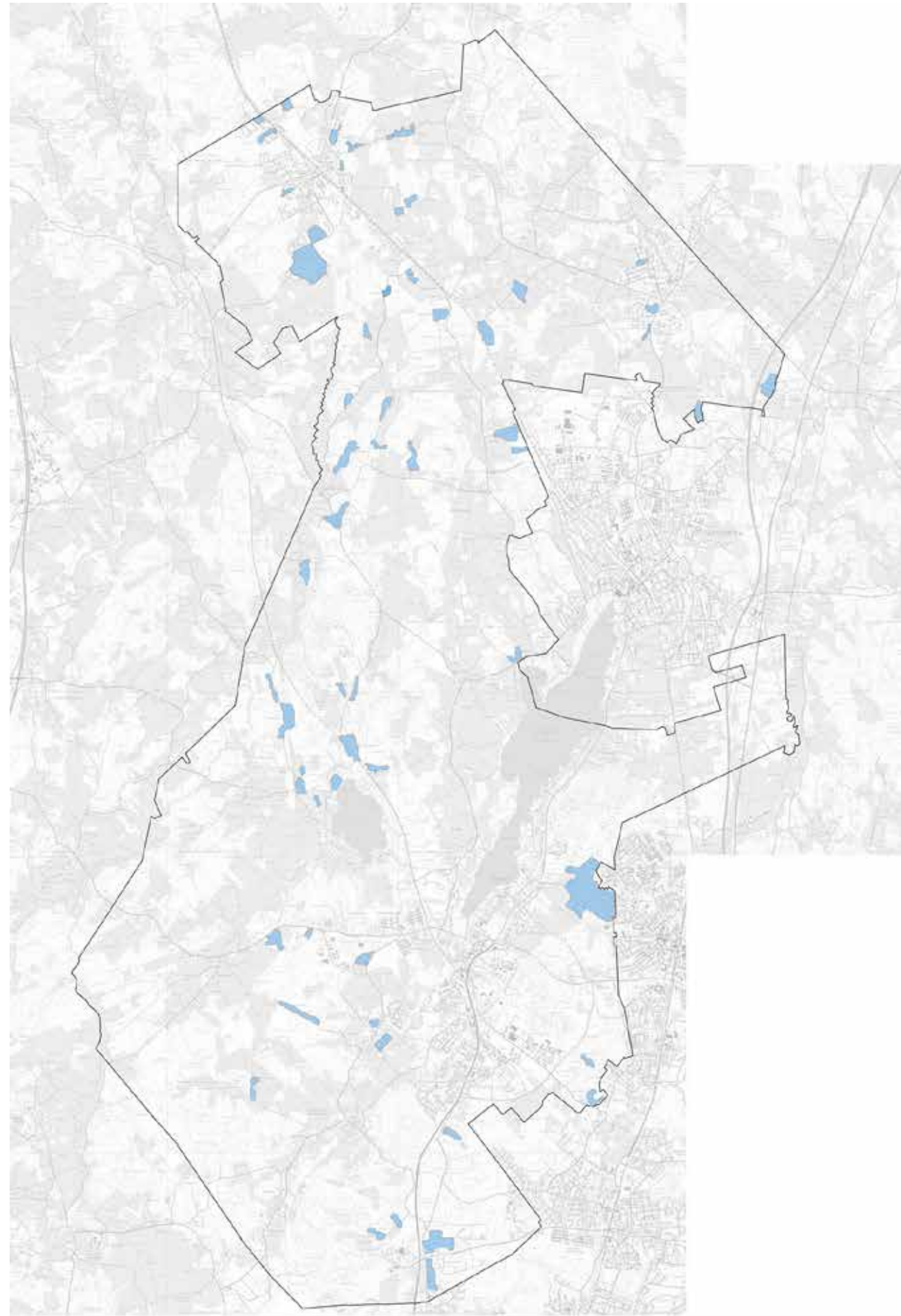
Maaseudulla viime vuosisadan jälkipuoliskon kehitys on selvimmän näkynyt agraariyhteiskunnan tapojen ja yhteisöjen häviämisenä. Perinteiseen maatalouteen liittyvät rakennukset ovat hävinneet tai siirtyneet muuhun käyttöön. Viljelysmaiseman umpeenkasvaminen erityisesti lampaiden laidunnuksen loppuessa sekä taajan asutuksen määrän ja muodon kasvaminen ulos perinteisen kulttuurimaiseman kehyksistä on 50 vuoden kuluessa muuttanut maaseudun maisemakuvan.

Siirtoväen asuttaminen ja muu sodanjälkeinen muuttoliike 1940- ja 50-luvuilla oli sodanjälkeisen Tuusulan merkittävin tapahtuma. Tuusulaan syntyi vuosien 1940 ja 1958 välillä toistatuhatta viljelys-, asunto- tai asuntoviljelystilaa. Vuoden 1940 pika-asutuslain kautta syntyi ainoastaan 19 viljelystilaa ja 7 asuntotilaa, kun suurin osa evakoista palasi rauhan tultua Karjalaan. Vuoden 1945 maanhankintalain perusteella sen sijaan pakkolunastettiin siirtoväelle ja muille maansaajille yhteensä 70 viljelystilaa, 91 asuntoviljelystilaa ja 645 asuntotilaa. Vapaaehtoisen kaupankäynnin myötä syntyi uusia viljelystiloja 49 ja asuntoviljelystiloja 39 sekä asuntotiloja 257.

Maanhankintalain mukaan puolet uusista tiloista pyrittiin sijoittamaan vanhoille pelloille ja puolet raivaamattomalle viljelykelpoiselle maalle. Sopivien maa-alueiden selvittämiseksi oli suoritettu inventointi heti rauhan tultua. Uusia yli sadan hehtaarin kokoisia viljelyyn soveltuvia alueita löytyi Ruotsinkylän länsiosasta, Mäyränkorvesta kirkonkylän takamailta, Vanhastakylästä Sarsalan suoalueelta ja kylän pohjoispään savimailta, Jokelan etelä- ja itäpuolelta sekä Kellokosken eteläpuolelta.

Melko tiiviitä pientila-alueita syntyi lähes kaksikymmentä, joista suurin on Gustavelundin maille kaavoitettu 300 hehtaarin kokoinen Mattilan asutusalue.²³ Toinen suuri alue oli Jokelan eteläpuolinen Perttu. Näiden lisäksi syntyi yli 20 noin parinkymmenen tontin pientila-alueita.

Etelä-Tuusulan asutus oli 1940-luvun alkuun asti sijoittunut suurten peltoaukeiden lähiympäristöön. Kylien väliset alueet olivat joitain pientiloja lukuun ottamatta joko metsäisiä, asumattomia vyöhykkeitä tai kuten Tuusulanjärven molemmiin puoliin peltoaukeita.²⁴ 1940- ja 50-lukujen kuluessa erityisesti Kirkonkylän Mattilanpellon sekä Jokelan Pertun ja Tiensuuntien maisema muuttui totaalaisesti uusien asuntoalueiden ja tilojen myötä. Entisistä metsämaista tuli paikka paikoin yhtä tiheään asuttuja kuin vanhat viljellyt alueet olivat olleet. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin täydellisesti myös maaseudun rakennuskulttuurin, kun rakennusaine vaihtui vähitellen hirrestä sahatavaraan. Uusi pientalotyyppi oli käytössä niin taajamissa kuin maatilan päärakennuksissa. Muutamissa tapauksissa myös vanhojen maatilojen päärakennuksia korvattiin rintamamiestalotyyppisillä ratkaisulla, sillä tyyppiratkaisuja kopioitiin eri viranomais- tahojen ja neuvontajärjestöjen välillä ja toisaalta näitä ratkaisuja suun-

Jälleenrakennuskauden aikana syntyneet asuinalueet. Lisäksi syntyi lukuisia yksittäisiä viljelys- ja asutustiloja. PS.

²³ Rosenberg, Tuusulan historia 1924-1985, s. 69-81.

²⁴ Pitäjänkartta vuodelta 1934.

nitellut arkkitehtikunta oli suhteellisen pieni. Hyväksi havaittuja ja standardoituja ratkaisuja viljelivät myös rakennusmestarit ja vaikka esimerkiksi asutushallitukselta ostetut suunnitelmat piti palauttaa, moni jätti palauttamatta ja lainasi suunnitelmat edelleen. Useimmiten rakentamiseen saadun tuen ja lainojen ehtona saattoi olla tyyppiratkaisujen käyttäminen – toisinaan pelkkä sosiaalisen kontrollin luoma paine riitti vanhan perinteen hävittämiseen. Myös Maatilahallituksen rakennusosaston virkamiehet ohjeineen ja tyyppipiirustuksineen saivat useat luopumaan perinteisistä talonpoikaistaloistaan ja rakentamaan tilalle kaikkialle Suomeen rakennettuja tyyppiratkaisuja, joita on sittemmin kaduttu rakennusten paljastuttua lyhytikäisiksi ja käytännössä korjauskelvottomiksi.

Tyypillinen jälleenrakennuskauden pientalo.

Jokelan Kujanpääntien jälleenrakennuskauden ja 1950-60-luvun rakennuskantaa.

Tiriläntien jälleenrakennuskauden talot ja 1930-luvun talot sopeutuvat hyvin toisiinsa. Useita on muodistettu mm. mineriittiverhouksella 1970-luvun ”huoltovapaaseen” henkeen.

Jälleenrakennuskauden pientalo – mallit eroavat etupäässä julkisivuja jäsentävien kuistien avoimuudella ja umpinaisuudella sekä ikkunoiden puitejaolla ja sijoituksella sekä myöhemmillä muutoksilla. Talot suunniteltiin jatkettaviksi jo lähtökohtaisesti.

Jokelan Kujanpääntien aito jälleenrakennuskauden noppamainen talo.

1960–70 lukujen kuluessa Tuusulan kehityksen painopiste siirtyi maa-seudulta taajamiin. Uutta peltoalaa ei juurikaan syntynyt 1970–1990-luvuilla, mutta 2000-luvulla pellonraivaus on jälleen nostanut päätään pienimuotoisesti. Rakentaminen on keskittynyt pitkälti miltei hallitsemattomasti laajeneviin, kunnan omistukseensa hankkimilleen peltoalueille levittäytyviin pientalomattojen muodostamiin taajamiin, vaikka tietyillä alueilla olisi edullisempaa rakentaa ylöspäinkin. Ensimmäiset kunnan kaavoittamat omakotitaloalueet nousivat vuonna 1969 Riihikallioon, Hietarinteentielle ja Jätintie-Pahanjäljentie – Isohaantie alueelle. Riihikallioon nousivat myös ensimmäiset Tuusulan kerrostalolähiöt, joiden suunnittelu alkoi 1960-luvun alussa lääninhallituksen kehoituksesta. Vuoden 1963 kaavasunnittelun yhteydessä mainitaan, että kerrostaloalueen suunnittelu Tuusulan kunnan Perä-Hyrylään on aloitettu. Ajankohta on juuri se, jolloin lähiörakentaminen kaikkialla Helsingin ympäristössä alkoi. Ensimmäiset Riihikallion kerrostalot valmistuivat 1968 Haukantie varteen.²⁵ Vastaavat alueet olivat suunnitteilla myös Kellokoskelle ja Jokelaan, mutta kumpainkin suunnitelma jäi lähestulkoon toteutumatta: kumpaiseenkin kylään nousi vain yksi useampikerroksinen pistetalo. Oma erityisalueensa on Suomen ensimmäisten asuntomesujen alue Lahelanrinteessä vuodelta 1970.

Jälleenrakennuskauden jälkeinen paritalo noudattelee pitkälti jo hyväksiväittä rakentamistapaa.

Kauppakuja liikerakennuskantaa 1960-luvulta. Muoto on vielä vanhaa mutta materiaali moderni kalkkihiekkatiili.

Hyrylän yhteiskoulu rakennettiin vastaamaan kasvavan väestön nuorison koulutustarpeita.

²⁵ Koskenranta, esitelmä vuodelta 1995 Riihikallio-päivältä. Lääninhallituksen kehoitus rakennuskaavan laatimiseksi, kirjelmä 3.8.1960.

Prijuutin viereen Muorinkujalle 1960-luvun lopulla valmistuneet Vähämuorin ja Vähävaarin kerrostalot edustavat Hyrylän varhaisimpia kerrostaloja.

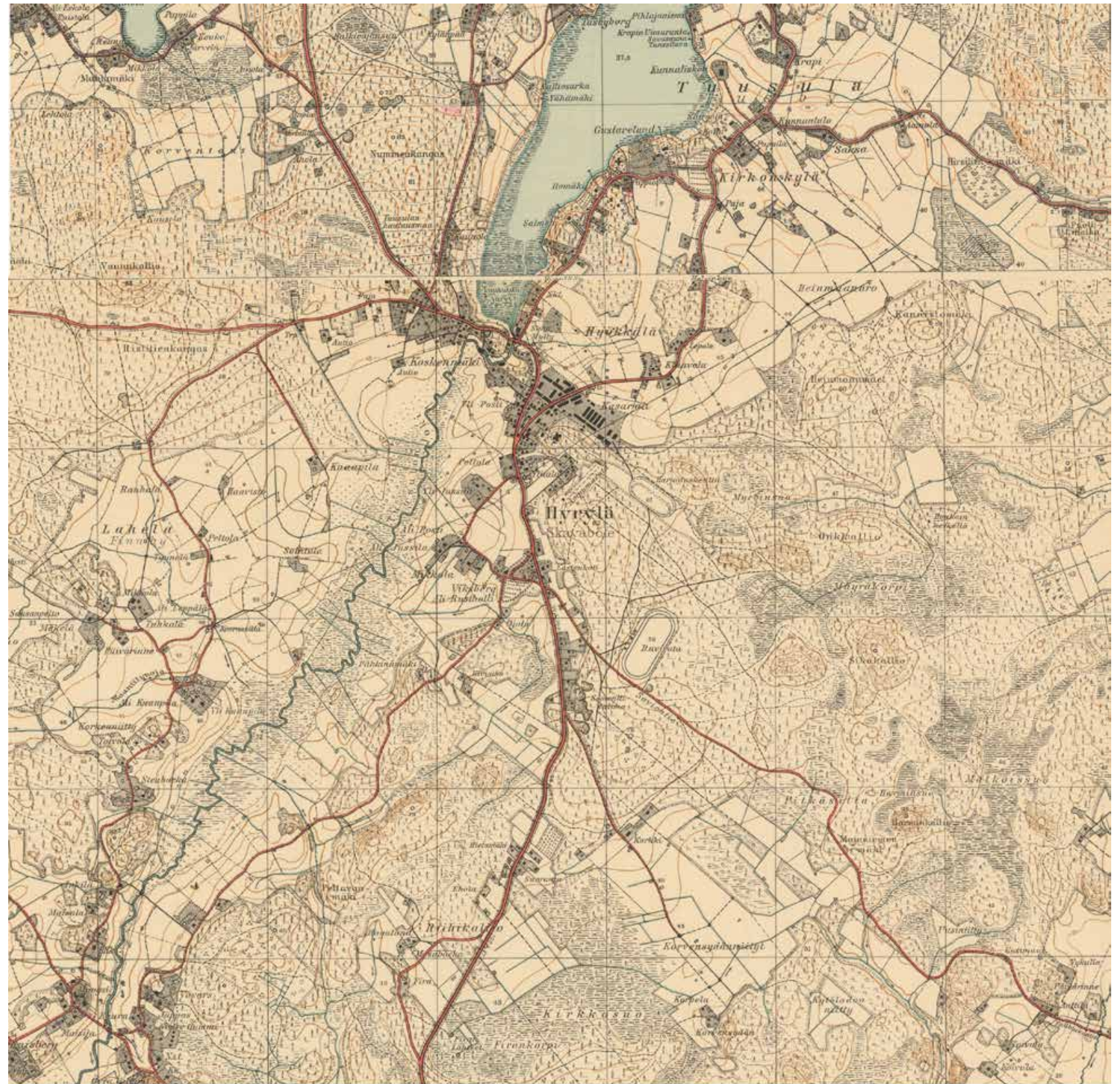

Tietä suolataan Hyrylän keskustassa Järvenpääntiellä 1939 tai 1940. Takana näkyy Haikosen talo, jossa kirjakauppa ja poliisi Laineen talo Valokuvaamo HAIKONEN, KERAVA. V.5898. Tuusulan museo.

Haikosen kirjakauppa muodistettiin 1960-luvulla lisäämällä suuret näyteikkunat ja verhoilemalla julkisivu ajalle ominaisilla pelti- ja mineriittilevyillä. Lopputulos ei ole kestänyt aikaa.

Tuusulan sijainti pääkaupunkiseudun lievealueella on monin paikoin viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana muuttanut maaseutua lähes taajamamaisemaksi kolmen keskustaajaman ympäristössä. Utta, parin vuosikymmenen aikana kehittyntä ilmiötä kutsutaankin maaseudun taajamistumiseksi. Tällä tarkoitetaan kaupunkimaisen asumisen ja maisemakuvan tunkeutumista asutuskeskusten ympäröimälle maaseudulle. Tuusulan Rantatie on hyvä esimerkki arvokkaasta maaseutumaisesta maisemakokonaisuudesta, jonka luonteen ja ilmeen on viime aikoina muuttanut huonosti vanhaan historialliseen kulttuurimaisemaan ja rakennuskantaan istuvien, pääasiassa pakettitaloista koostuvien uudisrakennusten alati leviävä joukko, jollainen on erittäin tyypillistä lähestulkoon kaikille uusille suomalaisille omakotialueille. Lisärakentamisen, korjaustoiminnan ja kaavasunnittelun yksityiskohtaisempi ohjaus olisi suotavaa.

Hyrylä maisema-alue

Rantatien ja Kirkkotien uudisrakentamisen suuntalinjoja, esimerkit Kirkkotieltä. 1980-90-luvun vaihteen omintakeinen ja sopeutumaton uudisrivitalo sekä myötäilevä ja sopeutuva 2010-luvun pakettitalo.

Pieni 2010-luvun pulpettikattoinen uudisrakennus yhdistää 1930-luvun puufunkista ja jälleenrakennuskauden detajjiikkaa - ja sopeutuu vanhan joukkoon samanhenkisenä.

Mattilan alueen täydennysrakentaminen on ollut erityisesti 2000-luvulle tultaessa suhteellisen radikaalia ja sopeutumattonta alueen ilmeeseen. Monimuotoinen kahlitiilihuvila ja rapattu 1990-2000-luvun vaihteen tehoneliöt yhdessä kerroksessa rintamamiestalojen joukossa ovat huutomerkkejä vanhalla asuinalueella.

4.7. LIIKENTEN KULTTUURIYMPÄRISTÖT

Liikenne on niin kulttuurihistoriallisesti kuin maisemallisestikin oleellinen osa Tuusulaa. Tie vaikuttaa monin tavoin läpikulkualueensa maisemaan ja toimintaan.

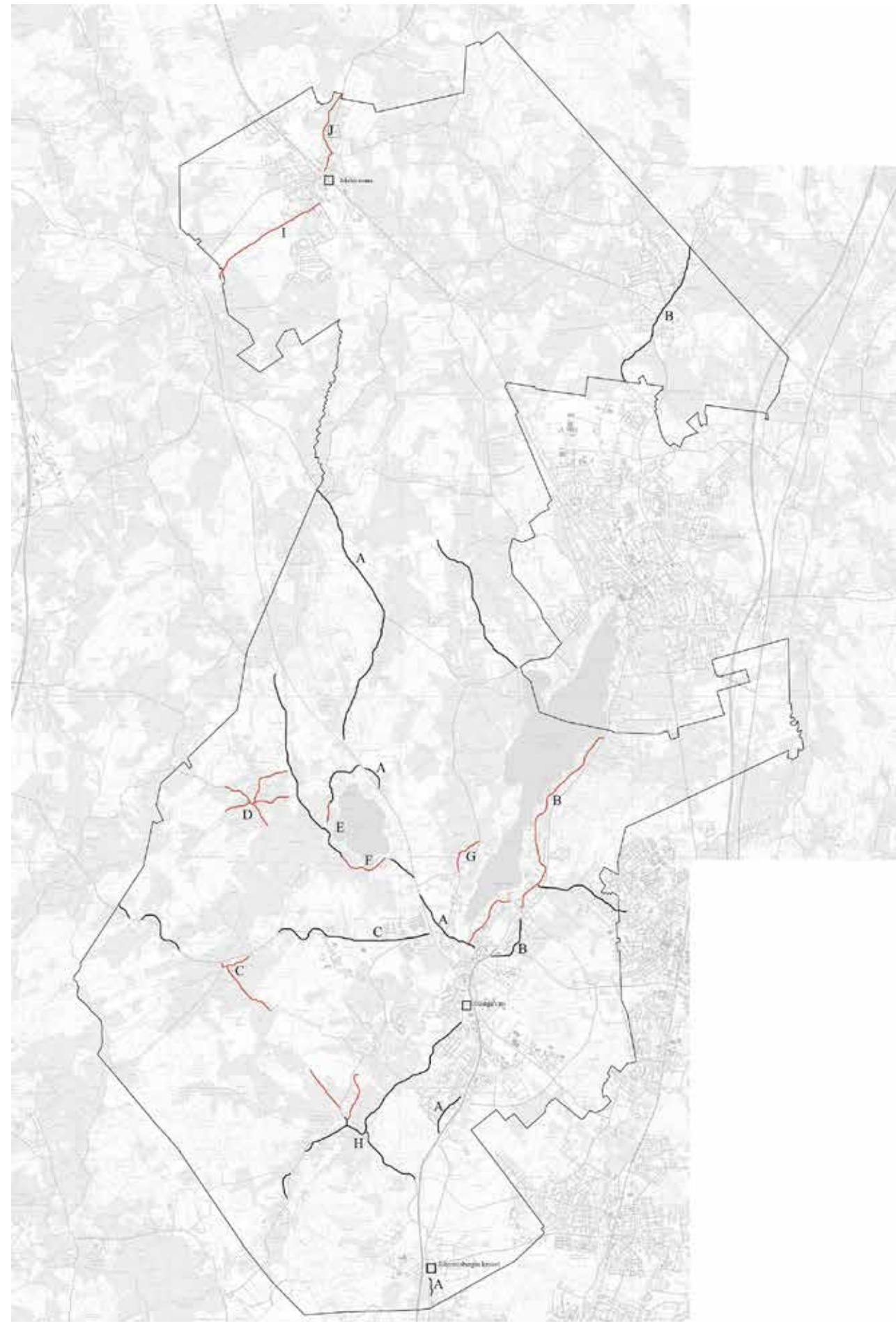
Tiet ryhmiteltiin jo keskiajalla yleisiksi maanteiksi, kyläteiksi ja tilusteiksi. Lisäksi oli jää- ja talviteitä. Yleisten teiden huolto oli keskiajalta 1900-luvun alkuun maata omistaneen väestön velvollisuus. Keskiaikainen tie muistutti nykyajan kärryolkua, vain liikennöidyimmät tiet olivat kärryillä ajettavassa kunnossa. Kruunu kantoi 1600-luvulta alkaen erityistä huolta teiden laadusta, mikä johti Suomen tieverkon kehittymiseen. Vuosisadan lopulla useimmat yleiset tiet olivat kärryillä liikennöitäviä. Uudenmaan tieverkko kehittyi varhain, eikä uusia teitä 1600-luvulta 1800-luvulle juurikaan rakennettu.

Tuusula on esihistorialliselta ajalta lähtien ollut liikenteellisesti keskeisessä asemassa. Vanhin virallinen liikenneväylä on jo keskiaikana mainittu Hämeentie (A), joka kulkee Tuusulan halki pohjois-etelä-suuntaista harjujaksoa pitkin. Hämeentie seuraili asuttuja alueita ainoastaan Hyrylän ympäristössä, muuten se kulki asumattomien seutujen läpi. Siitä huolimatta Hämeentien merkitys Tuusulan maiseman kehitykselle on ratkaiseva.

Hämeentien ja 1680-luvulla perustetun Hollolantien (Mäntsäläntien) risteykseen sijoittui 1850–60-luvulla Hyrylän varuskunta, joka on Hyrylän taajaman tärkein lähtökohta. 1980-luvulla purettu Hyrylän kievari (Gästgifvars) oli tärkeä maisemallinen ja historiallinen kohde. Johannisbergin kartano perusti 1600-luvulla krouvin maille Hämeentien varteen. Krouvi oli mahdollisesti kartanon takamaiden metsänvartijan torpan yhteydessä.²⁶ Paikalle kehittyi myöhemmin Ruotsinkylän torpparikylä. Krouvin paikalle siirrettiin isojaossa Jussilan tila²⁷, joka yhä muodostaa huomattavan historiallisen ja rakennushistoriallisen kokonaisuuden. Hämeentien osa Helsingistä Hyrylään kestopäällystettiin jo 1930-luvulla; asfaltilla Tuusulan rajalle ja siitä eteenpäin Hyrylän keskustaasta suu- rilla betonilaatoilla: Hyrylässä betonilaatat valettiin kesällä 1938.²⁸

Hämeentiestä on säilynyt lyhyempiä ja pidempiä pätkiä, jotka nykyään ovat mitä erilaisimpina kulkureitteinä. Pohjois-Tuusulassa (nykyisin Vanha) Hämeentie on nykyäänkin vilkas liikenneväylä. Hyrylässä sitä on jäljellä mm. katuina ja kevyen liikenteen väylinä. Myös joitain kärryolkua muistuttavia osia on säilynyt, mm. Palojoen ylityspaikka Jäniksenlinnassa nykyisen joenylityksen länsipuolella ja Paijalan hautausmaan länsipuolelta alkava metsätie antavat ehkä parhaan kuvan tien alkuperäisestä asusta.

Toinen historiallisesti huomattava yleinen tie on jo mainittu Hollolantie²⁹ (B), jonka Kellokoskelta eteenpäin vievä osuus rakennettiin 1680-luvulla – tähän asti oli kuljettu vanhaa Järvenpään ja Tuomalan kyläläisten tekemää kelirikoista kärsinyttä myllytietä. Tie vei Heinolaan asti, min- kä vuoksi sen liikenteellinen merkitys oli suuri. Tien merkitys Tuusulan historiassa liittyy Kellokosken kartanon ja ruukin syntyyn. Kellokosken kartano perusti jo 1770-luvulla suuren joukon torppia Pohjois-Tuusula-

Tuusulan historiallinen tiestö. Selitykset tekstissä.

26 Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 203-204.

27 Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 24.

28 Rosenberg, Suur-Tuusulan historia IV, s. 290.

29 Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 196.

laan. Tuusulan pohjoisosat asutettiin ensin nimenomaan Mäntsäläntien ansiosta. Mäntsäläntien ja Tuusulantien risteys oli Hyrylässä ja siitä tuli Helsingin tultua pääkaupungiksi yksi Etelä-Suomen tärkeimmistä liikenteellisistä solmukohtista. Krimin sodan aikainen sotilasleiri perustettiin vuonna 1855 Hyrylään Etelä-Suomen ”lukoksi” ja sen tarkoitus oli toimia mahdollisen maihinnousun torjuna. Tien varteen Järvenpään Kyrölän eli Körilän talon maille syntyi jo 1700-luvulla majatalo.³⁰ Sittemmin tien varteen syntyi Tuusulan Rantatien porvariskotien ja pienen taiteilijayhteisön yhdyskunta Hämeenlinnan radan valmistumisen myötä.

Hyrylään eteläpuolelle on avautunut uusi Hämeentie, joka väistää kylän kauppaitin ja Koskenmäensillan kapeikon. Ilmakuva 21.5.1969. V. 6870. 6878. Tuusulan museo.

30 Peltovuori, Suur-Tuusulan historia II, s. 202-203.

Kirkkotie Gustavelundin jälkeen. Vasemmalla Kotun talo ja oikealla Pappilanmäkeä talousrakennuksineen 1920-30-luvulla. Tuusulan museo.

Hämeentien rakennustyömaa Hyrylään eteläpuolella kesällä 1938. Tien pinta valettiin betonista saksalaisen autobahn -mallin mukaan. v5948. Tuusulan museo.

Tuusulan Rantatie oli ensimmäinen tielaitoksen museotieksi nimeämä; tämä tapahtui vuonna 1982.³¹ Muutaman kilometrin tienpätkällä oli huomattava kulttuurihistoriallinen arvo, sillä sen varrella sijaitsivat Tuusulanjärven itärannan huvilat sekä Tuomalan kylä ja Tuusulan kirkonkylän pohjoispää. Viimeaikainen omakotitalojen aluevaltaus ja peltoaukeiden sekä järvimaiseman katoaminen on kuitenkin monin paikoin vienyt liiaksi huomiota tien varren kulttuurimaisemalta ja yksittäisiltä huviloilta puutarhoineen.

Tuusulan Rantatietä Tuomalan kylänmäen eteläpuolella 2010-luvulla.

Tuusulan Rantatie 1910-luvulla Pikku-Toivolan ja Kesärannan välillä. Hansen-suvun kotialbumi.

31 Petri Hiltunen, Tuusulan Rantatie Ruotsin vallan aikana. s. 7.

Nahkelaan vievä Nurmijärventie (C) on säilynyt useilta kohdin. Se tuli yleiseksi maantiekseksi 1700-luvun lopulla. Tie ylittää Hyrylästä lähdeittäessä harjualueen. Nahkelan ympäristössä sitä on oikaistu vanhan kylänraitin ohitse. Nahkelan vanha raitti sekä kylän keskivaiheilta erkaneva tie Ruotsinkylään ovat maisemallisesti huomattava osa vanhaa kulttuurimaisemaa.

Kolmen merkittävän yleisen maantien lisäksi Tuusulassa on joukko historiallisia kyläteitä, jotka ovat säilyttäneet alkuperäisen ilmeensä ja maisemansa vaihtelevasti. Hienoimman kokonaisuuden muodostavat Siipoon kylätiet (D), jotka ovat säilyttäneet mutkittelevan luonteensa hämmästyttävän hyvin. Neljään eri suuntaan haarautuvat tiet kohtaavat Siipoon vanhalla kylämäellä, joka sijaitsee kauniisti teiden risteyksessä. Rusutjärven ympäristössä on säilynyt joitain maisemallisesti vaikuttavia kylätien pätkiä (E). Suurin maisemallinen merkitys Rusutjärventielle on Kaukon ja Järvelän kohdalla (F), joskin Kaukonmäelle johtava tie on usein ollut pussinperä, sillä mäen länsipuolella kohti Rusutjärven kylää jatkuva tie on ollut suon ja laskuojan ylittävän kapulasillan takia usein kulkukelvoton ja varsinainen reitti on kulkenut etelämpää Ketunlinnasta suoraan Mikkolanmäen eteläpuolelle. Paijalan kylänraitti 1800-luvun Yläkylässä on samaten hienosti säilynyt kokonaisuus, jota ympäröi myös erittäin hyvin säilynyt kylämiljö. (G)

Ruotsinkylää ympäröivällä tiestöllä (H) on tärkeä merkitys kyläkuvalle. Kylän länsipuolella ovat jäljellä kauniisti maastoon asettuneet vanha Nahkelantie ja vanha Lahelantie, jotka ovat säilyttäneet suurelta osin maisemaansa ja linjaustaan. Vanhat kylänraitit ovat muuttuneet päällysteiltään ja myös linjauksiltaan, joskin ne sijaitsevat suunnilleen alkuperäisillä paikoillaan; erityinen arvo on Mangsin luota vanhan Ruotsinkylän koulun ohitse kulkevalla vanhalla tielinjauksella.

Jokelan ympäristössä on säilynyt kaksi maisemallisesti ja historiallisesti tärkeää tietä, jotka ovat Nukarintie (I) ja Siljalantie (J). Nukarintie rakennettiin vuosina 1883–1887. Tie rakennettiin erityisesti Nurmijärven asukkaita varten luomaan liikenneyhteys Jokelan asemalle. Tie oli harvoja 1800-luvulla toteutettuja yleisiä tiehankkeita Uudellamaalla ja sen toteutus aloitteesta valmiiksi tieksi kesti lähes neljännesvuosisadan tuusulalaisten vastustuksen takia: tie rakennettiin Kirkonkylän ja Paijalan takamaille ja rakentaminen oli kyläläisten vastuulla. Tie rakennettiin lähes viivasuoraan metsäisen moreenimaan halki. Sen varrella oli tuolloin ainoastaan Junttilan torppa. Tie on säilynyt lähes alkuperäisessä muodossaan.³²

Ruotsinkylän Maisilantie ja kohti Hyrylää vievän tien risteys Övre-Gummin edustalla 1920-30-luvun vaihteessa. Tie on kapea ja noudattelee ikaikaista kulkureittiä. V5555. Tuusulan museo.

Kaukon ja Järvelän välissä Rusutjärventie puristuu edelleen kapeaksi kujaksi, vaikka osa tietä vierustaneista talousrakennuksista on jo purettu. Kuva on 1950-luvulta. Tuusulan museo.

32 Rosenberg, Suur-Tuusulan historia III, s. 337-338.

Siljalantie (**J**) kuuluu Jokelan taajamaan ja se on syntynyt 1900-luvun alussa. Sen varrella tai läheisyydessä on suurin osa Jokelan vanhoista pientaloalueista. Tie ylittää Palojoen Rämäkosken³³ kohdalla, jossa sijaitti kesään 2011 asti yksikaarinen kivisilta; joka oli rakennettu noin vuonna 1890. Vanha ja idyllinen, asfaltilla ja muilla rakenteilla kannetaan korotettu kivisilta sai hätiköidyn päätöksen perusteella väistyä modernin, vanhaa imitoivan, profiilipellistä ja betonista konstruoidun uudisrakenteen tieltä. Vanha silta olisi kelvannut kevyenliikenteen käyttöön ja myös estänyt asuinalueen turhan läpiajoliikenteen. Sillan läheisyydessä on Jokelan työväentalo ja Lepolan koulu.

Vuosina 1858–1861³⁴ rakennettu Helsinki-Hämeenlinna -rautatie on historiallisesti merkittävin liikenneyhteys Tuusulassa. Se liittyy lähes kaikkiin 1800- ja 1900-lukujen maisemaan vaikuttaneisiin tekijöihin. Rautatien varteen ovat syntyneet Tuusulan hallinnon alaisena Keravan, Järvenpään ja Jokelan taajamat. Aluesuunnittelussa tulee ottaa huomioon myös ne maisematilat, jotka avautuvat ratalinjalta, Jokelan eteläpuoleiset peltoaukeat savenoton muokkaamine maisemineen ja Ristikydössä laajat peltoaukeat oikoradasta huolimatta; Järvenpää on jo valitettavasti pilannut täysin oman tunnusomaisimman kulttuurimaiseman ratalinjalta.

Ratarumpu Jokelan liikennepaikan lähellä. Rataan liittyvä rakentaminen oli alkuvuosikymmeninä edustavaa ja huolellista. kuvaaja Daniel Nyblin. SRMV1:654 Suomen Rautatiemuseon kuvakokoelma, Suomen Rautatiemuseon valokuvakokoelma

Rautatien tasoylikäytävä Jokelan asemarakennuksen pohjoispuolella, kohdassa missä Nukarintie ylittää radan ja muuttuu Siljalantieksi 1900-luvun alussa. Oikealla puolella näkyy puomi, jolla tasoylikäytävä suljetaan. Radan oikealla puolella (länsipuolella) on puinen koristeellinen VR:n asuintalo ja Pellisen kauppaliike. Kuvaaja: A. Pellinen. v7579. Tuusulan museo.

33 Rosenberg, Suur-Tuusulan historia IV, s. 19 kuvateksti.

34 Rosenberg, Suur-Tuusulan historia III, s. 350-354. Tuusulan osalta rautatie valmistui 1861, vihittiin käyttöön alkuvuodesta 1862.

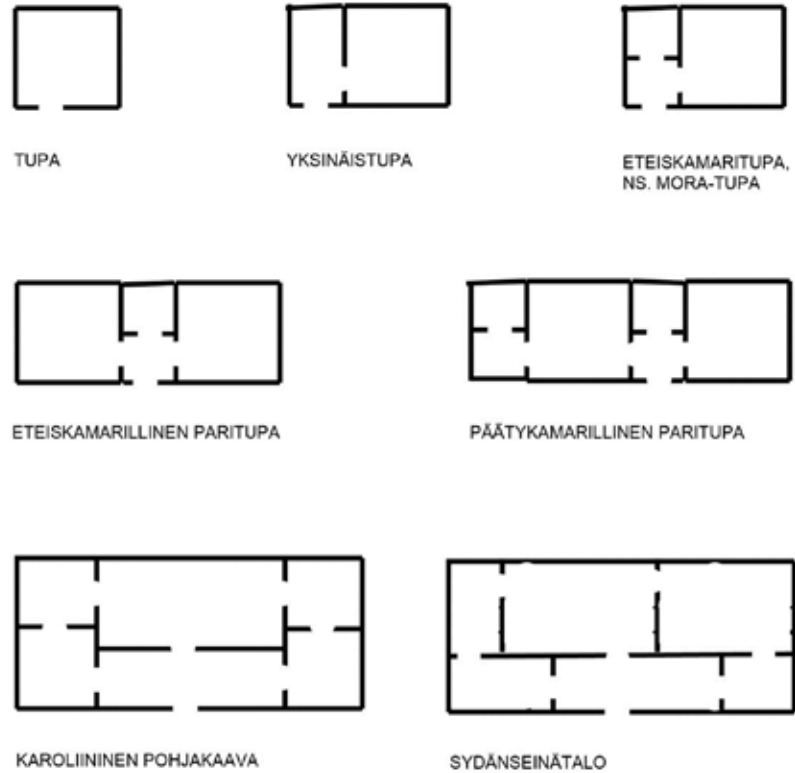
5. RAKENNUSKULTTUURI

Tuusulan rakennuskannalle on tyypillistä monimuotoisuus. Taustalla ovat alun perin liikenneväylät ja Tuusulan sijainti suhteessa vanhoihin valtavyöhykkeisiin, jotka ovat tuoneet paikkakunnalle rakennuskulttuuria rikastuttaneet instituutiot ja toiminnot. Rakennukset säilyvät usein sen mukaan, miten ne sopeutuvat muuttuviin elämäntapoihin ja uusien omistajien käyttöön ja toisaalta myös mikä on niiden sijainti suhteessa yhdyskunnan kasvupisteisiin. Tämä näkyy selvästi Tuusulassa 1900-luvulla, kun entiset maanviljelysympäristöt ovat muuttuneet taajamien osiksi tai niiden lievealueiksi.

Tuusulan vanhimmat rakennukset ovat peräisin 1700-luvulta. Tätä vanhempia sellaisenaan säilyneitä maalaistaloja Suomessa ei juuri ole, mutta moni vanha talo saattaa sisältää rakentamisajankohtaansa huomattavasti vanhempaa, useamman kerran kierrätettyä puutavaraa sekä muita rakennusosia – erityisesti sisäovia, ikkunalasia ja erilaisia heloja. Puu vaatii jatkuvaa huoltoa ja se sallii muutoksia, minkä vuoksi yli satavuotiaat rakennukset ovat usein menettäneet alkuperäisen ulkoasunsa. Hieman yleistäen voi kuitenkin sanoa, että Tuusulan rakennuskulttuuri käsittelee edustavan otoksen 1700-luvun puolestavälistä nykyaikaan.

Ennen 1800-lukua kaikki Tuusulan tunnetut rakennukset olivat lähes kauttaaltaan puuta. Kiveä oli ainoastaan uuneissa ja talojen nurkkakivinä ja joissain tapauksissa myös umpisokkeleina sekä holvattuina kellaritiloina. Laakeat vesikatot asuinrakennuksissa oli yleensä katettu käyttäen joko kourukattoa tai tuohea ja malkoja, 1700-luvulta alkaen myös joissain tapauksissa lautaa. Talousrakennuksissa oli usein olkikatto tai turvekatto, toisinaan myös pienimmät asuinrakennukset olivat näillä edullisimmilla aineilla katettu. 1800-luvun alkupuolella kaupunkien julkisissa rakennuksissa otettiin käyttöön tervattu ja hiekoitettu paperihuopa sekä peltikatto. Paanukattoja on veistetty vuosisatojen ajan kirkkoihin, mutta päre ilmaantui halpana vaihtoehtona vasta 1800-luvun lopulla.¹

Punamulta ja ulkuvuoraus yleistivät maaseudulla vasta 1800-luvun aikana. Kaupungeissa punamulta oli tullut ensin muoti-ilmiöksi 1720-luvulta alkaen ja lopulta jopa pakolliseksi. Esimerkiksi vuonna 1747 Turussa lopulta määrättiin, että kaduille ja Aurajoelle päin olevat talojen julkisivut tuli maalata. Julkisivujen lautavuoraus etupäässä limitettynä pystyvuorauksena kaupunkiolosuhteissa alkoi sekin yleistyä 1720-luvulta alkaen. Maaseudulla molempia tapoja matkivat ensimmäisinä säätyläiset: aatelisto, papisto ja varakkaimmat talolliset.² Keltamullan käyttö liittyy pitkälti kustavilaisen tyyliin ja sitä seuranneeseen empiremuotiin. Koska Suomessa ei ollut ranskalaisen mallin mukaista kellertävää hiekkakiveä saatavilla, hiekkakiviarkkitehtuurin detaljointi ja väritys luotiin veistetyillä ja sahatuilla muodoilla ja maalauksella puupintoihin ja -rakenteisiin.³ Varakkaimmat porvarit ja aateliset toteuttivat samoja ihanteita rapatuissa tiilitaloissaan. Perinteisen rakentamisen piirteet säilyivät pisimpään torpissa ja pieneläjien asumuksissa, joskin niitäkin alettiin verhoilla laudoituksella jo 1900-luvun alussa.

Maaseudun rakennuskulttuurin pohjakaavat

Maalaistalojen pohjakaavat noudattavat yhtenäistä kehityslinjaa. Maaseudun rakentamisessa vakiintui 1700-luvun kuluessa yleiseksi rakennustyyppiksi paritupa. Rakennustyyppi syntyi usein yksinäistuvasta, kun rakennusta jatkettiin symmetrisesti toisella tuvalla tai salilla - toisinaan vanhasta tuvasta tehtiin sauna kuten on tapahtunut Seurasaaressa siirrettyssä Niemelän torpassa.

1700-luvulla säätyläisrakennuksissa yleistyi ns. karoliininen pohjakaava, jossa huonetilat jaettiin päätykamareihin ja keskeisesti sijoitettuun tupaan, jonka edessä oli koko tuvan levyinen eteistila. Mallin takana oli ruotujakolaitoksen virkatalot, joiden perusmuoto oli tämä neljän kamarin, salin ja eteishallin ratkaisu. Karoliininen pohjakaava jäi elämään erilaisina pienempinä variaatioina kansanrakentamiseen aina 1940-luvulle asti. Sydänseinätalot tulivat talonpoikaisrakentamiseen 1800-luvun loppupuolella. Ne olivat viimeinen askel ennen vapaiden pohjakaavojen syntyä. Sydänseinän molemmin puolin saatettiin huonetilat järjestää käyttäjän toivomusten mukaan.

Rakennuksen ikä on suunnilleen määritettävissä jo sen pohjakaavan perusteella, tosin määrityksessä on otettava aina huomioon myös paikallinen traditio sekä perustamistapa, työkalujen työstöjälki, nurkkaliitokset ja mahdolliset merkit aikaisemmista rakennusvaiheista - ja muistettava se seikka, että rakennusmateriaaleja, erityisesti hirsii, ovia, ikkunoita laseineen, sokkelikiviä ja heloja on kierrätetty niin kauan kuin ne ovat olleet käyttökelpoisia.

Talojen kattomuodot

Kattomuodot kertovat pohjakaavoja selkeämmin erilaisten tyyliuuntien vaikutukseen maalaistaloissa. Harjakatto on talonpoikaisrakentamisen ikivanha kattotyyppi, jonka ohelle muita kattotyyppejä alkoi ilmestyä 1700-luvun lopulta alkaen. Taitekatto pohjautuu 1700-luvun lopulla rakennetuista säätyläistaloista, mutta suurin osa nykyaikaan säilyneistä taitekatoista on jugendin mukanaan tuoman 1910- ja 20-lukujen tuotosta.

Aumakatto liittyy erityisesti empireen mutta myös 1700-luvun ylempien upseerien sotilasvirkataloihin mallipiirustuksineen. 1900-luvulla aumakattoa on käytetty klassistisissa rakennuksissa. Telttakatto on tavallaan aumakaton tyypitys, joka esiintyy pääosin klassistisissa, pohjamuodoltaan neliömäisissä asuinrakennuksissa ja erityisesti talousrakennuksissa kuten viljamakasiineissa ja eteläisessä Suomessa harvinaisissa kesänavetoissa. Myös funktionalistisissa pientaloissa on telttakattoja. Aumattu telttakatto ja mansardikatto esiintyvät lähinnä 1900-luvun alkupuolen rakennuksissa, joita Tuusulasta löytyy molemmista vain muutama esimerkki. Mansardikaton lappeat peittävät rakennusta kaikilta sivuilta, taitekatto vain kahdella vastakkaisella sivulla.

Vinkkeli- ja pseudovinkkelitalot eroavat siinä, että pseudovinkkelitalo on useimmiten syntynyt poikkipäädellä jatketusta rakennuksesta.

Frontoni on päätykolmio. Keskirisaliitti on rakennuksen pitkän julkisivun keskilinjalla oleva, mahdollisesti hieman ulkoneva, poikkipääty, jota on korostettu erilaisin arkkitehtonisin tehokeinoin kuten pilasterein. Pilasteri on esim laudoista tehty valepilari, joka ulkonee hieman julkisivusta ja saattaa piilottaa taakseen mm. pitkänurkkaisen hirsiliitoksen päät, följarin - tai ei välttämättä yhtään mitään.

¹ ARS 2, s. 18-21.
² ARS 2, s. 135-139.
³ ARS 2, s. 25.

*Paijalan Vanha Lassila Alikylässä. Paritupa väli- ja päätykamareilla. 1700-luvun lopulta.
Purettu/osittain siirretty. Tuusulan museo.*

5.1. MAASEUTUVÄESTÖN RAKENTAMINEN

5.1.1. Yksinäis- ja parituvat

Vanhin ja ensimmäinen pysyvä maaseudun asuinrakennus on ollut sauna, jossa on vain yksi hirrestä salvottu huone ja kota päädyssä eteisenä. Sisäänlämpiävä savutupa on rakennettu samalla periaatteella kuin savusauna joskin suurempana. Hirsirakennusta voi joustavasti muuttaa. Ensin saatettiin rakentaa vain yksinäistupa, jossa oli eteinen ja tupa ja myöhemmin lisättiin sali symmetrisesti toiselle puolelle eteistä. Tupaa saatettiin jatkaa kahdella kamarilla ja niin edelleen. Rakennusten siirtojen yhteydessä uusia huoneita usein lisättiin, kun talo oli valmiiksi palasina ja sitä oli näin helpompi käsitellä. Köyhissä olosuhteissa vanhasta tuvasta saatettiin tehdä sauna (palattiin takaisinpäin) ja uusi tupa rakennettiin asuinhuoneeksi. Pihapiirissä saattoi olla toistakymmentä hirsikehikkoa erilaisia käyttötarkoituksia varten, enimmäkseen lämmittämättömiä eläin- ja varastosuojia.

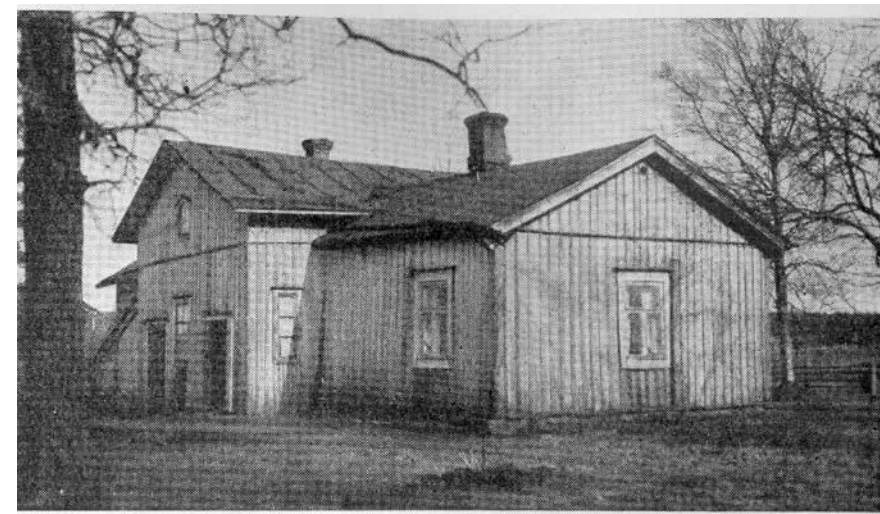
Maatilojen, mutta myös pikkukaupunkien, asuinrakennusten perusmalliksi vakiintui jo varhaiskeskiajalla paritupa, jonka keskellä on läpikuljettava eteinen ja eteisen molemmin puolin asuintupa ja vierastupa (sali). Ulkomuodoltaan paritupa on pitkänomainen satulakattoinen rakennus, jonka taustalla on perheen vaurastuessa tullut mahdollisuus laajentaa asuintilaa. Sisäänlämpiävä savutupa oli yleinen myös Tuusulassa pitkälle aina 1700-luvulle asti; saunoissa ja riihissä savukiuas oli käytössä vielä 1900-luvulla. Savutuvasta luovuttiin yleensä uuden asuinrakennuksen tai laajennuksen yhteydessä⁴ 1700–1800-luvun kuluessa.

Eteläiseen rannikkoseutuun kuuluvassa Tuusulassa parituvan eteinen oli pitkään läpikuljettava yhtenäinen tila. Eteisen taakse salvottu erillinen kamari ilmaantui ensin pappiloihin 1520-luvulla mutta talonpoikaistaloihin vasta 1700-luvulla. Tuusulasta tällaista apilanlehtimallia ei inventoinnin yhteydessä ole löytynyt, vain rakennusrungon sisään sijoitettuja porstuakamareita ja muunlaisia pohjaratkaisuja. Porstuakamari saatettiin erottaa lautaseinällä tai erillisellä salvoksella eteistilasta ja siinä oli usein uloslämpiviä uuni, mikäli kamari oli tarkoitettu oman väen tai vieraiden käyttöön. Varsin usein porstuakamari palveli kylmänä ruokakomeronä. 1700-luvulla alkoi paritupien jatkaminen päätykamareilla joko molempiin tai vain toiseen päätyyn. Kamarit olivat pääsääntöisesti isäntäväen makuuhuoneita ja joskus myös edustustiloja aina talon aseman ja varallisuuden mukaan.⁵ Päätykamareilla varustettuja paritupataloja Tuusulasta löytyy useitakin; esimerkiksi Hyökkälän Klaavola ja Saksa (Puustelli), Ruotsinkylän Bak-Vesterby, Jeppas ja Nedre-Gummi.

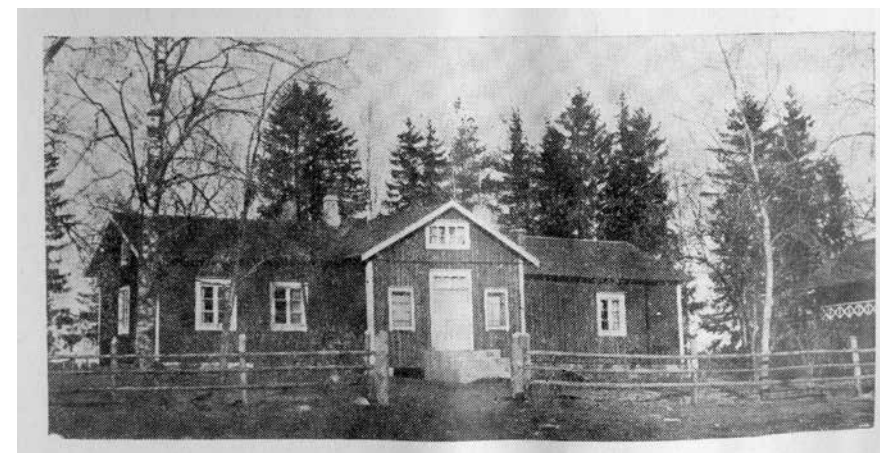
Parituparatkaisuun perustuvia maatilan päärakennuksia on säilynyt toistakymmentä. Tällaisia ovat muun muassa Hyökkälän Klaavola ja Saksa (Puustelli), Ruotsinkylän Bak-Vesterby, Jeppas ja Nedre-Gummi, Maantiekylän Jussilan vanha tupa, Paijalan Koukku, Nahkelan Maula, Kirkonkylän Ali-Kottu, Rusutjärven Laurila, Siipoon Tapani ja vuonna 2005 purettu Nummi-Mattila sekä Kellokosken Etu- ja Taka-Horna. Merkittävästi muutettuja paritupia ovat Lahelan Mäkelä, Kirkonkylän Krappi ja Jokelan eteläpuolisen Lepänojan uudempi päärakennus. Useimmat säilyneet parituvat ovat kuitenkin alkuaan olleet yksinäistupia.

Tuusulassa on säilynyt yksinäistupia lähinnä vanhimmissa torpissa sekä 1900-luvun alun palstatiloilla uudisrakennuksina. Palstatilojen uudisrakennuksissa on kuitenkin erittäin usein noudatettu tyypistettyä karoliinista pohjaratkaisua eli keskeistupaa, josta toisen päädyn kamarit on jätetty pois. Yksinäistupien erityismuotoa, mora-tupaa, jossa eteiskamariin kuljetaan ainoastaan tuvan kautta⁶ esiintyy muutama. Ainoastaan yksi mora-tupa, joka on nykyisin työläiskotimuseo, on säilynyt alkuperäisessä muodossaan. Muut Tuusulan inventoidut mora-tuvat ovat saaneet lisähuoneita jatkeekseen, kuten Bak-Vesterby, Koukun talo ja Koivikon (92a) sepäntalo Paijalassa.

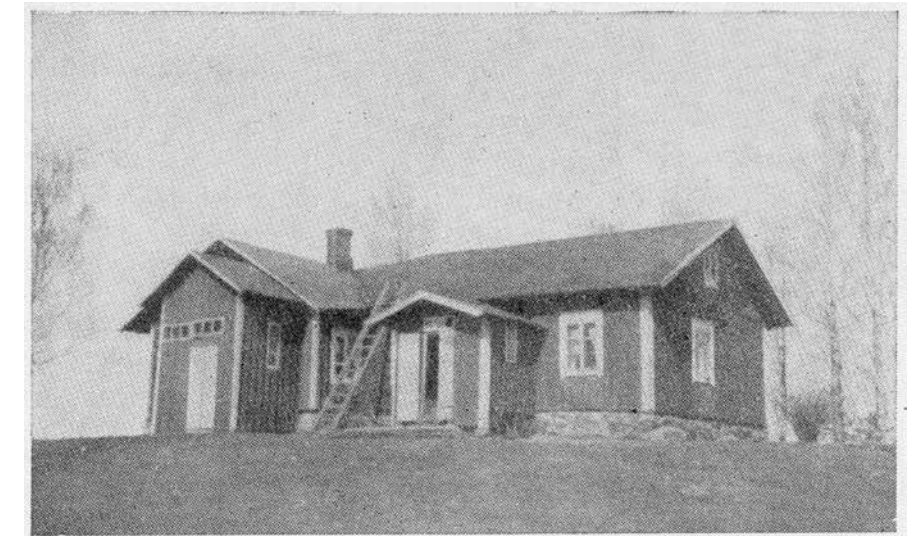
6 ARS 2, s. 27.

Nahkelan Yli-Hannula. Paritupa poikkipäädylle. 1800-luvulta. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta

Tuomalan Hakala. Paritupa poikkipäädylle 1800-luvun puolestavälistä. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Tuomalan Yli-Pekkola. Paritupa päätyyn sijoitetulla poikkipäädylle 1700-luvun lopulta. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Rusutjärven Yli-Eskola. Paritupa sali- ja kamarijatkeella ja poikkipäädylle ja kahdella umpikuistilla. 1800-luvulta. Poikkeuksellinen rakennus. Palanut. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Nahkelan Ali-Hannula. Paritupa poikkipäädylle 1800-luvun alkupuolelta. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

⁴ ARS 2, s. 23.

⁵ ARS 2, s. 23.

Hyrylän Viksberg. Paritupa sali- ja kamarijatkeella ja umpinaisella lasikuistilla. Haukkaikkunat. 1820-luvulta. Kohde 27. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Lahelan Mäkelä. Paritupa kamareineen ja umpikuistilla 1750-luvulta. Kohde 26. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

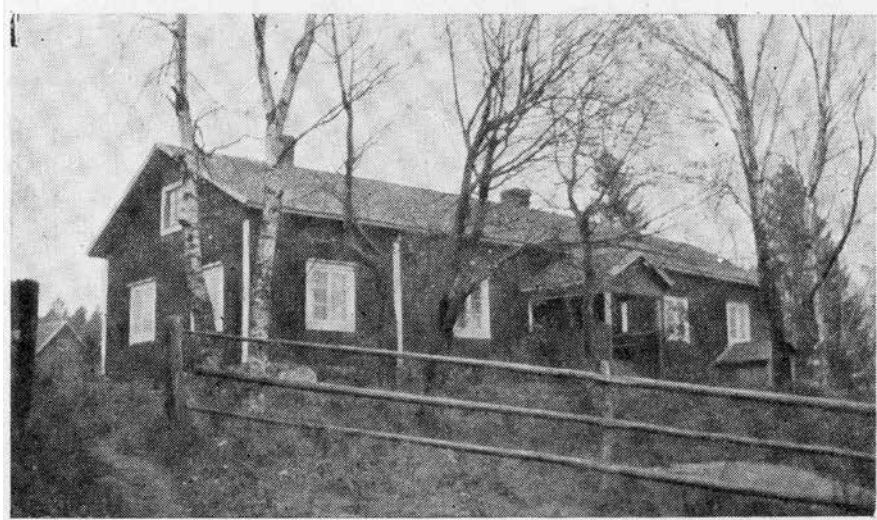
Ruotsinkylän Nedre-Gummi. Paritupa kamareineen ja umpikuistilla 1800-luvulta. Kohde 12. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Nahkelan Maula (Ali-Setälä). Paritupa päätykamareineen ja umpikuistilla 1850-luvulta. Kohde 107. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Pajjalan Koukku Ylikylässä. Paritupa viisikulmaisella lasikuistilla. Siirretty? 1820-luvulta. Kohde 93. Tuusulan museo.

Ruotsinkylän Bak-Vesterby. Paritupa kamareineen 1760-luvulta. Kohde 2. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Gustavelundin vanha päärakennus on ollut hyvin vaatimaton, mutta selvästi suuri paritupa. Historian kuvakokoelma. Museovirasto.

Paijalan Vanha Rannankoukku huvilaksi muodistettuna.

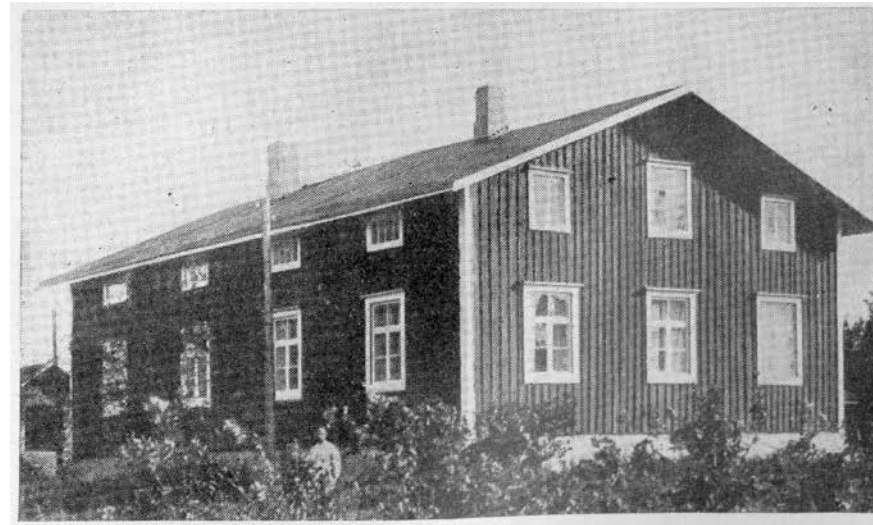

Paijalan Vanha Lassila Alikylässä. Paritupa väli- ja päätykamareilla. 1700-luvun lopulta. Purettu/osittain siirretty. Tuusulan museo.

5.1.2. Tuusulalan kaksikerroksiset

Moni 1700–1800-luvun aikana rakennettu suurempi maalaistalo on myös ollut varustettu päädyssä ullakonikkunalla tai parilla ja pitkien sivujen haukkaikkunoilla. Erityisen poikkeuksellinen tässä suhteessa on ollut Kirkonkylän Saksan vanha päärakennus, jossa on ollut haukkaikkunat niin päädyissä päätyikkunoiden alla kuin pitkillä sivuilla.⁷ Nämä ullakon matalilla haukkaikkunoilla varustetut rakennukset eivät varsinaisesti ole kuitenkaan kaksikerroksisia.

Tuusulassa muutamassa tapauksessa tavattu, perinteisesti Pohjanmaalla ja ruotsinkielisillä alueilla esiintynyt kaksikerroksinen rakennustyyppi, ”kaksivooninkinen”, on ilmeisesti levinnyt Keski- ja Länsi-Uudellemaalle kahta kautta. Kaupunkien 1700–1800-luvun vaihteen porvaristaloista matkittuna ja toisaalta 1800-luvun puolivälissä ratatöiden houkuttelemien ja myös nälkävuosien ahdistamien pohjalaiskirvesmiesten mukana⁸. Kaksikerroksisuus on usein liittynyt myös kievaritoimintaan. Ainoa säilynyt esimerkki kaksikerroksista maalaistalosta tältä ajalta Tuusulassa on Ruotsinkylän Fram-Vesterbyn päärakennus. Vanhankylän Jäniksenlinnan purettu päärakennus 1800-luvulta oli sekin kaksikerroksinen, mutta huomattavasti syvärunkoisempi kuin Fram-Vesterby. Kellokosken kartanon meijeri (Toimela) ja Pränninmäen aitat/viljamakasiinit edustavat tämän tyyppin tuotantorakennusta. Järvenpään Vanhankylän kartanon edelleen olemassa oleva Yläpytinki ja palaneet viljamakasiinit kuuluivat samaan kategoriaan. Ali-Keravan Taka-Mikkolan purettu päärakennus oli samaa rakennustyyppiä. Myös Hyrylän Viksbergin piharakennus voidaan liittää tähän rakennustapaan, samoin vanhan Hollolantien varrella edelleen oleva Mäntsälän Ohkolan kestikievari ja kantatalo eli Kylä-Hemmilä. Purkamiselta säästyneitä vastaavia rakennuksia joutuu siis etsimään naapuripiiristä.

Vanhankylän Jäniksenlinna. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo. Haukkaikkunat. 1800-luvulta. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Ruotsinkylän Fram-Vesterby (Kylänpää). Kaksikerroksinen yksinäistupa päätykamareineen. Umpikuisti. Vuodelta 1796. Kohde 1. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Ruotsinkylän Fram-Vesterby. Kaksikerroksinen yksinäistupa päätykamareineen ennen jatkosta. Vuodelta 1796. Kohde 1. v5925. Tuusulalan museo.

Päärakennus PS

Ruotsinkylän Fram-Vesterby. Kaksikerroksinen yksinäistupa päätykamareineen. Umpikuisti. Vuodelta 1796. Kohde 1. PS.

⁷ Suomen maatilat 1, s. 1338.

⁸ ARS 2, s. 28.

5.1.3. Keskeistupa ja tyylivirtaukset

Ensimmäiset tyylivirtausten muovaamat rakennukset ilmestyivät maaseudulle viimeistään 1700-luvun puolivälin tienoilla virkatalojen myötä, vaikka itse ohjeistus virkatalojen muodosta oli annettu ensimmäisen kerran jo 1600-luvun puolella. Aluksi keskeistuparatkaisu tuli käytänteeksi ylempään upseeriston sotilasvirkataloissa, sitten pappiloissa ja lopulta kartanoissa ja porvariston kaupunkitaloissa. Erityisen vallitsevaksi keskeistupa muodostui 1800-luvun syvärunkoisissa empirerakennuksissa.⁹ Kattomuodot vaihtelivat satulakatoista aumakattoon ja säterikattoon, lopulta mukaan tuli myös mansardi- ja taitekatto. Näiden virkatalojen tyyppiedustajia ei Tuusulassa ole säilynyt, jos kohta on koskaan rakennettuakaan, vaikka virkataloja onkin ollut kunnan alueella useita.

Kustavilainen mansardi- ja taitekatto¹⁰ tuli kaupunkeihin 1700-luvun puolivälissä ja levisi hyvin nopeasti maaseudulle säätyläisten ja rikkaimpien talonpoikien rakennuksiin. Taitekatto mahdollisti ullakkohuoneiden rakentamisen erityisesti päätyihin mutta vaati samalla kirvesmiehiltä tavallista enemmän taitoa, koska katto rakennettiin kattotuolien, ei perinteisten vuoliaisten varaan. Taitekaton myötä ullakkopäätyn ilmaantui ikkuna tai kaksi sekä usein myös pyöreät sivuikkunat, jotka valaisivat ullakkohuoneen viereistä pitkää kylmää varastotilaa. Päädyt toteutettiin edelleen hirsirakenteisina ja päätyhuoneiden tukema hirsisalvos ulottui katonharjalle asti.¹¹

Tuusulassa on muutama säilynyt esimerkki 1700–1800-luvun taitekatosta: Tuusulan pappila. Myös Hyökkälän Klaavolan päärakennuksessa on aikaisemmin ollut taitekatto samoin Rusutjärven vuoden 1776 tienoilla rakennetussa Lauri(la)ssa, jossa taitekaton rakenteet ja päätyjen pyöreät ikkunat löytyivät peruskorjauksen yhteydessä.¹²

Kaupungeissa taitekatto meni pois muodista 1820–1830-lukujen aikana, useasti asemakaavojen kiellettyä ko. katon käyttö¹³, mutta maaseudulla taitekattoa käytettiin vielä vuoden 1850 jälkeen, kuten Tuusulassa Tuomalan Kylänpään päärakennuksessa sekä Nahkelan Yli-Penttilän 1980-luvulla puretussa ja Kellokosken Malmarin (Talvela) 1920-luvulla palaneessa päärakennuksessa. Tuusulassa mansardi- ja taitekatto palasivat uudelleen muoti-ilmiöksi kansallisromantiikan myötä 1910–20-luvuilla, jolloin moni uudisrakennus navetasta asuinrakennukseen sai kattomuodokseen taitekaton tai päädyistä puoliksi aumatun taitekaton ja muutamat sen erikoismuodon eli osittain tai kokonaan aumatun taite- eli mansardikatton. Useimmat näistä olivat Karl-Johan Winqvistin käsialaa, eivät tosin kaikki, sillä taitavimmat kirvesmiehet rakensivat ”syrjäkylille” asuintaloja ilman piirustuksia¹⁴ kuten esimerkiksi 1915 Kannakselta tuoduista hirsistä rakennetussa Vanhankylän Rajamäessä (Råbacka) ja Vaasan talo Nuppulinassa.

Ensimmäinen rakennustaiteellinen tyyli, joka on jättänyt selvempiä jälkiä Tuusulan rakennuskulttuuriin, on empire. Nelilapainen telttakatto, seinien vuoraus leveillä vaakasuorilla laudoilla ja vuoliaisten korostaminen veistokoristelulla sekä ikkunoiden ja ovien vuorilautojen koristelu sekä nurkkien korostaminen oli tyypillistä empire-tyylin vaikutteiden

⁹ ARS 2, s. 27.

¹⁰ kustavilainen tyylisuunta on saanut nimensä Ruotsin kuningas Kustaa III:n mukaan; mansardikattona aumattu taitekatto; taitekatto ainoastaan pitkiltä sivuiltaan taitettu.

¹¹ ARS 2, s. 153.

¹² Inventoinnin edetessä tehty kenttähavainto.

¹³ Henrik Lilius, Suomalainen puukaupunki s. 31.

¹⁴ Inventoinnin edetessä tehty kenttähavainto.

omaksumista.¹⁵ Hyökkälän Klaavo ja Maantiekylän Jussilan tilan uudempi päärakennus ovat varsin puhdasta empiretyyliä, ensimmäistä on tosin muutettu hieman 1990-luvulla. Johannisbergin kartano edustaa sekin jälleen empire-tyyliä käytyään lävitse muutaman vuosisadan kestäneen historiansa aikana useampia muotivirtauksia. Empirevaikutteita oli myös 1980-luvulla palaneessa Fjällbossa, joka ei huvila-statuksestaan huolimatta ollut alun perin huvila vaan pitäjän nimismiehen itselleen rakennuttama asumus pihapiiriin kuuluneine kotieläinsuojineen.

¹⁵ ARS 2, s. 28-29.

Tuomalan Kylänpää. Käytännössä kaksikerroksinen, jyrkän taitekaton kattama paritupa saleineen ja kamareineen poikkipäädylly. 1860-luvulta. Kohde 83. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

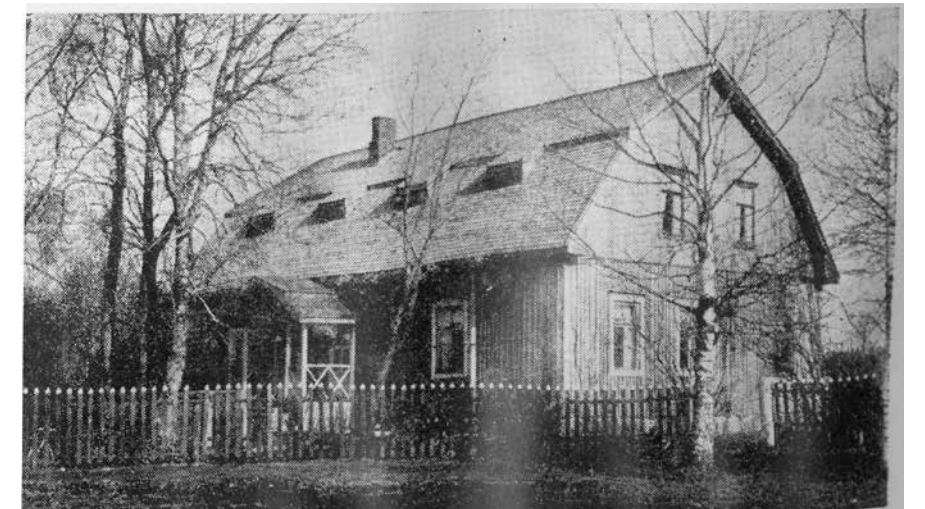
Vanhankylän Rajamäki. Käytännössä kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo taitekatolla ja umpikuistilla. Vuodelta 1916. Kohde 244. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Ruskelan Rautakorpi. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri taitekatteinen maalaistalo. Jugend-vaikutteita. Vuodelta 1928. Kohde 123. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Kellokosken-Järvenpään Talvela eli Malmar. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri taitekatteinen ja poikkipäädylly varustettu maalaistalo. 1800-luvulta. Palanut, korvattu uudella. kohde 151. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Nahkelan Yli-Penttilä. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo. Loiva taitekatto ja kattoikkunat. Avokuisti. 1800-luvulta. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Maantiekylän Jussilan uusi päärakennus. Ykikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri empiretyylinen maalaistalo. Loiva aumakatto ja avokuisti. 1850-luvulta. Kohde 20a. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Vanhankylän Purola. Käytännössä kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo aumakatolla ja sisäänvedetyllä kuistilla. 1800-luvun lopulta. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Peltolan talo Hyrylässä Gästgivarsin naapurissa. Pitkä keskeistupa pääty- ja välikamareineen sekä pienellä keittiösiivellä. Kahdeksankulmainen lasikuisti ja haukkaikkunat. Purettu. Tuusulan museo.

Kellokosken Murto. Poikkipäädellä varustettu keskeistupa päätykamareineen. Vuodelta 1906. Palanut, kohde 152. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Mikkolan talo Hyrylässä Viksbergin naapurissa. Pitkä keskeistupa pääty- ja välikamareineen. Kaksi kuistia. Purettu. Tuusulan museo.

Siipoon Heinilä. Keskeistupa päätykamareineen umpikuistilla. 1850-luvulta. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Peltolan talo Hyrylässä Gästgivarsin naapurissa takapuolelta keittiösiipineen. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

5.1.4. Sydänseinätalot

Ns. sydänseinätalot syntyivät maaseudulle 1800-luvun lopulla kaupunkien syvärunkoisten kaupunkitalojen innoittamina. Sydänseinätaalo oli yhden jatkuvan seinän jakama. Rakennukseen saatiin enemmän huoneita ja sydänseinän molemmiin puolin huonejako voitiin suunnitella asukkaan vaatimusten mukaan. Leveä runko pakotti katon harjakorkeuden nostoon, joka taas teki mahdolliseksi osittaisen toisen kerroksen rakentamisen. Tämä rikastutti julkisivuarkkitehtuuria: frontonit ja ristipäädät ilmestyivät rakennuksiin.

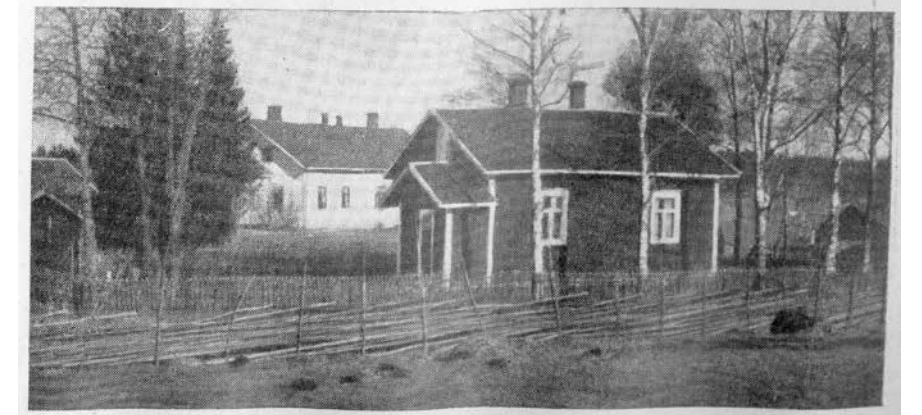
Uusrenessanssin vaikutukset maaseutuarkkitehtuuriin 1900-luvun vaihteessa jäivät yksityiskohtien tasolle ja näkyivät pikemminkin ns. nikkarityylinä, joka löysi tiensä maaseudulle empiren lisäksi ja erityisesti empiren jälkeiseksi täydenteeksi. Nikkarityylin tunnusmerkkejä ovat koristeelliset yksityiskohdat, kuten moniruutuiset ja -muotoiset ikkunat, räystäslaudat leikkauksineen ja lauta- ja paneelivuorauksen jakaantuminen erisuuntaisiin vyöhykkeisiin. Myös sorvattuja koristeita käytettiin niin vuorilautojen täydenteenä ja avokuistien kaiteissa. Varsin yleinen oli julkisivun jäsentely pysty-vaaka-pystyvuoraukseen, missä eri kenttiä erotti vaakaan asetetut listoitukset, joissa saattoi olla koristeleikkauksia. Ikkunanpielet koristeltiin rikkailla reliefeillä ja kuistien arkkitehtuuriin ilmestyi vaihtelua. Mallia otettiin myös rautateiden asemarakennusten koristelusta.¹⁶ Lohkokivistä rakennetut kivijalat yleistyivät nopeasti ja teolliset kattomateriaalit korvasivat perinteiset kateaineet. Sydänseinätaalo vakiintui talonpoikaistalon perustyyppiksi 1870–80-luvuilla, mutta karoliinista pohjaa sovellettiin edelleen 1930-luvulle asti: kaikki on ollut aina lopulta rakentajien mieltymyksistä kiinni.

Väritysmalleja otettiin niin ikään kansakouluista, pappiloista ja asemarakennuksista; puna-kelta-valkoinen-yhdistelmän lisäksi alettiin maalata myös muilla väreillä sen mukaan kuin varallisuus antoi myöden.

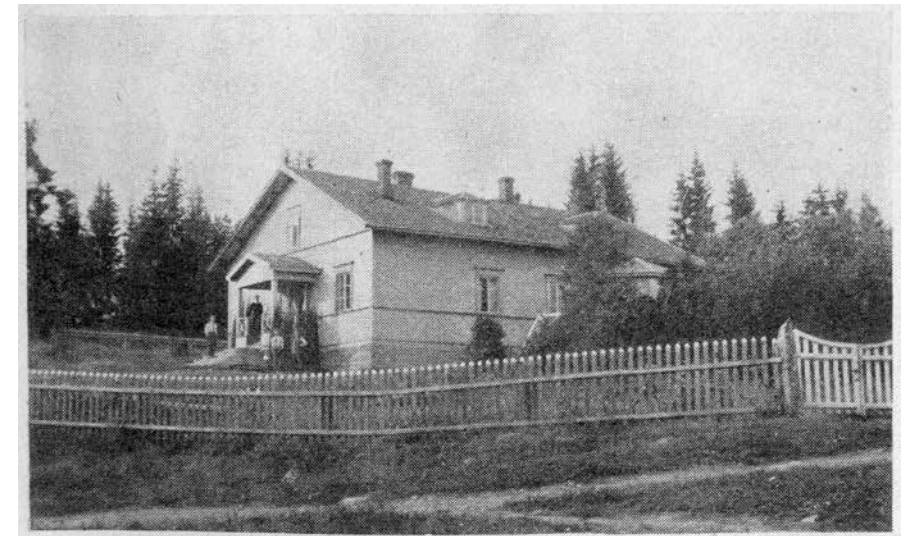
Tyypillisiä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun vaihteen talonpoikaistaloja ovat mm. Nahkelan Perttilä, Siippoon Mäki-Heikkilä, Tuomalan Saarela ja Kittelä, Kellokosken Kaunisnummi, Jokelan Tammilehto sekä Ruotsinkylän Mangs ja Väfvars.

131 Söderkullan päärakennus PS

Ruotsinkylän Mangs. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu pitkä nikkarityylinen maalaistalo. Lasikuistit. Suunnittelija Winqvist. Vuodelta 1899. Kohde 6. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

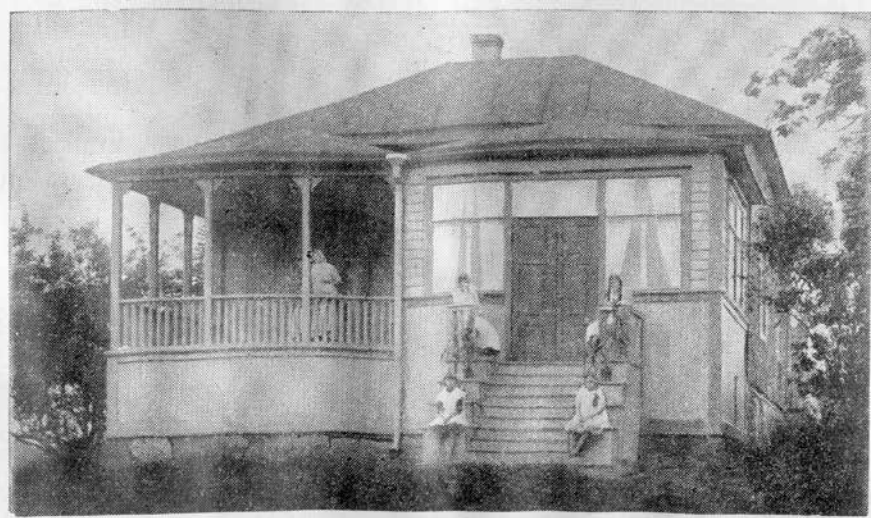

Ritasjärven Stenbacka (Linjamäki). Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo. Kahdeksankulmainen lasikuisti ja kattoikkunat. Avokuisti päädyssä. Vuodelta 1890. Kohde 235. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Ruotsinkylän Väfvars. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu pitkä nikkarityylinen maalaistalo. Lasikuistit. Suunnittelija Winqvist. Vuodelta 1877. Kohde 10. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

¹⁶ ARS 2, s. 29.

Ruskelan Riihimäki. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo. Aumakatto ja kattoikkunat. Avokuisti ja umpikuisti samassa päädyssä vierekkäin. 1800-luvulta. Purettu. Kuva on Suomen

Kirkonkylän Saksa. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo. Haukkaikkunat myös päädyissä. Keittiösiipi ja umpikuisti. Siirretty 1855, purettu ja rakennettu uudelleen ilman keittiösiipeä ja päätyhaukkoja, kohde 61. Kuva vanhasta versiosta on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Siipoon Mattila. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla sekä haukkaikkunoilla varustettu syvä maalaistalo 1900-luvun alusta. Purettu, vanha kohde 56. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Tuomalan Saarela. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri maalaistalo, julkisivussa hieman nikkarityylistä koristelua. Umpikuisti kamarilla julkisivun nurkassa. Vuodelta 1876. Kohde 86. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Rusutjärven Sorsa. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri ja syvärunkoinen maalaistalo. Umpikuisti. 1800-luvulta. Palanut kylän palossa. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Rusutjärven Mikkola. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla sekä kamareilla varustettu syvä taitekattoinen maalaistalo vuodelta 1918. Umpikuistit. Kohde 120. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

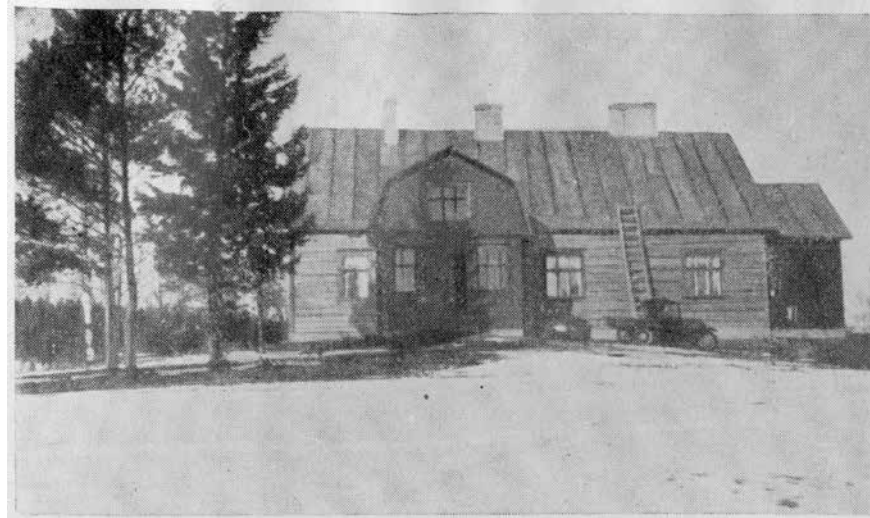
Hyrylän Kievari eli Gästgivar. puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri ja monimuotoinen maalaistalo. Poikkipäädyt ja haukkaikkunat 1800-luvulta. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

5.1.5. Jugend ja kansallisromantiikka

Jugendin mukana rakennuksiin tuli kokonaan uusia ikkunamuotoja vuorilautoineen sekä taitekatto, joka oli maaseudun rakentamisessa suoranaisten muoti-ilmio 1910-luvun lopulta 1930-luvun alkuun. Yleisimmät piirteet olivat pieni ruudutus ikkunan ylä- tai alaosassa, vihertävät ja sinertävät ikkunanpuitteet sekä samalla sävyllä maalatut ulko-ovet ja kaareviksi ja kuperiksi veistetyt tai vaihtoehtoisesti ”korvalliset” vuorilaudat ikkunoissa ja ovissa. Joissain harvoissa tapauksissa tämän ajan rakennukset olivat tiilisiä. Jugend-vaikutteita on havaittavissa monissa 1910–20-luvulla rakennetuissa maalaistaloissa lähinnä koristeaiheina ja ikkunoiden ruudutuksessa, mikäli piirteet ovat vuosikymmenten saatossa säilyneet. Erityisen hieno säilynyt esimerkki on Jokelassa Lehmusvaaran päärakennus. Muutoin Tuusulassa jugend-aiheet esiintyvät etupäässä lukuisissa taiteilijahuviloissa.

Täysin oma ilmiönsä oli Venäjän Japanin sotaan liittyvä protesti-aihe ”nouseva aurinko”, jota käytettiin porttien lisäksi talojen räystäspäädyyssä ”roikkuvina” koristeristikoina.

Mielenkiintoinen, mutta pieni Tuusulan rakennusryhmä ovat muualta siirretyt rakennukset, joita on ympäri Tuusulaa. Apola on entinen postitalo Tampereelta ja se on siirretty nykyiselle paikalleen vuonna 1928. Syvälahden huvilan päärakennus on siirretty Karjalasta. Jokelan Tien-suu on tuotu Pohjanmaalta. 1910–30-luvun aikana siirrettiin Terijoelta useampi rakennus Jokelan (ja Järvenpään) seudulle: Nuppulinnassa Ainolan päärakennus ja Jokelan Päivärinne sekä Jokelan Valun vihreä insinöörihuvi. Myös Jokelan Riihihaan alueelle on tuotu muutama isompi asuintalo, joista on vielä jäljellä Riihitontunkuja 5. Terijoelta ja yleensä Kannakselta 1910-luvulla siirrettyjen rakennusten taustalla on Järvenpään kartanon omistajan Bjarne Westermarckin toiminta, sillä hän osti ja siirretti Terijoelta ja lähiseuduilta kaikkiaan pari sataa huvilaa Järvenpään ja lähiympäristöön rakennusmateriaaliksi.¹⁷ Myös tänä päivänä siirretään vanhoja rakennuksia edelleen: esimerkiksi Vanhankylän koulua vastapäätä nousi 2000-luvun alussa Pohjanmaalta tuotu vanha hirsikehikko uudiskäyttöön ja vanhassa asussa. Samoin Vanhankylän koulun naapurissa oleva Rajamäen tilan 1910-luvulla tehty päärakennus on siirretty rakennus, joka on tosin rakennettu uudelleen myös muotonsa puolesta. Rakennusmateriaalien kierrätys ja uudelleenkäyttö on ollut perinteinen rakennustapa.

Ruotsinkylän Anneberg. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri ja syvärunkoinen maalaistalo. Osittain taitekatto. Jugendvaikutteita. Winqvistin käsialaa. Umpikuistit. Vuodelta 1923. Kohde 18. Kuva on Suomen

Vanhankylän Anttila. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu maalaistalo. Taitekatto ja poikkipäätty. Jugendvaikutteita. 1910-luvulta. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Ruotsinkylän Övre-Gummi. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla sekä frontonilla varustettu suuri ja syvärunkoinen maalaistalo. Taitekatto. Jugendvaikutteita. Umpikuisti päädyssä, avokuisti julkisivussa. Vuodelta 1909. Kohde 13. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Ristinummen Hongisto. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu maalaistalo. Taitekatto ja poikkipäätty. Jugendvaikutteita. 1910-luvulta. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

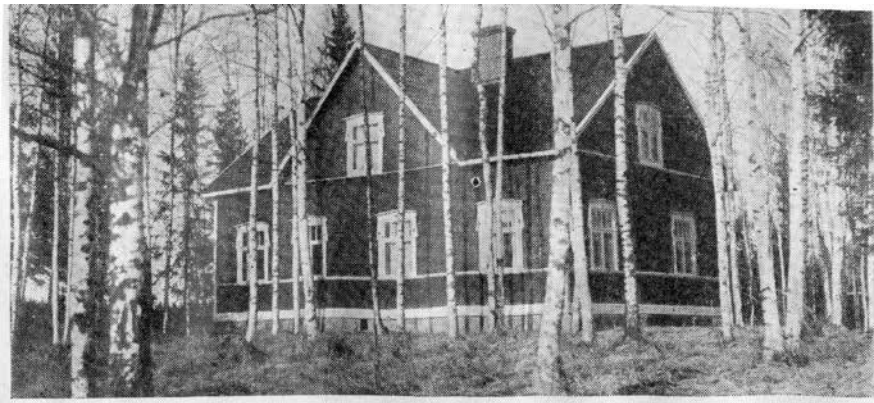

Ruotsinkylän Lindbergin Kaura. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla sekä frontonilla varustettu suuri ja syvärunkoinen maalaistalo. Taitekatto. Jugendvaikutteita. Mahdollisesti Thomén käsialaa. Umpikuisti julkisivussa. Vuodelta 1911. Kohde 9. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

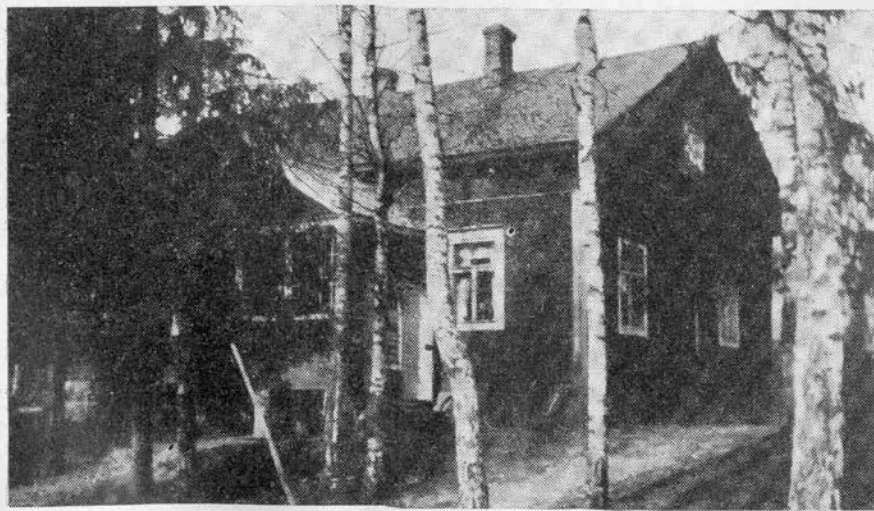

Vanhankylän Kivimäki. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu maalaistalo. Taitekatto ja poikkipäätty. Jugendvaikutteita. 1910-luvulta. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

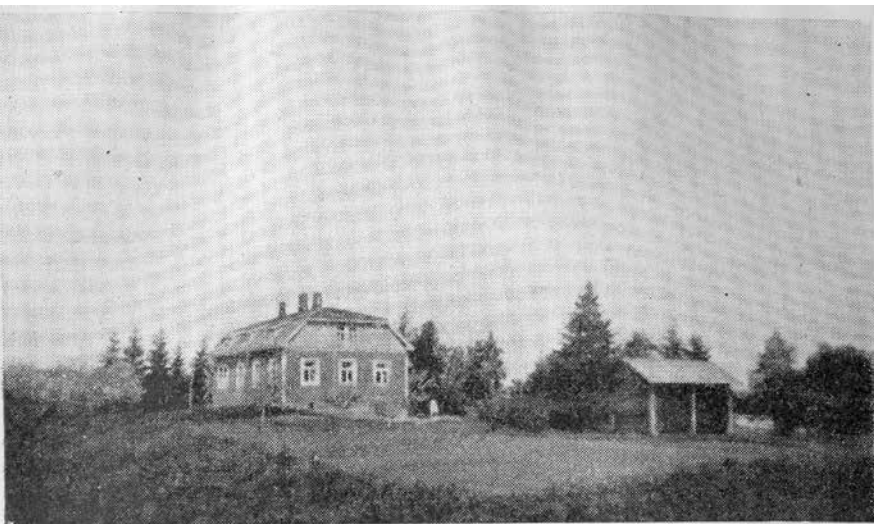
17 Koulujen kauppala?

Ristinummen Koivisto. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu maalaistalo. Frontoni. Jugendvaikutteita. 1910-luvulta. Palanut/purettu 2010-luvulla. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

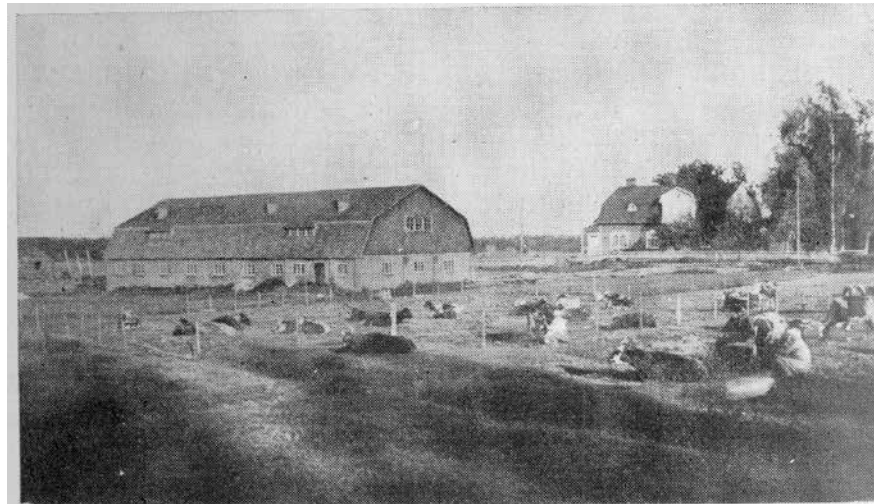
Paijalan Lassila. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu maalaistalo. Umpikuisti ja avokuisti. Jugendvaikutteita. Vuodelta 1908. Kohde 233. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Nahkelan Marttila. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla sekä kamareilla varustettu suuri ja syvärunkoinen maalaistalo. Umpikuisti ja aumattu taitekatto. Jugendvaikutteita. Suomelan käsialaa. Vuodelta 1907. Kohde 108. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Rusutjärven Mikkola. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla sekä kamareilla varustettu syvärunkoinen taitekattoinen maalaistalo vuodelta 1918. Umpikuistit. Kohde 120. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

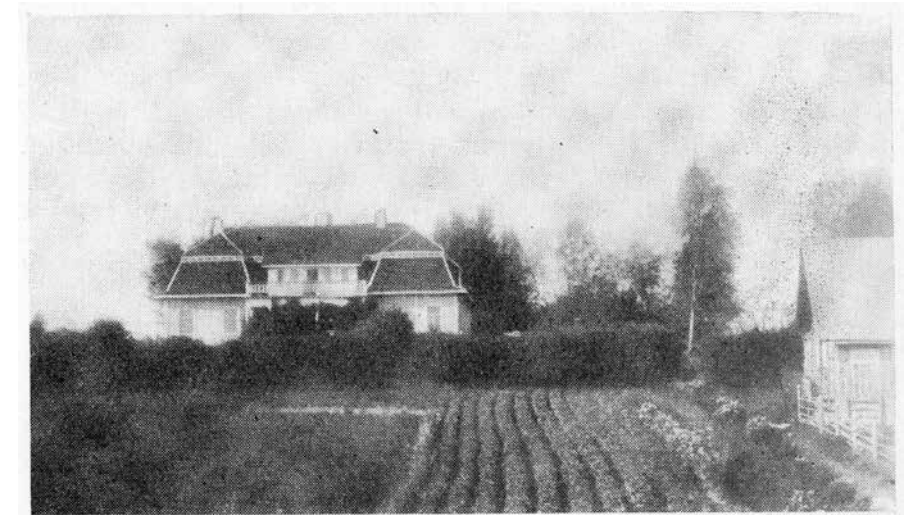
Vanhankylän Mykkylä eli Tapiola. Kaksikerroksinen salilla ja tuvalla varustettu suuri ja syvärunkoinen maalaistalo. Taitekatto ja frontoni epäsymmetrisesti. Jugendvaikutteita. Avokuistit. Vuodelta 1920. Kohde 129. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Ruskelan Rantamo. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu maalaistalo. Umpikuistit. Jugendvaikutteita. Hyvin tyypillinen aikakauden yksinkertainen ison tilan asuinrakennus. 1910-luvulta. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Paijalan Tusbyborg eli Anttila. Kolmikerroksinen salilla, salongeilla yms varustettu suuri ja syvärunkoinen ja monimuotoinen jugendhuvila. Osittain taitekatto, torni. Avo- ja umpikuistit, kiviterassointi. Vuodelta 1908. Purettu. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Lahelan Ylä-Knaapila. Kaksikerroksinen salilla, salongeilla yms varustettu suuri ja syvärunkoinen ja H-muotoinen jugendhuvila. Mansardikatto. Kaksikerroksinen avokuisti, kiviterassointi. Arkkitehti Lyly. Vuodelta 1915. Kohde 24. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

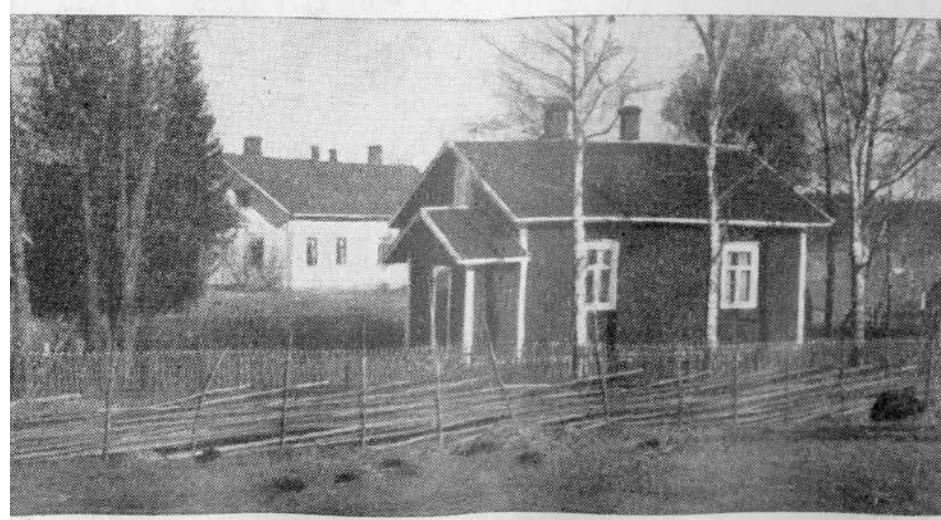
5.1.6. Suunnittelijat ja mallitilat

1800-luvun lopulta alkaen myös maaseudun rakentamisessa alettiin käyttää suunnittelijoita. Maaseutuväestöstä alkoi nousta rakennusmestareita sekä itseoppineita suunnittelijoita. Tuusulassa itseoppineina rakentajina ja suunnittelijoina vaikuttivat muun muassa Frans Katajavuori ja Fredrik Vuori, joka oli myös keksijä.

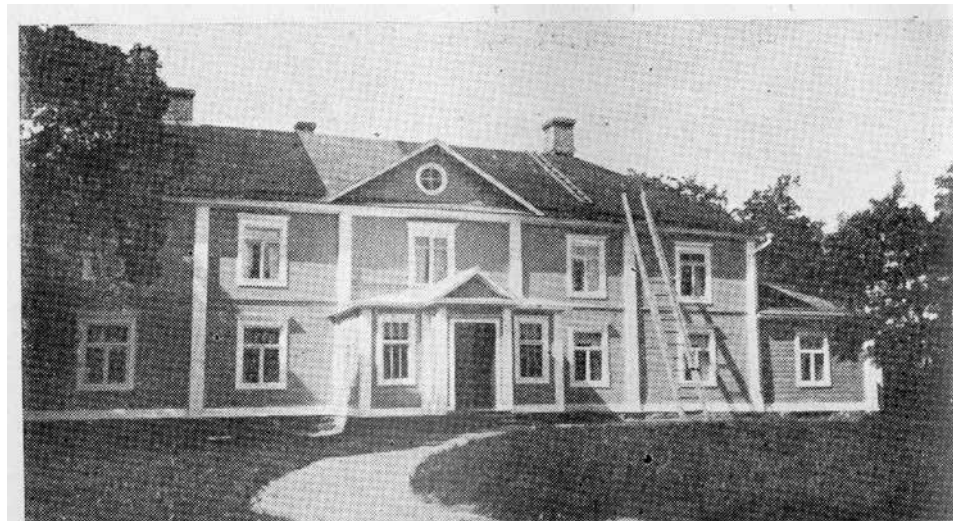
Suunnittelijoista varhaisimpia oli rakennusmestari Karl-Johan Winqvist, jonka sanotaan suunnitelleen Väfvarsin 1887 valmistuneen päärakennuksen. 1900-luvun alkupuolella Winqvist suunnitteli Ruotsinkylään ainakin Karlsron ja Annebergin, mahdollisesti myös Steningen rakennukset. Jo aiemmin hän oli rakentanut viljelemänsä Lammaskallion tilan uuden päärakennuksen. Rakennusmestari Oskari Suomela piirsi Tuusulaan ainakin Marttilan uuden päärakennuksen. Ruotsinkylän Kaura on perimätiedon mukaan arkkitehti Walter Thomén piirtämä.

Julkisissa rakennuksissa, lähinnä kouluissa käytetyt mallipiirustukset innoittivat maatalousjärjestöjä kehittämään rakennusoppaita ja mallipiirustuksia myös maatalousrakennuksiin.¹⁸ Yksi tunnetuimmista ja korkeatasoisimmista rakennusmestarisuunnittelijoista oli Heikki Siikonen, joka työskenteli 1910–20-luvuilla maatalousjärjestöjen palveluksessa. Siikosen mallipiirustuksiin perustuvia maatilan rakennuksia on Tuusulassa edelleen lukuisia. Siippoossa Päivölän pihapiiri on kokonaan niiden perusteella rakennettu. Heikki Siikosen veli Väinö Siikonen suunnitteli Kellokosken Malmarin ja Jäniksenlinnan Hakalan päärakennukset 1930-luvulla.

¹⁸ ARS 4, s. 114-115.

Sama suunnittelija, välissä kaksi vuosikymmentä. Kuvat on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta. Sekä samat talot 2000-luvulla.

Johannisberg on 1700-luvun lopun kartano, jonka pohjaratkaisun Winqvist kopioi ja pienensi Annebergia suunnitellessaan. Kuvat on Suomen kartanot ja Suurtilat-kirjasta. Anneberg vasemmalla, Johannisberg oikealla

Lindbergin Kauraa arvellaan Walter Thomén suunnittelemani.

Rakennusmestari Suomelan suunnlema Marttilan talo. Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

Väinö Siikosen tuotantoa 1930-luvulla. Jäniksenlinnan Hakala ja Nummenkylän Malmari.

Paijalan Tusbyborg eli Anttila. Kolmikerroksinen salilla, salongeilla yms varustettu suuri ja syvärunkoinen ja monimuotoinen jugendhuvila. Osittain taitekatto, torni. Avo- ja umpikuistit, kiviterassointi. Anttila oli aluksi omalaatuinen mallitila, lopulta Hankkijan koetila. Päärakenus vuodelta 1908. Purettu. Tuusulan museo V5480.

Heikki Siikosen mallipiirustusten mukaan rakennettu Siippoon Päivölä.

5.1.7. Palstatilojen ja pientilojen rakennuskanta

Inventointiin on kerätty myös 1900-luvun alun palstojen ja torppien rakennuksia ja pihapiirejä. Elintason nousu 1900-luvulla on hävittänyt lähes tyystin jäljet torpparien ja pieneläjien alkuperäisistä rakennuksista ja ympäristöistä. Tuusulassa on kuitenkin muutama tällainen pihapiiri sekä puolensataa rakennusta tai rakennusryhmää.

Koskenmäellä ja Paijalassa on jonkin verran jälkiä laajemmasta käsityöläisasutuksesta. Siipoon Nummikylä on esimerkki kylän läheisyyteen syntyneestä torpparikylästä. Yksittäisiä osittain säilyneitä torpan pihapiirejä ovat Nahkelan Marjala, Ruskelan Suopelto, Kellokosken Uusimäki ja Laaksola sekä Ruotsinkylän Nymans. Hieman yhtenäisempää 1900-luvun alkupuolen vaatimatonta palsta-asutusta on säilynyt Rusutjärven länsipuolella sekä Kellokoskella Savikulmassa ja Kukkupakamäellä. Omanlaisensa ilmiö on myös pienten kesämökkikylien muuntuminen ympärivuotista asumista sisältäviksi omakotialueiksi. Tuusulassa tällaisia ovat esimerkiksi Ketunlinna Paijalan ja Nahkelan rajalla, Rusutjärven pohjoispään Laurinmäki ja Hyrylän varuskunnan eteläpuoleinen Korpikylä.

Tuusulan Rantatien varrella on jäljellä joitakin mökkejä. Aleksis Kiven riisuttu kuolinmökki kuului hänen räätälielänsä. Muita vastaavanlaisia ovat Syvälahden Fiinan mökki. Kirkonmäen tuntumassa olleita monia pienempiä asuinrakennuksia edustaa enää nykyinen Tuusulan työläiskotimuseo, joka toimii suntiona ja kylän poliisina toimineiden Nordbergien (ainakin isä ja poika olivat tässä tehtävässä) entisessä talossa. Tuusulan Rantatiellä ollut Turkin sotilaan mökki sen sijaan on purettu, samoin moni muu pieneläjien asumus. Vanhan Hämeentien varrella Ruskelassa oleva Rinteen palstan asuinrakennus kuuluu myös tähän ryhmään. Pohjois-Tuusulassa on joitain 1910-luvulla syntyneiden palstojen pihapiirejä, varsinkin mielenkiintoinen kulmakunta on Nuppulinnan Hornankallio. Nuppulinnan Kerttulan ja Korpelan pihapiirit antavat hyvän kuvan 1900-luvun alun palstatilan rakennuksista samoin Niittykulman Koivukuja (Laaksola) ja Linjamäen Aromaa, joista edellinen edustaa Kellokosken kartanon vanhoja torppia. Nuppulinnan Raitala on säilynyt huonommin. Jokelan keskustassa on myös muutamia säilyneitä palstatilojen pihapiirejä mm. Kirjurintie 1.

147 Kerttula kesällä 2005 PS:

22 Ljungmo.

8B Nymansin torppa on osittain korjattu ja ympäröivää pensaikkoa raivattu.

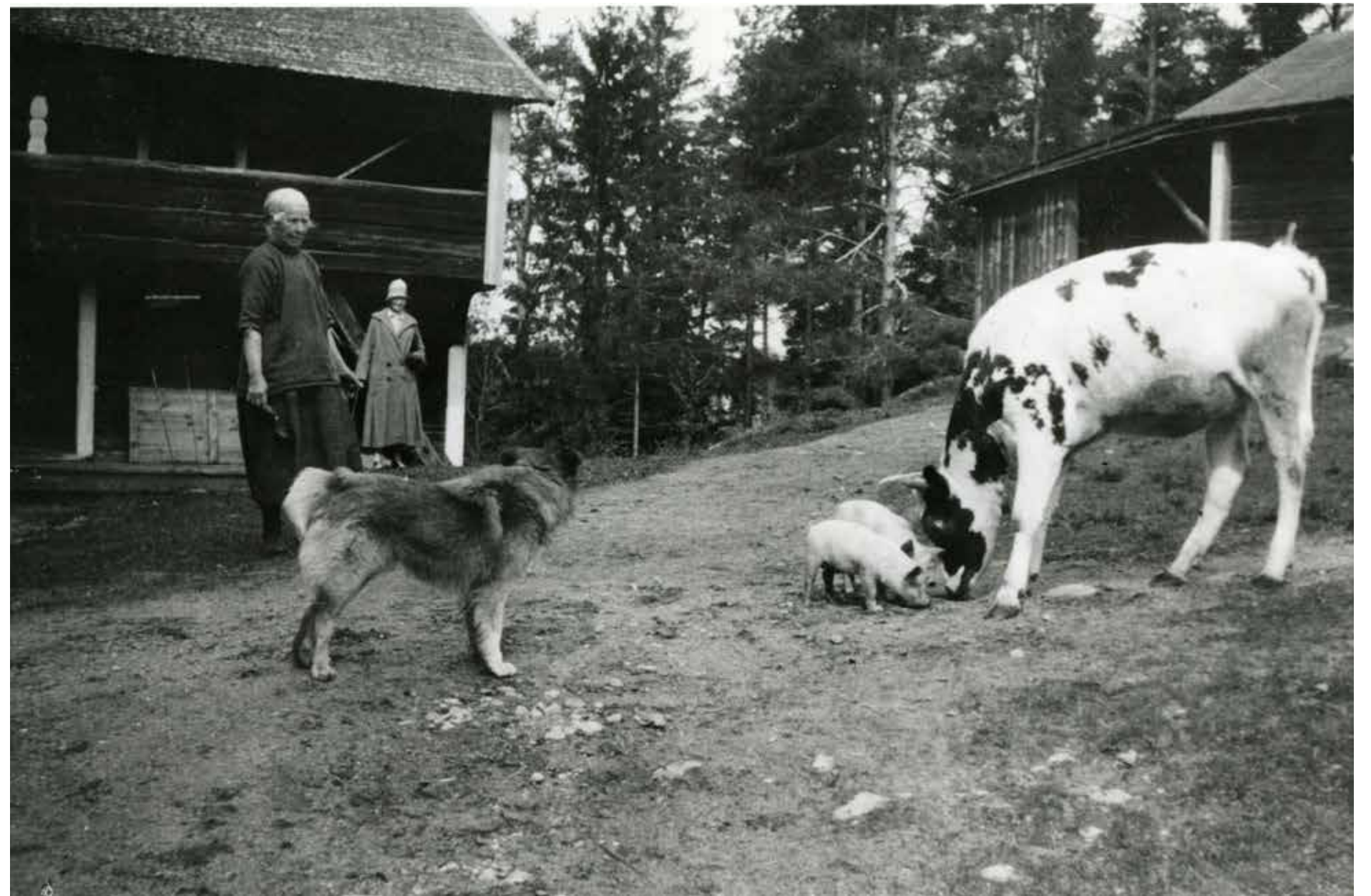
92 Nummimäki.

D1310 Vääräkallio eli Turkin Sotilaan mökki Rantatiellä (purettu). Tuusulan museo.

V5633 Bisan mökki eli ruotusotilaan torppa (Kaivola) Ruotsinkylässä Solbackenin alapuoella. Tuusulan museo.

Pikku-Toivolan piharakennuksia. Tuusulan museo.

5.1.8. Aitat

Siinä missä asuinrakennus on talon yhteiskunnallisen aseman symboli, aittarakennus, erityisesti vilja- ja liha-aitta on erittäin usein rakennustaidon näyte, koska ruoka- ja varmuusvaraston täytyy olla varkaan- ja jyrsijänkestävä. Aitan perusmuoto on satulakattoinen yksihuoneinen kuutio, jota on varioitu paikallisen tradition mukaan otsalliseksi, poskelliseksi, lipalliseksi tai ylöspäin leveneväksi ja salvottu että koristeltu veistäjän taitojen ja veistoajankohdan muodin ja muiden suuntausten mukaan – myös aitan perustustapa on sisältänyt runsaasti paikallisia ja tyyllisiä variaatioita. Erityisen huolella rakennettiin yhteiset pitäjänjyvätöt, joissa oli käytännössä kaksinkertainen rakenne: ulkopuolisen hirsikerran lisäksi sisäpuolen viljalaarit salvottiin irti lattiasta, seinistä ja vesikatosta. Samaa menetelmää sovellettiin toisinaan myös talonpoikaistalojen vilja-aitoissa.

Otsalla ja poskilla varustettu aitta ilmaantui keskiajalla ja se esiintyi Länsi-Uudellamaalla vielä 1800-luvulla runsaslukuisena. Itäsuomalaiselle aitalle oli tyypillistä oviseinän pitkä räystääs, joka lepäsi sivuseinähirsien ja katto-orsien varassa; muutamissa Tuusulasta tavatuissa pari-aitoissa on tähän alkuperään viittaavia piirteitä.¹⁹

Kaksikerroksinen luhtiaitta edustaa huomattavan vanhaa, antiikin ajoista periytyvää välimerellistä rakennustyyppiä, joka on kulkeutunut pohjoiseen niin itäistä kuin läntistä reittiä. Keskiajalla luhdin tapaan rakennettuja rakennuksia oli yleisesti Keski-Euroopan pikkukaupungeissa kapeciden katujen varsilla kurottamassa kohti toisiaan jalankulkijoiden päiden yläpuolella. Suomessa rakennustyyppi on suhteellisen nuori: ensimmäiset kirjalliset maininnat ovat Kalannin pappilasta vuodelta 1411 ja Turun kaupungista vuodelta 1457. Vanhimmat säilyneet esimerkit ovat 1600-luvulta.

Luhtiaitan detaljikoristelu keskittyy ensisijaisesti luhtisolän etuseinämään kaiteineen ja päätyihin. Etelä-Suomessa luhtisola on ollut avoin. Umpinainen hirsikaide edustaa varhaista keskiaikaista tyyppiä ja harvoin käytetyissä välitukipuissa on koristeaiheina keskiajalle tyypillisiä osmansolmua ja palloa, joissa on usein renessanssin vivahteita.²⁰ Tuusulassa on käytetty solän välitukia suhteellisen harvoin ja käytetyt mallit ovat etupäässä tyynmäisiä muistuttaen sääri- ja reisiluun liitosta ilman polvilumpiota tai aivan suoria pilareita. Monen luhtiaitan kohdalla oli havaittavissa myös välitukipuun puuttuminen: jäljellä oli vain tukipuun kolot. Päädyt tuusulalaisissa luhtiaitoissa ovat pääasiassa umpinaisia ja toisinaan solaa on myöhemmin peitetty laudoituksella siten, solasta voi kurkistaa ulos vain pienehköistä soikiomaisista aukoista. Muutamissa tapauksissa myös aitan alapuoli on laudoitettu umpeen. Luhtiaitoissa esiintyy suhteellisen paljon huonevaihtelua mutta kahden yläaitan ja yhden ala-aitan malli on suhteellisen yleinen. Muutamia kolmihuoneisia luhtiaittoja ja vastaavasti kahden ylä- ja ala-aitan versioitakin löytyi. Poskelliset aitat, joissa posket jatkuvat solän lisäksi aitan alakerran suojaksi, ovat selkeässä vähemmistössä. Päätyluhdit ovat varsin harvinaisia.

Tuusulassa on varmuudella neljä 1700-luvulla rakennettua aittaa, jotka sisältyivät inventointiin mutta mahdollisesti 1700-luvulta peräisin olevia aittoja on todellisuudessa jopa parikymmentä, sillä aittoja on siirretty ja kunnostettu yksinkertaisina rakennuksina erittäin paljon. 1800-luvulla rakennettuja aittoja inventointiin sisältyy 51 kappaletta ja näistä puolet

on luhtiaittoja, loput pariaittoja ja pikkuaittoja. Pääsääntöisesti pikkuaittaan käydään sisään päädyistä ja pariaittaan tai aittariviin sivulta. Tuusulasta löytyy Tuomaalasta yksi kahden pariluhdin ja niiden välisen porttivälikön muodostama kokonaisuus, jota voi pitää harvinaisuutena Keski-Uudellamaalla. 1900-luvulla, ennen toista maailmansotaa rakennettuja aittoja inventointiin sisältyi parikymmentä kappaletta. Perinteisten hirsiaittojen rakentaminen päättyi 1930-luvulla ja sijaan tuli pääsääntöisesti kevyempiä vajarakenteita. Muutama punatiilirakenteinen aitta-nimityksen saanut varistorakennus tunnetaan myös paikkakunnalta. Inventointi ei sisällä kaikkia Tuusulan aittarakennuksia, mutta tarjoaa suhteellisen kattavan katsauksen säilyneeseen rakennuskantaan. Tuusulaan on myös siirretty muutamia aittoja inventoinnin aikana; yksi tällainen aittapari löytyy Vanhankylän koulua vastapäätä Pohjanmaalta tuodun tuparadin pihapiiristä.

Pikku-Toivolan luhtiaitta Rantatiellä.

Nurmijärvi, Nummi-Mattilan talousrakennuksia Siippoossa, 1930. kuvaaja E. Laakso. Nurmijärven museon kuva-arkisto.

Nurmijärvi Siippo, Kylätörpin aitat 1928–1930. Aaltonen Esko, kuvaaja. Kansatieteen kuvakokoelma. Museovirasto

¹⁹ ARS 2, s. 34-36.

²⁰ ARS 2, s. 36-37.

157 Uusimaan lato 157D navetta 157C ja aitta 157A.

2C Bak Vesterby luhtiaitta PS:

134B Junttilan poskellinen kaksikerroksinen aitta

157F Toivolan liha-aitta.

86 A Saarelan luhti.

13C ÖvreGummiPS:

217 Inkilän peltolato.

5.1.9. Navetat, tallit, riihet, saunat ja muut talourakennukset

Maatalousvaltaisessa Tuusulassa on ollut satoja hirsitalleja ja -navettoja, pitkänurkkaisia ja följarein tuettuja pieniä ja suuria tuotantorakennuksia, joita inventoinnin yhteydessä löytyi vielä kolmisenkymmentä. Tuusulan hirsinavetat ovat etupäässä 1800-luvun loppupuolen rakennuksia, koska 1900-luvulla navettojen pääasialliseksi rakennusmateriaaliksi valikoitui tiili - joko poltetuista savitiilistä tai itsevaletuista betonitiilistä muurattu rakennus. Tallirakennukset ovat pääosin samalta ajalta.

Usein hirsinavetan alin osa – ikkunoiden alareunaan asti – oli muuramalla ja latomalla luonnonkivistä koottu kehä, jonka suojassa täytemaalattiaan sekoittui eläinten virtsa ja sonta talven aikana muodostaen lannoitetta viljapelloille levitettäväksi. Myöhemmin navetoihin ilmaantui rehupöytä keskelle tai seinänvierille, parret lantakouruineen ja virtsakaivoineen sekä luontiluukut sonnalle.²¹ Hirsinavetat katosivat pääsääntöisesti 1930-luvulle tultaessa ja korvautuivat muuratuilla rakenteilla talon varallisuuden mukaan. Usein 1900-luvun navettarakennus on toteutettu ainakin kahdesta materiaalista: eläinsuoja kiviaineisena ja puurakenteisena joko siten yläkerta on puuta tai navetan päädyssä oleva lato on kokonaan puurakenteinen. Luonnonkivinavetoita Tuusulassa on vain muutama ja nekin pääasiassa porakivinavettoja. Usein navetan yhteydessä on ollut myös talli, sikala ja kanala; suurimmilla tiloilla vähintään talli on ollut oma rakennuksensa ja erillisiä talleja on säilynyt muutama esimerkki lähinnä isoilla maataloilla.

Riihiä inventoinnissa löytyi parikymmentä, ja pääasiallinen tyyppi on tyypillinen länsisuomalainen syvärunkoinen luuvariihi. Riihet jakautuvat ajallisesti 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniin. Suurin osa tavatuista riihistä on lakallisia eli etukatoksella varustettuja ja kaksihuoneisia, joskin Ruotsinkylästä löytyi yksi paririihi eli kahdella kiukaalla ja puintihuoneella varustettu riihikonaisuus. Riihen syrjäytti 1900-luvun mittaan höyry-, polttomoottori- ja sähkömoottorikäyttöiset puimakoneet, jotka sijoitettiin latomaiseen puimalaan ja sittemmin leikkuupuimurit ja viljankuivaamot. Riihirakennuksia on kuitenkin säilynyt joko varastokäytössä tai uudiskäytössä sen mukaan missä riihi on sijainnut ja millaisessa kunnossa se on ollut käytön päätyttyä.²²

Suurehkoja hirsilatoja inventoinnissa tavattiin vain muutamia ja perinteisiä, pieniä sarka/niitty latoja, joita Tuusulassa vielä 1900-luvun alussa oli satoja, löytyi vain muutama. Säilyneet isokokoiset hirsiladot liittyivät yhtä poikkeusta lukuun ottamatta riihiin. Piirurakenteisia ja lautaverhoiltuja hallirakennuksia, joita ensisijaisesti käytettiin heinälatoina, Tuusulassa on vielä reilut satakunta, ehkä jopa pari sataa, joista inventointiin niistä sisällytettiin viitisenkymmentä ensisijaisesti maisemallisen sijaintinsa ja toisaalta myös suuruutensa puolesta. Suurimmat latorakennukset ovat toimineet ja toimivat usein edelleen viljankuivaamoina tai konesuojina, osa edelleen alkuperäisessä käytössä heinälatoina. Nuorempi viljankuivaamokanta, tornimaiset ja elementtirakenteiset ja pääsääntöisesti peltikuoriset kuivaamorakennukset jätettiin inventoinnin ulkopuolelle.

Lammaskallion navetta. PS.

123B Rautakorven navetta.

Koskenmäellä sijainneen kyläteurastamon navetta Koskelan palstatila Paijalan Koskenmäellä. V3439. Tuusulan museo.

12A Nedregummin navetta.

²¹ ARS 2, s. 39.

²² ARS 2, s. 32-33.

129B Mykkylän navetta.

157E Uusimäen niitty lato ulkoa

6B Mangsin luhtikanala.

157 Uusimäen lato 157D aitta 157A ja navetta 157C.

4 A navetta.

6E Mangsin navetta.

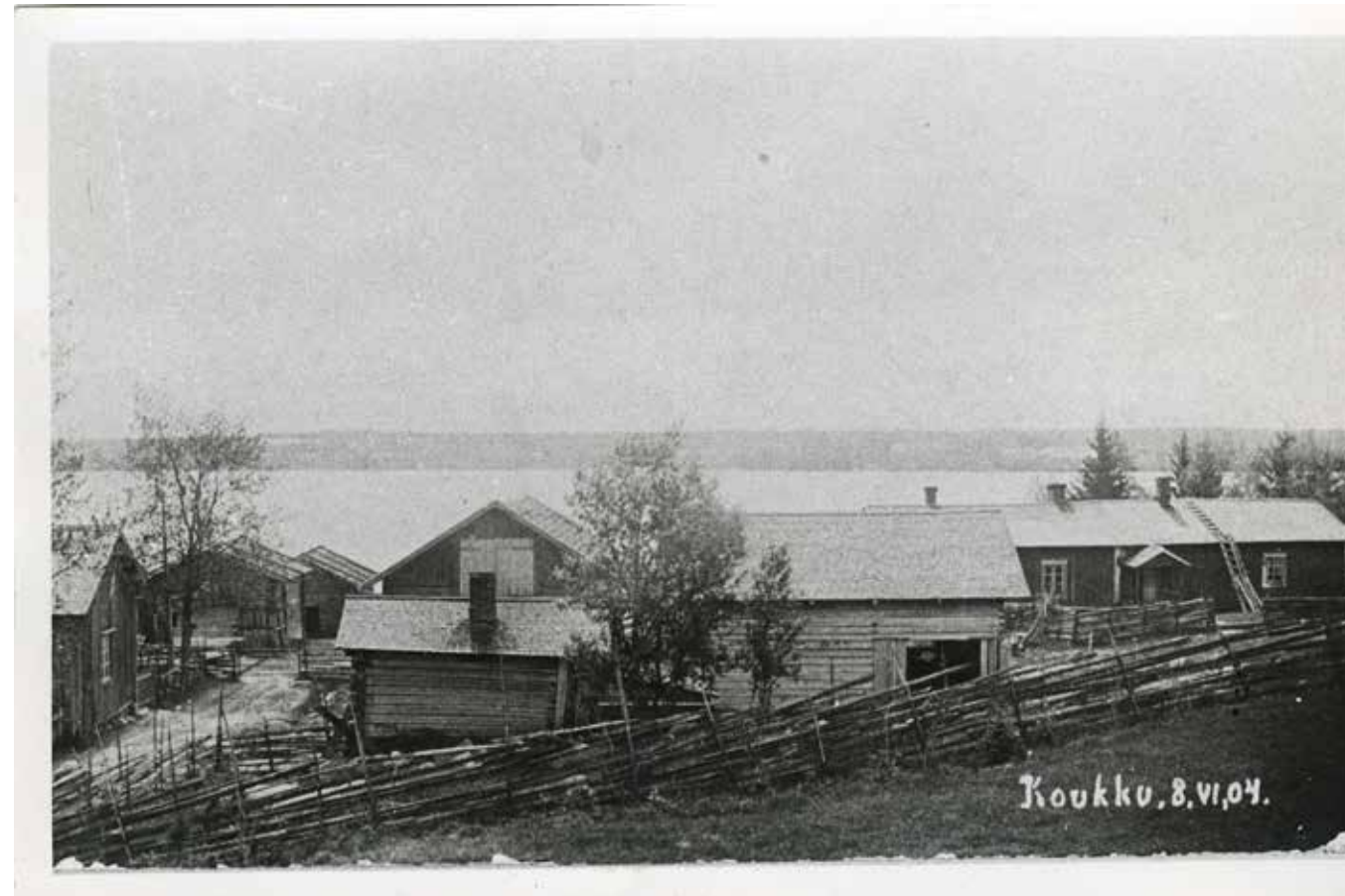
157B Uusimäen lakallinen riihi.

4 B talli.

Sauna on kuulunut pihapiiriin välttämättömänä pesupaikkana. Perinteisiä kuutiomaisia ja lauta/kotaeteisellä varustettuja savusaunoja luonnonkivistä rakennettuine kiukaineen on säilynyt suhteellisen vähän Tuusulan seudulla – usein vähintään kiuas on muodistettu kerta- tai jatkuvalämmitteiseksi, mutta usein myös itse harmaa hirsikehikko on saanut väistyä uudemman rakennustekniikan tieltä. Inventointiin sisällytettiin muutama 1800-luvun saunarakennus ja kymmenkunta tuoreempaa, pääasiallisesti 1900-luvun alkupuolen saunarakennusta, joilla on ensisijaisesti maisemallista tai kulttuurihistoriallista merkitystä. Muutamissa tapauksissa saunarakennus sisältää myös muita huonetiloja saman katon alla.

Pihapiireissä on luonnollisesti ollut aittojen, rehulatojen ja eläinsuojien lisäksi erilaisia muita talousrakennuksia: puuvajvoja, kärryvajvoja, kellareita sekä suurimmissa maalaistaloissa myös syytinkitupia, leivintupia ja väentupia. Tuusulastakin löytyy näitä kaikkia lajeja, muutamia kutakin, inventointiin sisällytettynä. Paikallisena erikoisuutena on havaittavissa usein rinteeseen sijoitettu maakellari, jonka päälle on rakennettu erillinen huone – joko työtila, varasto tai asuinhuone. Tavanomaisia katolla varustettuja maakellareitakin on useampi. Pihavarastoissa on havaittavissa sama rakennetekninen kehitys kuin aitoissa ja ladoissa: hirsirakenteinen, seinienraoista tuulettuva rakennus on korvautunut piirurakenteisella ja lautaseinäisellä hallirakenteella, jonka rakenneratkaisut ovat lähtöisin kirvesmiestaidoista puutappiliitoksineen ja eriasteisten tekniikan oppilaitosten rakennustekniikan oppituleissa lasketuista mitoituksista. Periaatteessa suomalaista peltomaisemaa koristava lautaseinäinen ja hallirakenteinen lato on peräisin Polyteknillisen Opiston insinööri- ja arkkitehtipintojen harjoitustöistä sekä rakennusmestareiden koulutuksesta Kuopiosta. Oppimateriaali on puolestaan lähtöisin Ruotsista ja Saksasta, mutta jalostettu suomalaisen materiaali maailmaan eli havupuille soveltuvaksi.

Paijalan Alikylässä samalla kylänmäellä olivat kylän talot talousrakennuksineen, eläinsuojineen ja rehu- ja tarvekaluvarastoineen. Saunat, riihet ja niitty-ladot olivat tiiviin kylänmäen ulkopuolella. V5711, Tuusulan museo.

Rusutjärven Vihannon maatilalla karjapihaa toukokuussa 1943. Oikealla tilan navetta rakennus ylisille johtavine kulkusiltoineen, taustalla näkyy Rusutjärvi jonka rannassa oletettavasti saunarakennus. Katri Sampolan kokoelma Keravan museo.

5.2. VIRKATALOT JA KARTANOT

Virkatalot olivat useissa maalaispitäjissä keskeisiä säätyläistaloja. Virkatalo oli virkamiehelle palkkana annettu, asuttavaksi ja viljeltäväksi tarkoitettu maatila rakennuksineen. Papistolla ja sotilas- ja siviilivirkamiehillä oli virkataloja. Kirkolliset virkatilat poikkesivat muista siksi, että niiden pystyttäminen ja ylläpito olivat pitäjäläisten velvollisuus.

Virkatalojen kulttuurihistoriallinen merkitys on moninainen. Tilojen haltijat saattoivat olla tärkeitä pitäjänsä historiassa. Rakennukset toivat monesti paikkakunnalle arkkitehtonisia ja teknisiä uudistuksia ja siksi niillä oli usein varsin huomattava rakennushistoriallinen merkitys. Virkatalojärjestelmällä ylipäänsä oli yhteiskunnallista merkitystä.

Kirkolliset virkatilat syntyivät jo keskiajalla. Tuusula sai pappilan samalla, kun seurakunta syntyi 1640-luvulla. Pappila on Tuusulan virkataloista kulttuurihistoriallisesti arvokkain ja siitä on useita dokumentteja niin kirkon hallintokirjanpidossa kuin tarkastusraporteissa. Seurakunnan kappalainen sai 1700-luvun alkupuolella virkatilokseen Rusutjärven Envaldsin. Sotilasvirkatilojen mallin mukaan karoliininen huonejärjestys määrättiin otettavaksi käyttöön myös kirkkoherrojen pappiloissa vuonna 1727. Pappilassa tuli olla viisi asuinhuonetta käsittävä asuminen: tupa ja eteinen keskellä, päädyissä toisella puolen kaksi kamaria ja toisella keittiö ja keittiökamari. Asuinrakennus järjestettiin miespihan ympärille yhdessä leivintuvan, ruoka-aittojen ja renkituvan kanssa, karjapihaan sijoitettiin eläinsuojat rehusuojineen; lähinnä miespihaa sijaitsi luonnollisesti talli. Periaatteessa parituvan käyttö pappiloissa kiellettiin, mutta käytännössä vanha talonpoikainen perinne jäi eloon palvelusväen puolella.

Pappiloiden puutarhat ja kasvimaat ryyti- ja koristekasveineen sekä sisustuksessa käytetyt uutuudet; kaakeliuunit, sisäseinien savirappaus, hirsipintojen paperoiminen ja roiskemaalaus olivat edelläkävijöitä niin talonpoikien kuin toisinaan myös muun väestön suuntaan.²³

Tuusulan sotilasvirkatiloja ovat olleet Hyökkälän Saksa, Ruotsinkylän Väfvars ja Jeppas, Ruskelan Monsas sekä Rusutjärven Katila. Katilaa lukuun ottamatta ne ovat kuuluneet Uudenmaan ja Hämeen ratsuväkirykmentin, vuodesta 1782 Uudenmaan kevyen rakuunarykmentin, virkamiehille. Katila oli Uudenmaan jalkaväkirykmentin kersantin puustelli. Tiloista yksikään ei ollut kovin korkea-arvoisen upseerin hallussa, mikä näkyi myös tilojen rakennuksissa. Myös asukkaiden vaihtuvuus toi oman rasitteensa tilojen ja rakennusten laatuun: tilan kunto ja kunnostaminen harvemmin kiinnosti asukasta.

Sotilasvirkatiloille laadittiin ensimmäiset mallipiirustukset vuonna 1687 ruotujakoista ja hajautettua sotilaitosta luotaessa ja piirustuksia uusittiin useampaan otteeseen 1700-luvun kuluessa. Tuusulan virkatilojen rakennukset eivät juurikaan poikenneet 1700–1800-lukujen maalaistaloista, vaikka onkin luultavaa, että kivijalan ja uunien kaltaiset uutuudet sekä karoliinisen huonejärjestyksen malli ovat ilmestyneet niihin useimpia muita taloja aikaisemmin. Useasti erityisesti alemman upseeriston virkatiloissa oli täysin luvallista poiketa mallipiirustuksista, jos talo sijaitsi viljelyksellisesti epäedullisella seudulla. Jeppas lienee säilyneistä kolmesta talosta vanhin. Sen asuinrakennuksen vanhimmat osat ovat mahdollisesti jo 1700-luvun puolivälistä. Rakennuksen taitekattoinen ulko-

asu on 1900-luvulta. Hyökkälän Saksan tavoin se on pohjakaavaltaan perinteinen, myös virkatiloissa käytetty paritupa. Väfvarsin nykyiset rakennukset on pystytetty vasta sen jälkeen, kun ruotujakolaitos oli jo lakkautettu. Tämän vuoksi sitä ei välttämättä tulisi laskea virkatilaksi rakennuskannaltaan vaan lähinnä historialtaan.²⁴

Keski-Uudellamaalla on runsaasti nuoria kartanoita, mutta vanhoja, ennen 1700-lukua perustettuja huomattavan vähän. Tuusulan ainoa säilynyt kartanokokonaisuus on Ruotsinkylän Johannisberg, jonka vanhimmat osat ovat 1700-luvulta. Nykyinen pihapiiri ja rakennuskanta ovat 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkupuolelta. Tuusulan muita kartanoita ovat olleet nykyään Järvenpäähen kuuluva Vanhakylä, täysin hävitetyt Gustavelund eli Eggertas Kirkonkylässä ja Järvenpään kartano eli Körilän perintötila, edelleen olemassa oleva Humleberg eli Keravan kartano sekä sittemmin osittain hävinneet Paijalan Anttila (Tusbyborg) ja Kellokosken kartano.²⁵ Kellokosken kartanon päärakennus on muutettuna Kellokosken sairaalan käytössä ja kartanon meijeri tunnetaan nykyisin Toimelana, muu rakennuskanta on hävinnyt ja korvautunut sairaala-aikaisella rakennuskannalla. Jokelan kartano on myöhemmän historiallisen kehityksen tulos, eikä sitä voida pitää varsinaisesti kartanokulttuurina vaan tehtaanpatruunan huvilana kuten ei toisaalta Paijalan Anttilaakaan, jossa kyseessä on vain kantatila, jonka sattui omistamaan säätyläinen.

²⁴ ARS 2, s. 230-232.

²⁵ Jutikkala - Nikander, s. 436-470.

11 Jeppaksen sotilasvirkatilo. PS.

12 Nedre-Gummin sotilasvirkatilo. PS.

Ruotsinkylän sotilasvirkatilat samassa kuvassa 1900-luvun alussa. Tuusulan museo.

Johannisberg on 1700-luvun lopun kartano, jonka pohjaratkaisun Winqvist kopioi ja pienensi Annebergia suunnitellessaan. Kuvat on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

²³ ARS 2, s. 232-234.

Gustavelundin kartano nikkarityylisessä asussaan - postikortti 30.XII.1907. Historian kuvakokoelma. Museovirasto

Gustavelundin kartanon päärakennus muodistettuna empire-tyyliin. Suo Siiri, kuvaaja 1933. Historian kuvakokoelma Matkailun edistämiskeskuksen kokoelma

Gustavelundin kartano, julkisivu järvelle. V7270. Tuusulan museo.

Gustavelundin vanha päärakennus on ollut hyvin vaatimaton (1895 - ajoittamaton virallisesti). Historian kuvakokoelma. Museovirasto.

Rusutjärven pappila

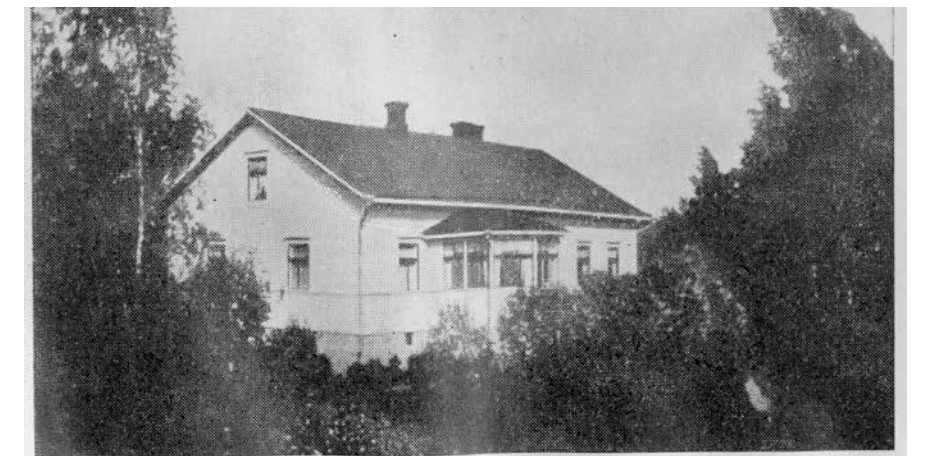
Rusutjärven vanha pappila eli Envaldsin virkatalon seuraaja. Tuusula-seuran aikakirja.

Kellokosken kartanon päärakennus, rappaamaton, kaksikerroksinen tiilirakennus, Kuvattu talvella ennen vuotta 1915. V.5645. Tuusulan museo.

Anttilan eli Tusbyborgin kartanon vuonna 1908 valmistunut päärakennus Paijalassa. Rakennus purettiin 1980-luvun alussa, alueen omisti silloin Hankkijan kasvinjalostuslaitos. .5480. Kuva: Martti Saarentaus kesä 1965. Tuusulan museo

Ruotsinkylän Vävars. Puolitoistakerroksinen salilla ja tuvalla varustettu pitkä nikkarityylinen maalaistalo. Lasikuistit. Suunnittelija Winqvist. Vuodelta 1877. Kohde 10 . Kuva on Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta.

5.3. HUVILAT

Kesähuviloiden ja kesämökkien historia alkoi Suomessa 1800-luvun alussa Helsingissä uuden pääkaupungin sisääntuloteiden, Itäisen ja Läntisen Viertotien kaunistamisella ja Ullanlinnan kylpylätoiminnan ympärille nousseiden huviloiden myötä.²⁶ Ensimmäisten kesähuviloiden joukossa oli Itäisen Viertotien pohjoispäähän Vanhan kaupungin kupeeseen vuonna 1826 rakennettu Annebergin empiretyylinen puuhuvila, jonka ympärille nousi englantilaisvaikutteinen puisto Viertotietä rajaavine kiviaitoinen ja puukujanteineen. Huvilan pihapiirissä oli myös kasvihuone-, avomaa-, ja lavaviljelyyn keskittynyt hyötypuutarha iilimatolammi-koineen. Kesähuvilan omistajalla oli viljelyksessä ja karjankasvatuskäytössä myös Viikin latokartano.²⁷ Huvila puistoinen ja kasvitarhoineen on edelleen olemassa. Kukoistusaikanaan Annalan huvila pihapiireineen ja viljelyksineen on ollut huvilakulttuurin esikuva monelle kesähuvilalle niin arkkitehtonisesti kuin kokonaisvaltaisesti pihajärjestelyineen myös sijaintinsa suomalla edulla.

Voimallisimmin Suomen huvilakulttuuri kasvoi Turun Ruissalossa 1840-luvulla Turun palon 1827 ja kaupungin uudelleenrakentamisen seurauksena, sillä porvaristo menetti kaupungin keskusalueen kaavoituksen takia siihenastiset laidun- ja viljelysmaat asuintonttiensa lähistöltä. Mallia Ruissalon huviloihin otettiin aluksi aikakauden kartanomuo- dista samaan tapaan kuin Helsingissäkin oli toteutettu 1820–30-luvulla. 1850-luvulla Ruissaloon ehti arkkitehti Georg Chiewitz kuitenkin suunnitella muutaman epäsymmetrisen ja koristeellisen huvilan torneineen ja koristeleikkauksineen. Chiewitzin varhainen kuolema palautti huvila-arkkitehtuurin Ruissalossa takaisin symmetrisiin pohjakaavoihin. Helsingissä huviloiden arkkitehtuurin kehitys jatkui samansuuntaise- na, ja symmetriset huvilat varusteltiin ajalleen tyyppillisin ja muodissa olevin koristeaiheihin. Ensimmäiset veranta- ja loggia-aiheet ilmestyivät vuonna 1863 C.A. Edelfeltin suunnittelemaan O.F. Frenckellin huvilaan. Siitä alkoi autonomian ajan loppuun asti kestänyt suurhuviloiden kausi, joka pääkaupunkiseudulla oli vilkkaimmillaan 1870–90-luvuilla, jolloin myös huviloiden arkkitehtuuri vapautui symmetrian kahleista.²⁸

Huvilapalstojen piirteitä olivat edelleen puistomaiset pihat ja voimak- kaasti koristellut asuin- ja talousrakennukset. Huviloihin liittyi usein henkilöhistoriallisia arvoja. Huvilakulttuuri oli 1800-luvun maaseudulla niin sosiaalisesti kuin elinkeinollisestikin irrallinen, joskin monen huvi- lan yhteyteen liittyi hyötypuutarhan pitoa ja kotieläinten hoitoa. Toisi- naan huvila rakennettiin jo olemassaolevan rakennuksen ympärille laa- jentamalla ja korottamalla tai vanhaa rakennusta muodistamalla.

Tuusulanjärven huvilakulttuurin synty liittyy rautatieyhteyteen ja Tuu- sulanjärven rannalla sijainneiden kartanoiden ja perintötilojen omista- jien sukulaisuus- ja ystävyyssuhteisiin.²⁹ Ensimmäiset huvilat raken- nettiin Tuusulanjärven itärannalle 1860-luvulla; ensimmäisten joukossa oli useaan kertaan muodistettu Iloniemi 1860 ja heti seuraavalla vuosi- kymmenellä toteutetut Salmela ja Bergbo. 1900-luvun alkuun menses- sä Tuusulanjärven rannalle syntyi toistakymmentä suurhuvilaa, joiden rakennuttajia olivat pääasiassa suomalaiset liikemiehet, upseerit ja vir-

kamiehet. Salmela, Iloniemi, Krapa, Onnela, Kukkola eli Syvälahti, Sy- väranta, Toivola, Sofielund (Tiilikanoja), Koivikko, Lepola, Linnamäki, Kallio-Kuninkala, Villa Enckell (Villa Cooper) olivat pääasiassa omista- jiansa kesäasuntoina, palvelusväki ylläpiti taloa ja tilaa ympäri vuoden. Muutamista huviloista tuli sittemmin ympärivuotisia; esimerkiksi Lepo- lasta arkkiaatri Hjeltin eläköidyttyä, Onnelasta vallankumouksen jälkeen ja Krapa palasi takaisin maatilana päärakennukseksi vuonna 1905. Fjällbo ei ollut varsinainen suurhuvila: sen rakennutti nimismies Viktor Frostell perheensä vakinaiseksi asunnoksi 1875 ja ajan tapaan tontilla oli kar- jaakin; vasta myöhemmin Fjällbo oli kesähuvilana. Arkkitehtuuriltaan huvilat edustivat aikansa muotia: kertaustyylejä sekä nikkarityyliä, poik- keuksena Fjällbo, joka tyyllisesti liittyy enemmän empireen kuin kerta- tustyyliin.

Villa Bergbo Tuusulan Rantatiellä edustaa huviloiden vanhinta kerrostumaa 1870-luvulta. Hv1837.

Fjällbo, Tuusulan nimismiehen Viktor Frostellin asunto. V7119, Tuusulan museo.

²⁶ ARS 4, s. 59-62.

²⁷ Donner - Frondelius, s.

²⁸ ARS 4, s. 60-62.

²⁹ Hjelt-Cajanus, Vanhankylän kapteenska ja Anni-täti.

49 Salmela.

Krapin päärakennus rakennettiin alunperin kesähuvilaksi ja tunnettiin hetken mm. nimellä Gustavberg. Kuva on 1920-luvulta. Tuusulan museo

1900-luvun alussa myös taiteilijat rakennuttivat huviloita maaseudulle, mutta ympärivuotiseen käyttöön yhdistäen asumisen ja ateljeensa. Syy kaupunkipakoon oli pitkälti kustannus- ja olosuhdekysymys: asuminen Helsingissä kallistui nopeasti kaupunkiin kohdistuneen muuttoliikkeen myötä ja toisaalta kattohuoneistojen valoisuus väheni lisääntyvän teollisuuden ja lämmityssavujen takia. Taustalla vaikutti myös kansainvälinen esimerkki ateljeetaloista ja Helsingissä vellonut kieli- ja puoluepoliittinen, mutta myös taidepoliittinen riitely. Pekka Halosen itselleen suunnittelema Halosenniemi ja hänen Antti-veljensä runoilija J.H. Erkolle suunnittelema Erkkola ovat kansallisromanttisia, kuten niiden rakennuttajien aatemaailmaan sopikin. Samaa kansallisromanttista virtausta edustivat Usko Nyströmin Eero Järnefeltille suunnittelema, hieman enemmän huvila-arkkitehtuuria kuin erämaa-ateljeearkkitehtuuria edustanut Suviranta ja Lars Sonckin Jean ja Aino Sibeliukselle loihtima Ainola, jossa huvila-arkkitehtuuriin on ripoteltu kansallisromanttisia piirteitä.³⁰ Taiteilijayhteisöön kuuluneen Venny Soldan-Brofeltin ja Juhani Ahon Ahola sen sijaan oli alun perin Vårbacka niminen asumus/torppa, joka ei juuri erottautunut paikkakunnan maalaistaloista ja piireihin läheisesti kuuluneen Tilly Soldanin Kaunissaari on puolestaan edelleen jugendvaikutteinen maatalon päärakennus eikä varsinainen taiteilijahuvila. Uudisraivaajia seuranneen toisen aallon Tuusulanjärven kulttuuripersoonien huvilat olivat tavanomaisempia ja useasti aiempien omistajien rakennuttamia, kertaustyyliisiä pikkuhuviloita tai ihan tavallisia pieniä maalaismökkejä.

*Taiteilijahuvila Erkkola juuri valmistuttuaan. Huvila rakennettiin pienen mökin laajennuksena.
Tuusulan museo*

Varhaisimpien huviloiden rakennuksia on säilynyt. Näitä ovat Tuusulassa Salmela (Havulinna), Iloniemi, Krapa, Syvälahti, Onnela ja Toivola. Myös Tuusulan puolella olevat, aiemmin mainitut Halosenniemi ja Erkola ovat säilyneet. Muut huvilat ovat joko tuhoutuneet tai niiden rakennukset on myöhemmin korvattu uusilla. Tuusulanjärven länsipuolelle syntyi myös huvila-asutusta, joka oli rakennuksiltaan ja omistajakunnaltaan pääosin itärantaa vaatimattomampaa, näistä on edelleen jäljellä villa Dennisofka ja Sarvikallion rinteille rakennetut huvilat. Venäläisen varuskunnan mukana saapuneet upseerit ja kauppiat rakensivat muutamia huviloita, mutta etupäässä heidän huvilansa olivat tavanomaisia asuintaloja.

Erikoisin kaikista Tuusulaan nousseista huviloista lienee ollut Ruskelassa, nykyisen Rantamon (Borgmans) kadonneessa naapurissa (Monssas) sijainnut Suutarinlinnana tunnettu kenkäkauppias Laaksosen Sorjola (Yrjölä), jota saattoi pitää sekä huvilana että suurehkon ja lyhytikäisen maatilan päärakennuksena. Rakennus edusti tyyliltään uusrenessanssin ja jugendin sekoitusta.³¹ Rusutjärven Leppäranta edustaa myöhäisempää huvilarakentamisen vaihetta eli 1930-lukua.

69 Syvälahti päärakennus lännestä.

76 Suvilahti. PS.

95 uusi Rannankoukku Villa.

Dennisofka

Syvärannan huvila ja sivuhuvila 1910-luvulla. Hansenin perheen nettialbumi.

Syvärannan huvilan ranta ja rantasauna 1910-luvulla. Hansenin perheen nettialbumi.

31 Ulpu Lehti, Tuusula-seuran aikakirja XIII, s. 104-109.

Syvärannan huvilan tornin muotoa toistava uimakoppi 1910-luvulla. Hansenin perheen nettialbumi.

Koivikon huvila 1900-luvun alussa. Tuusulan museo.

Syvärannan puuhuvila torneineen kuvattuna hämähäkin verkkoportin takaa, kuvattu 1923-36. Tuusulan museo

Rauhalan huvila Rantatien keskivaiheilla kuvattuna 1989. István Kecskemét. Tuusulan museo

Rusutjärven rannoille ilmaantui myös huvila-asutusta ja kesämökkejä 1930-luvulta alkaen erityisesti järven pohjoispäähän. Huviloista poikkeuksellisin lienee arkkitehti Erkki Huttusen suunnittelemaksi nimetty Valkaman huvila, jonka rakennuttaja oli paikallistietämyksen mukaan Ahlströmin sukua.

Paljonpuhuttu venäläiset liittyvät lähinnä suurhuviloiden myöhempään vaiheeseen ja silloinkin heidän määränsä on vähäinen: Bjelatotsky vaikutti Iloniemessä muutaman vuoden 1900-luvun alussa, Gustavelundissa Sosloffit viettivät kesäaikoja vuosina 1913–16 ja Uschkovit Syvärannassa vuosina 1904–1916. Paijalan puolella asunut asessori Den(n)isoff puolestaan kuului venäläissukuun, joka oli saanut Suomen kansalaisuuden jo vuonna 1863.

Huvilakulttuuri alkoi taantua 1900-luvun alussa, kun palstoitus järven rannoilla vilkastui ja sosiaalinen ero maaseudun ja huvila-asutuksen välillä pieneni. Huvilarakennukset myös yksinkertaistuivat. Huviloiden merkitys maisemallisina maamerkkeinä on hävinnyt sodan jälkeen, kun ympäristön puusto on kasvanut ja merkittäviä huvilarakennuksia on palanut. 1900-luvulla tulipaloissa tuhoutuneita huviloita olivat Linnamäki (1920), Lepola eli Toimela (1943), Syväranta (1947) ja Fjällbo (1981).

Pieniä ja arkisia huviloita edustaa ruukkumaakari Grönroosin pikkuhuvila. 78A Grönroosin huvila eli Koivulahti

Sorjolan kartano eli ”Suutarinlinna” Ruskelassa 3.6.1937. Heikki Riola. Tuusulan museo

Sorjolan huvilamainen ja persoonallista nikkarityyliä edustava päärakennus Ruskelan Rantamon tienoilla 1920-luvun lopulla. Suomen kartanot ja Suurtilat- kirjasta

117D Valkaman uusi huvila

5.4. JULKISET RAKENNUKSET

Tuusulan julkinen rakentaminen on tavanomaista maalaispitäjän rakentamista, johon kuuluu vaiheita kolmensadan vuoden ajalta. Vanhin julkinen rakennus on Tuusulan kirkko, joka rakennettiin 1730-luvulla. Muutoin Tuusulan alueella maaseudun julkinen rakentaminen oli 1900-luvun alkuun asti vaatimatonta, koska pitäjällä ei ollut merkittävää hallintoa, tai mitkään muut yhteiskunnalliset instituutiot eivät toimineet maaseudulla. Tuusulan varhaisiin julkisiin rakennuksiin kuuluvat Tuusulan kirkon vieressä sijaitsevat vuosina 1799 ja 1859 rakennetut pitäjänmakaasiinit sekä Kellokosken kirkko vuodelta 1800. Oma lukunsa oli vuosina 1897–1900 rakennettu ja vuonna 1958 purettu, venäläisen varuskunnan näyttävästi Hyrylän siluettiin sijoitettu Pyhälle Nikolaokselle omistettu ortodoksikirkko.³²

Hyrylän varuskunnan ortodoksikirkko. Tuusulan museo.

Kellokosken kirkko 1920-luvun lopulla ja tehtaan palokunnan harjoitus. Tuusulan museo.

Kellokosken kirkko 1930-luvun muutosten jälkeen. Tuusulan museo.

³² Lehtonen, 1991.

Vuoden 1865 kunnallishallinnon uudistus pakotti vähitellen kunnat organisoimaan yleishyödyllisiä laitoksia, mikä vaati rakentamista³³. Koulut toimivat 1890-luvulle varsin vaatimattomissa puitteissa, eikä niillä välttämättä ollut omia rakennuksia käytössä. Varhaisimpien koulurakennusten jälkeen ensimmäinen kunnallinen rakennus Tuusulassa oli vauvaskoti Koivukuja vuodelta 1895. 1910-luvun merkittävimpiä julkisia rakennusprojekteja Tuusulassa olivat koulujen lisäksi Kellokosken kartanon muuttaminen sairaalaksi ja E. A. Kranckin piirtämä vuonna 1913 valmistunut Tuusulan vanha kunnantalo.

Tuusulan merkittävimmät julkiset rakennukset keskittyivät aiemmin Kirkonkylän läheisyyteen. Vasta 1980-luvulla kunnallishallinnon painopiste on siirtynyt Hyrylän keskusta. Useimmat Tuusulan julkiset rakennukset ovat peräisin 1960-luvun jälkeiseltä ajalta.

Tuusulan kunnalliskoti (Koivukuja) kirkonkylässä 1920-luvulla. Tuusulan museo.

Tuusulan kunnantalo valmistuttuaan. Tuusulan museo.

Tuusulan Vanhainkoti, nyk. Tuuskoto 1950-luvulla. Kuvassa oikealla kivirakenteinen vanhainkoti, jossa korkean pohjakerroksen lisäksi kaksi kerrosta. Vasemmalla vanhainkodin L-muotoinen navetta-varastorakennus, rakennuksen sisäpihalla halkopinoja ja sen yläpuolella perunamaa tms. Kuvan vasenta yläkulmaa halkoo Piilioja. Tuusulan museo.

Jokelan aseman putka. Keravan poliisikamarin kokoelma Keravan museo

33 Rauno Selin, Suur-Tuusulan historia III, s. 399-407.

Tuusulan vanhat koulurakennukset ovat kunnan kulttuurihistoriallisesti tärkeimpiä julkisia rakennuksia. Tuusulan ensimmäinen koulu toimi Tuusulan kirkkoa vastapäätä sijainneessa Malleniuksen mökissä 1850-luvulta Carl Petter Nybergin lahjoitusvaroilla, koulua kutsuttiin Nybergin pitäjänkouluksi; myöhemmin koulu toimi mm Vanhankylän kartanon Holjamäellä omassa rakennuksessaan.³⁴ Kansakouluja koskeva asetus annettiin 11.5.1866; Tuusulassa asiaan herättiin ensimmäisen kerran vuonna 1869. Vuonna 1898 annettu piirijakoasetus velvoitti kunnat jakamaan alueensa koulupiireihin, jotta voitaisiin järjestää jokaiselle opetusta äidinkiellellä.³⁵ Koulujen rakentaminen pääsi vauhtiin 1800-luvun lopulta alkaen. Ensimmäiset koulujen mallipiirustukset julkaistiin vuonna 1892, ja mallipiirustuksia käytettiin yleisesti 1920-luvulle arkkitehtikunnan vastustuksesta huolimatta. Tärkeimpiä olivat Yrjö Sadeniemen vuosina 1904 ja 1910 laatimat mallipiirustukset, joita käytettiin Tuusulassa erityisesti 1910-luvulla. Toinen merkittävä sarja oli vuosina 1906–07 Taideteoksia kouluun -yhdistyksen järjestämän kilpailun tuottama puurakenteisten ja jugend-vaikutteisten maalaiskoulujen mallisarja, jossa leimaa-antavina piirteinä oli jyrkät vesikatot, pieniruutuiset ja myös ovaalit ikkunat sekä vertikaalisuutta korostava rimalaudoitus sekä vaaka- ja pystylaudoituksen vuorottelu julkisivussa.³⁶ Kunnassa oli 17 koulua jo vuonna 1917. Kaksi kolmasosaa kunnan omistamista kiinteistöistä oli kouluja.

Tuusulan koulurakennuksista vanhin on Kirkkotien koulu (Sympaatti) Tuusulan kirkkoa vastapäätä vuodelta 1875.³⁷ Ruotsinkylän suomenkielinen koulu on vuodelta 1894, Nahkelan ja Rusutjärven alkuperäisiä piirteitään menettäneet yläkoulut valmistuivat vuonna 1905. Ruskelan yläkoulu on vuodelta 1910. Nummenkylän yläkoulun iästä ei ole tietoa, mutta se saattaa olla 1800-luvun puolelta. Muutamia mielenkiintoisia ja näyttäviä koulurakennuksia on myös menetetty: Vanhankylän jugend-tyylinen koulu paloi pian valmistumisensa jälkeen, Kellokosken suuri Koivumäen koulu vuonna 1943 ja Jokelan alakoulu ”Columbia” 2000-luvulla. Kellokosken tehtaan ruotsinkielinen koulu ”Romantica”, joka toimi myöhemmin kirjastonakin, purettiin 1970-luvulla seurakuntakeskuksen tieltä.

Vuosina 1923–34 valmistui kaikkiaan yhdeksän koulurakennusta. Nahkelan, Nummenkylän, Ruotsinkylän ja Nummenkylän alakoulut pystytettiin vuosina 1924–31 rakennusmestari Arvo Elon laatiman saman piirustuksen pohjalta. Ne ovat tyyliltään klassistisia pieniä rakennuksia. Arvo Elo laati myös Vanhankylän suuren koulurakennuksen piirustukset. Jokelan vuonna 1922 valmistuneen alakoulun suunnittelivat rakennusmestarit Emin Henriksson ja G. Osk. Vuokko. Toivo Salervo suunnitteli vuonna 1925 tuolloin Nurmijärven puolelle kuuluneen Lepolan koulun. Heikki Siikonen piirsi vuonna 1927 Tuomalan koulun. Kellokosken ja Pajjalan mansardikattoiset koulutalot valmistuivat vuosina 1923–24. Ne suunnitteli Lauri E. Mäkinen.

Kellokosken alakansakoulu 1950-luvulla, valmistunut 1924. Tuusulan museo.

Kellokosken kansakoulu eli Koivumäenkoulu, palanut 1943. Tuusulan museo.

Ruskelan alakoulu noin 1955. Tuusulan museo.

Ruskelan yläkoulu ennen 1970-luvun laajennusta. Tuusulan museo.

Tuomalan kansakoulu valmistuttuaan 1920-luvulla. Tuusulan museo.

34 Rauno Selin, Suur-Tuusulan historia III, s. 572-576.

35 Rauno Selin, Suur-Tuusulan historia III, s. 593.

36 ARS 4, s. 140.

37 Rauno Selin, Suur-Tuusulan historia III, s. 582.

Vanhankylän uusi kansakoulu. Tuusulan museo.

7 Ruotsinkylän koulu.

Tuusula,
Vanhankylän kansakoulu

Vanhankylän vanha, jugend-tyylinen kansakoulu, joka paloi muutaman vuoden kuluttua. Tuusulan museo.

Seuraavat koulut valmistuivat 1950-luvulla: pohjoismaista, funktionalis-
mista ammentavaa modernismia edustavat Hyökkälän (arkkitehdit Viljo
Rewell ja Osmo Sipari) ja Kellokosken ”Ruukin” koulut (Osmo Sipari),
joista edellinen esiteltiin myös Arkkitehti-lehdessä oman aikansa tuo-
reinta kouluarkkitehtuuria edustavana. Rakennusmestareiden käsialaa
ovat hillitympää ja tavanomaisempaa 1950-luvun arkkitehtuuria edusta-
vat Kirkonkylän uusi koulu (rak. mest. Heikki Siikonen), Pertun koulu
(Jokela) ja Lepolan koulun lisärakennus sekä Jokelan koulukeskuksen
ensimmäinen vaihe. 1950-luvun jälkeen Hyrylään on rakennettu useam-
piakin kouluja ja Jokelaan yksi uusi koulu Kolsaan 1980-luvun lopulla.

Ruukin koulu vuonna 1956. Tuusulan museo.

Juuri valmistunut Kellokosken sairaalan Uusitalo juhlasaleineen. Tuusulan museo.

48 Hyökkälän koulu.

Kellokosken sairaalan Taloushallinnon rakennus ja Toimelan nurkkaa 1950-luvulla. Tuusulan museo.

5.5. YHDISTYSTEN JA SEUROJEN RAKENNUKSET

Yhdistystoiminta alkoi kaupunkien säätyläisten parissa jo 1700-luvun lopulla, mutta rahvas ja erityisesti maaseudun väestö kiinnostui asiasta vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin valtiopäivien käynnistyminen innosti väestön yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Yhdistystoiminta liittyy paljolti kansallisuus- ja kansanvalistusliikkeiden leviämiseen, erityisesti raittiusaatteeseen ja vapaapalokuntatoimintaan, mutta 1800-luvun lopulta lähtien myös työväenliikkeeseen sekä puoluepoliittiseen heräämiseen. 1900-luvun alkupuolella yhdistystoiminta tuli myös maanviljelijöiden piiriin.³⁸

Tuusulassa ei ole 1800-luvun yhdistysrakennuksia, vaikka yhdistysrakennuksia erityisesti rakentaneet tahot kuten vapaapalokunta ja nuorisoseurat aloittivat toimintansa kunnassa jo 1800-luvun puolella.³⁹ Suomen ensimmäiset työväenyhdistykset taloineen syntyivät 1880-luvulla, mutta Tuusulassa ensimmäinen työväenyhdistys aloitti toimintansa vasta vuonna 1900. Tuusulalaiset työväenyhdistykset järjestivät kokouksiaan aluksi kouluilla veistosaleissa ja muut yhdistykset myös isoimpien talojen tuvissa ja saleissa.

Yhdistystaloissa oli useimmiten kokoontumistiloja - pääsääntöisesti suurehko sali, johon liittyi näyttämö ja puffettitoimintaa varten keittiö ja vaatenaulakko. Isommissa järjestötalouksissa oli usein myös kirjastohuone⁴⁰ ja tarjoilutila sekä joskus myös asuntopääty. Tuusulan työväentalot Koskenmäellä ja Jokelassa olivat pitäjän ensimmäiset yhdistysten rakennushankkeet, joiden molempien pohjalla oli olemassa olevan rakennuksen hyödyntäminen ja laajentaminen. Molemmat talot toteutettiin aivan 1900-luvun alussa. Kummallakin työväentalolla on suuri historiallinen arvo. Erinomaisesti säilynyt Jokelan työväentalo on jopa maakunnallisesti merkittävä.

Nuorisoseurat rakensivat Tuusulaan kolme yhdistysrakennusta. Jäljellä ovat Ruotsinkylän jugend-vaikutteinen Solbacken ja Hyrylän Väinölä, jolla on lähinnä historiallista merkitystä. Myös Jokelassa oli 1910-luvun lopulla valmistunut jugend-vivahteinen hirsirakenteinen nuorisoseuran-talo, joka purettiin 1970-luvulla.

Nuorempaa yhdistyshistoriallista kerrostumaa edustavat maanviljelykseen liittyvät yhdistykset, joiden rakennuksia Tuusulassa on jäljellä kolme. 1930-luvulla rakennetulla Kellokosken pienviljelijäyhdistyksen Linjalalla, jossa aluksi toimi kylän yhteinen viljankuivaamo, on lähinnä historiallista arvoa. Purolassa sijaitsevan Purolan talon historian takana on paikallisen Vanhankylän-Purolan viljelijäyhdistyksen keskeneräiseksi jäänyt yhdistystalo, jonka Tuusulan kunta lunasti ja viimeisteli nuorisoseuran- ja juhlatilaksi. Hyrylän maamiesseuran talo on säilynyt Hyrylän keskustassa uuden rakennuskannan paineessa, joskaan rakennus ei ole varsinaisesti seuraintaloksi rakennettu vaan Siippoosta siirretty ja alkuaan leipomoksi muutettu talonpoikaistalo, joka kuului leipomotoiminnan jälkeen Suojeluskunnalle ja sittemmin Maamiesseuralle. Jokelassa on säilynyt myöhemmin voimakkaasti muutettu SKP:n järjestö-talo 1910-luvun lopulta tai 1920-luvulta.

³⁸ Selin, Suur-Tuusulan historia III, s. 622-634.

³⁹ Selin, Suur-Tuusulan historia III, s. 632-636.

⁴⁰ ARS 4, s. 155.

Solbacken 2000-luvulla ja valmistuttuaan 1910. Vanha kuva Tuusulan museo.

Väinölä on tyypillinen vähäeleinen nuorisoseurantalo.

Jokelan työväentalo laajennuksen valmistuttua. Tuusulan museo.

Jokelan SKP:n talo, jossa toimi myös maakauppa. Kuva 1940-50-luvulla. Tuusulan museo.

Hyrylän Torpan pihalla Koskenmäen Työväenyhdistyksen soittokunta 1920-luvulla. Tuusulan museo

Jokelan nuorisoseuratalo kesällä 1919. Vastavalmistunut lautaraketeinen, jugend-tyylinen seuratalo, purettu 1960-luvulla. Tuusulan museo

5.6. TEOLLISUUDEN RAKENNUSKULTTUURI

Tuusulassa on kaksi valtakunnallisesti merkittävää teollisuusympäristöä, Kellokosken eli Marieforsin ruukkialue sekä Jokelan teollisuusalue, jonka osa on Kartanon teollisuusalue.

Kellokoski on Tuusulan teollisuusympäristöistä vanhin myös rakennuskannaltaan. Sen rakennetussa ympäristössä on piirteitä sekä esiteollisen ajan ruukkimiljööstä että teolliselta aikakaudelta. Tehdasrakennukset ovat pääosin 1800-luvun lopusta ja 1900-luvun alkupuoliskolta, mutta ne ovat ryhmittyneet kosken varteen vanhan ruukinyhdyskunnan muotoon. Ruukin aikaa edustavat 1800-luvun vaihteen ruukinkirkko sekä mahdollisesti 1800-luvun alkupuoliskolta oleva Keskitalon nimellä kulkeva työväenkasarmi. Muut asuinkasarmirakennukset ovat 1800-luvun lopulta ja seuraavan vuosisadan alusta. Alue on säästynyt uudisrakentamiselta lähes täysin: poikkeuksena Kaivo- ja Kirkkotalot ulkorakennuksineen, sillä alkuperäiset pääsivät erittäin huonoon kuntoon ja paloivat juuri ennen kunnostuksen alkamista.

Rautatien rakentaminen mahdollisti radanvarren teollisuustuotannon synnyn. Kerava Porvooseen vievän pistoraiteen risteyspaikkana kehittyi nopeasti mm. puusepänteollisuutta, joten vilkkaaksi kauppapaikaksi muodostunut Kerava irtautui Tuusulasta varhain, vuonna 1912. Järvenpäässä pienteollisuus alkoi heräillä vasta 1910-luvun lopulta lähtien radan tuntumassa sekä rakettitehtaan muodossa Vanhankyläntien varrella. Jokelan teollisuus alkoi tiilitehtaasta 1870-luvulla. Vuodesta 1900 vuoteen 1939 perustettiin Jokelaan kuusi muuta tehdasta, joista yksi, Kolsa oli tiilitehdas. Jokelan tiilitehtaan läheisyyteen Kartanon teollisuusalueelle syntyivät vanutehdas, tulitikkutehdas ja laatikkotehdas. Hieman etelämpänä rautatien varressa sijaitsi Huikossa Jokelan Valu vanhan, lyhytaikaisen tiilitehtaan paikalla ja sitä vastapäätä vuonna 1952 valmistunut Raken Oy:n tiilitehdas. Tehtaiden rakennuskanta on hyvin säilynyt, ainoastaan Kolsan tiilitehdas on kokonaan hävinnyt.

Arvokkain osa Jokelan teollisuushistoriaa on tiilitehdas rakennuksineen. Rakennukset ovat pääasiassa 1930-luvulta, mutta niiden sijainti juontuu 1800-luvulta. Tiilitehtaan uunirakennus on saanut suojelupäätöksen vuonna 2000. Tiilitehtaan jälkeen arvokkain kokonaisuus on Sörnäisten laatikkotehdas Oy:n alue, joka käsittää prosessitehtaan rakennusten sarjan 1930-luvulta. Vain kuivaamo on hävinnyt. Hieman tehdasalueen ulkopuolella sijaitsee tehtaan konttori 1930-luvulta. Tulitikkutehdas on muutettu vankilaksi. Arvokas kolmessa vaiheessa syntynyt kokonaisuus on vanutehdas, joka käsittää 1910-, 1940- ja 1950-luvulla syntyneet osat.

Kartanon teollisuusalueella oli tarkistuksen alkaessa jäljellä kahden satavuotiaan tai vanhemman puutalon ryhmä – tiilitehtaan konttorirakennus ja ns. Jokelantalo, asuinkasarmi, joka purettiin kesällä 2015. Ne olivat tehtaiden lisäksi ainoat Jokelan varhaiseen teollisuuteen liittyvät rakennukset. Kaksi muuta, työväenkasarmi ns. Kellokasarmi ja Pehtoorin talo, purettiin jo aiemmin, vuonna 2007.

Jokelassa on myös rakennushistoriallisesti arvokkaita työväen asuintaloja 1950-luvulta. Näihin kuuluvat Tulitikkutehtaan rakennuttamat Pikku-Mikkelin rakennukset sekä Kolsan tiilitehtaan kuusi työväen asuintaloa päiväkummuntienä. Ainoat Etelä-Tuusulan arvokkaat teollisuuteen liittyvät rakennukset ovat Amer-yhtymän tuotantolaitokset Hyrylässä sekä näiden vieressä sijaitsevat 1950-luvun tehtaan työväen asunnot.

Tuusulanseudun omaleimaisimpia rakennuksia ovat paikallisen sähkölaitoksen rapatut, tiilirakenteiset 1930-luvulla rakennetut tyyppimuuntamot, joiden erityisin tunnusmerkki on pellitetty, barokkityylinen kupolikatto, neliömäinen pohjaratkaisu ja pääsääntöisesti kolme kapeaa ikkunaa/syvennystä yhden seinän yläreunassa. Muuntamot muistuttavat muodoltaan enemmän kellotapulia kuin sähkönjakelutornia. Tuusulan alueelta tyyppimuuntamoita löytyi vielä kahdeksan, muutama muuntamo on jo ehditty purkaa. Järvenpäässä ja Keravalla muuntamoita on lisää.

Laatikkotehtaan konttori edustaa Tuusulassa harvinaista uusklassismin ja funktionalismin sekoitusta valetasakattoineen.

Jokelan tiilitehdas

Jokelan tiilitehtaan suojeltu rengasuuni sisältä.

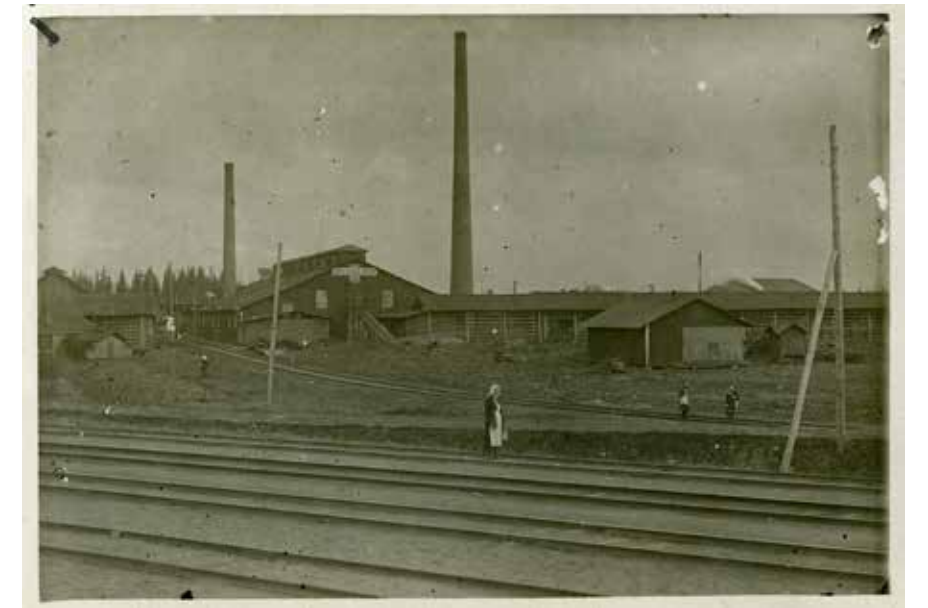
Jokelan tiilitehtaan alue vuonna 1936. Tuusulan museo.

Jokelan tiilitehtaan uunin suojarakennus.

Jokelan Fennia-pesulan rakennus, joka oli aiemmin tiilitehtaan maatalon navetta. Fennia-pesulal 1932-1942. Tuusulan museo

Jokelan tiilitehdas vuonna 1920-luvulla. Uuni ja pistoraide. Tuusulan museo

Kolsan tiilitehdas

Kolsan tiilitehtaan konttori ja pääsisäänkäynti. Tuusulan museo

Paloheimon saha ja Kolsan tiilitehdas sekä Jokelaa. Tuusulan museo.

Kolsan tiilitehtaan konttorin autotallipäätty. Tuusulan museo.

Kolsan tiilitehtaan uunirakennus ja kuivaamot. Tuusulan museo.

Jokelan vanutehdas

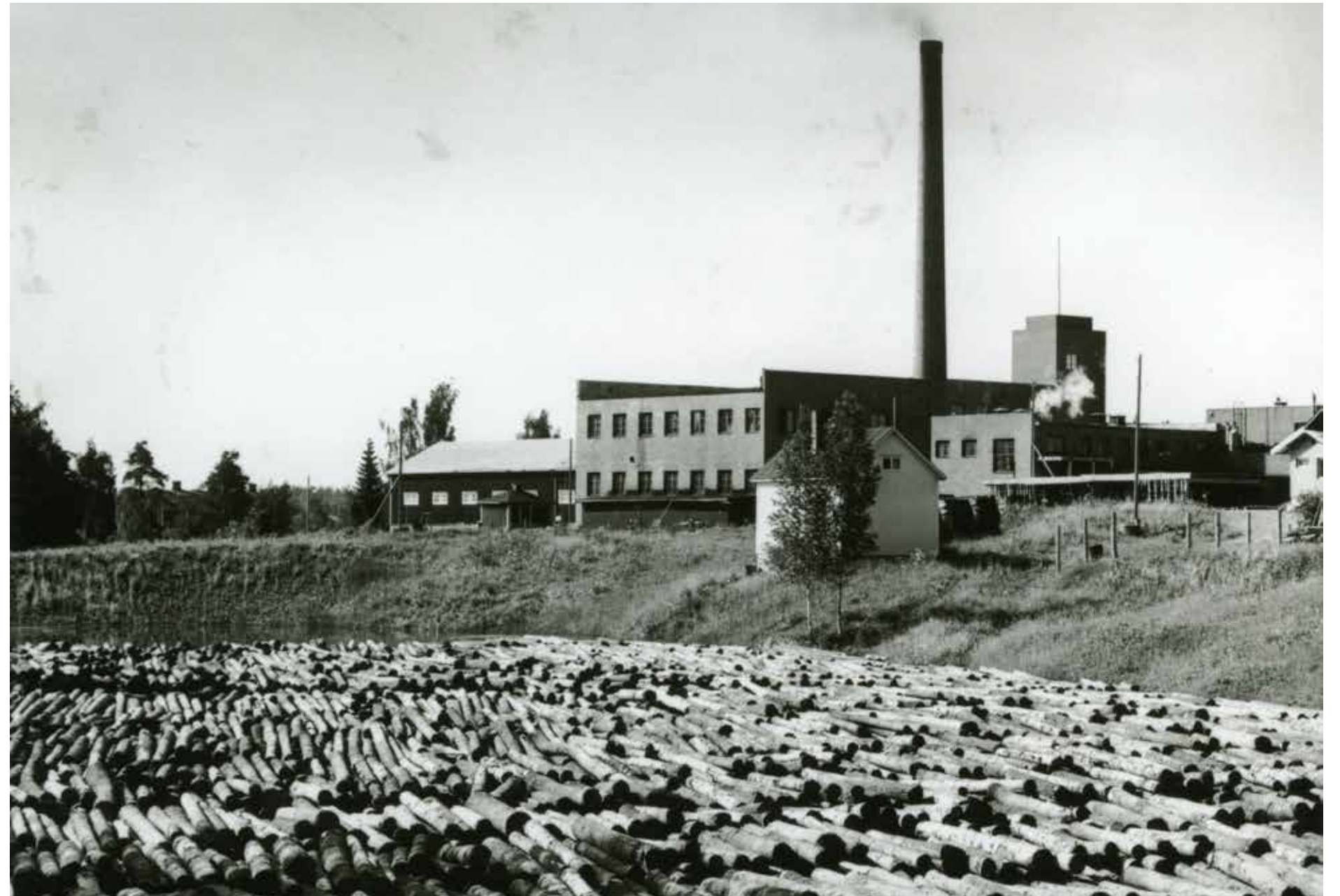

Jokelan Vanutehdas ennen sopeutumattomia laajennuksia. Tuusulan museo.

Jokelan Vanutehtaan rakennus vuoden 1945 kesällä. Tuusulan museo

Jokelan tulitikkutehdas

Jokelan tulitikkutehdas 1940-luvulla. Tuusulan museo

Koskensillan saha Tuusulanjoen suulla

Tuusulan sahan rakennuksia Koskensillan kupeessa Hyökkälässä 1920-30-luvulla. Vasemmanpuoleisessa rakennuksessa toimi myös leipomo ja kahvila ennen sahaa. Tuusulan museo.

Tuusulan saha Hyrylän eteläpuolella uudessa paikassaan. Tuusulan museo

Tuusulan saha Koskensillan kupeessa 1954 juuri ennen muuttoaan. Tuusulan museo.

Kellokosken tehdas eli Mariefors bruk

Ruukin vasarapaja nykyisin.

Kellokosken ruukki 1924. Foto Roos. Ruukin kokoelmat. Tuusulan museo.

Kellokosken tehdasalue Lasipalatsin katolta kirkolle päin. Foto Roos, 1950-luku. Tuusulan museo.

Kellokosken tehdas ja patoallas kirkonmäeltä kuvattuna, 1940-luku. Foto Roos. Tuusulan museo

Kellokosken tehdas, patoallas ja kartanon vanha päärakennus, 1890-luku. Tuusulan museo

Kellokosken tehdas, varastorakennus ja tinaamo 1930-luku. Foto Roos. Tuusulan museo.

Kellokosken Lasipalatsi vihkiäispäivänään 1938. Foto-Roos. Tuusulan museo.

Kellokosken ruukinalueeseen kuuluu saumattomasti tehtaalaisten asuinalue. Tuusulan museo.

Kellokosken tehtaan pato ja sähkölaitos 1940-luvulla. Foto Roos Helsinki

5.7. SOTILASARKKITEHTUURI

Tuusulassa on kolme puolustuslaitokseen liittyvää rakennuskerrostumaa. Varhaisin kerros ovat sotilasvirkatalot (5.2.). Näkyvin osa sotilasarkkitehtuuria on Hyrylän kasarmi, jonka säilyneet rakennukset ovat pääosin autonomian ajan lopulta. Säilyneet koristeelliset tiilikasarmit ovat edelleen osa Hyrylän taajamakuva. Nuorin Puolustusvoimiin liittyvä rakennuskanta on sotien väliseltä ajalta. Tuomalan Koivikon palsta ostettiin 1920-luvun vaihteessa Suojeluskuntain päällystökoulun käyttöön. Uudet rakennukset muuttivat täysin vanhan huvilapalstan ilmeen. Alueella on tyyliltään klassisheista ja funktionalistista arkkitehtuuria. Sotien jälkeen rakennukset ovat olleet Taistelukoulun ja sittemmin Puolustusvoimien eri yksiköiden jatkokoulutuskäytössä.

Tuusulan sotilasperinteeseen kuului myös Nummenkylän (Kellokosken) reservikomppanian rakennuskanta, johon liittyi Kellokosken kylän rajalla sijainnut ampumarata, joka erotettiin omaksi tilakseen Kellokosken kartanon jaon yhteydessä. Reservikomppania toimi etupäässä kesäisin leiripaikkana ja myöhemmin komppanian rakennuskanta otettiin 1990-luvun lopulla toimintansa lopettaneen naisvankilan käyttöön. Sittemmin suojelestatuksen saanut rakennuskanta on pääosin muutettu asuinkäyttöön ja sijaitsee nykyisin Järvenpään kaupungin alueella. Ampumarata on tyystin kadonnut maastosta.

Taistelukoulu

Levälä, Taistelukoulun liikuntasali edustaa varhaisimpia puolustusvoimien käyttöön rakennettuja liikunta- ja opetustiloja.

Koivikon entinen leivintupa, sittemmin ruokala. Purettu.

Vanha rantasauna. Purettu ja korvattu uudella.

Hyrylän varuskunta

Tiilikasarmit edustavat venäläistä sotilasarkkitehtuuria.

Varuskunnan rakennuksia vuonna 1897 Heinolantie kulkee rakennusten takana, näkymä pohjoiseen. Oikeassa reunassa Klaavolan riihi. K. A. Katajisto, Tuusulan museo.

Varuskunta-alue ortodoksikirkolta kohti Koskenmäen siltaa, Hyrylän keskusta 1940-luvulla. Tuusulan museo.

Yleiskuva Hyrylän varuskunta-alueelta 1940-luvulla Rapsikanmäeltä kohti Puustellia. Tuusulan museo.

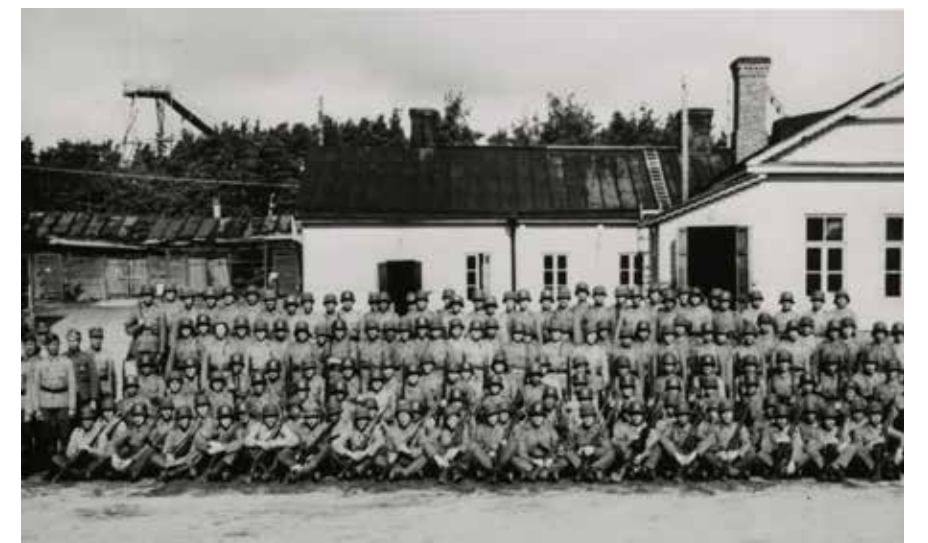
Ilmakuva 21.5.1969 Varuskuntaa ja Hyrylää. Tuusulan museo.

Punatiinen kasarmirakennus vuodelta 1914. Tuusulan museo.

Hyrylän varuskunnan rakennuksia talvella 1920; vasemmalla venäläinen kansakoulu, upseerikerho ja mäellä ortodoksikirkko. Tuusulan museo.

Hyrylän kasarmilla 1939-1940-luku. Takana vaaleaksi maalattu puinen kasarmirakennus ja takana Hyrylän hyppymäki. Tuusulan museo.

5.8. TAAJAMIEN RAKENNUSKANTA

Taajamien rakennuskulttuuri käsittää usein monenlaisia rakennuskulttuurin muotoja. Rakennuskanta tallentaa monesti taajaman historiaa, parhaassa tapauksessa se antaa siitä edustavan kuvan.

Tuusulan kolme taajamaa, Hyrylä, Kellokoski ja Jokela, ovat kukin erilaisen historiallisen kehityksen tuloksia. Se heijastuu vahvasti myös rakennuskantaan. Jokaisen syntytausta liittyy maantieteelliseen asemaan, joka on ollut teollisuuden kannalta tai muuten tärkeä. Kahden maantien risteykseen, Hyrylään, perustettiin varuskunta, ja sen myötä syntyi asutuskeskittymä. Kellokoski syntyi kosken ja Helsinki-Heinola-maantien leikkauspisteeseen, Jokela taas rautatien ja laajojen savikkojen yhtymäkohtaan. Myöhemmin omiksi kauppaloikseen eronneet Kerava sekä Järvenpää ovat myös syntyneet Tuusulan pitäjän hallinnon alaisuudessa.

Kauppa- ja liikerakennukset

Kauppapuotien avaaminen maaseudulla sallittiin vuonna 1859, tosin toiminta oli luvanvaraista ja kauppiaille määriteltiin korkeat vaatimukset. Elinkeinovapaus poisti vaatimukset vuonna 1879, jolloin lähes kuka tahansa saattoi ryhtyä kauppiaksi ja tehdä elinkeinoilmoituksen.⁴¹ Vaatimusten poistaminen myös näkyi pian kaupankäynnissä. Maakauppapuodissa oli kaikkea kankaista saapasrasvaan tärkeimmän myyntiartikkelin ollessa kuitenkin edelleen pitkään suola ja sokeri. Kaupassa käytiin ostoksilla mutta usein myös uutisten ja tietojenvaihdon toivossa. Kaupan lisäksi samassa tilassa saattoi toimia pankki tai osuuskassa, joskin tämä palvelu oli tarjolla pääsääntöisesti vain muutamana päivänä viikossa.

Tuusulan ensimmäinen maakauppa avautui vuonna 1863 Prijuuttiin eli Rauhalinnaan, jonka oli rakennuttanut kauppataloksi Turusta Tuusulaan muuttanut ja Hyrylän kievarin pitäjän Amanda Lindbergin nainut kuopiolainen Alexander Karttunen. Karttusesta tuli siten Hyrylän ensimmäinen maakauppias. Karttuset olivat pyörittäneet jo tätä ennen yhdessä kievaria vuodesta 1849 lähtien. Alexander Karttunen oli aiemmin toiminut kauppaneuvos Gaddin asiamiehenä ja toimittanut tarvikkeet Hyrylän venäläiseen varuskuntasairaalaan. Vaimonsa sisarusten kautta Karttusella oli suorat yhteydet myös pietarilaisiin kauppahuoneisiin. Karttuset ostivat Rauhanlinna -nimellä kulkeneen palstan Postin eli Knuuttilan tilalta vuonna 1870. Rauhanlinna eli Karttusen maakaupan 2,44 hehtaarin tontti oli jo tätä ennen ollut heillä vuokralla vuodesta 1854 lähtien ja asuinrakennuksen eli Rauhanlinnan he olivat rakennuttaneet 1855–56.⁴² Rauhanlinnan tontilla ja sen välittömässä läheisyydessä näkyy vanhoilla kartoilla pitkänomaisia rakennuksia, jotka mitä todennäköisimmin ovat kaupan varastoja.

Karttusen maakaupan jälkeen seuraavat kauppaliikkeet avattiin Tuusulassa vuonna 1867: Järvenpään ja Kellokosken tehtaalle; jälkimmäisessä kyseessä oli tehtaan omalle henkilökunnalle tarkoitettu kauppapuoti, jossa sijaitsee nykyisin ravintola Ruukki. Jokelan ensimmäisen kaupan perusti vuonna 1874 Fredrik Hagelberg, jonka rakennuttama kauppatalo tunnettiin myöhemmin Wiklundin kauppana. 1880-luvulla Tuusulassa oli jo parikymmentä kauppaliikettä. Karttusen jälkeen Hyrylän tunnetuin kauppias oli Peter Worobjeff, jonka puoti toimi vuosina

1890–1918 kauppiaan itsensä rakennuttamassa kertaustyyllisessä kaksikerroksisessa ja poikkipäädellä ja parvekkeella varustetussa kauppiastalossa.⁴³

1800-luvun ja 1900-luvun alkuvuosikymmenten kaupparakennukset eivät juuri eronneet asuinrakennuksista muutoin kuin sisäänkäyntien määrässä ja toisinaan siten, että puotiin kuljettiin talon etunurkkaan sijoitetun, pienellä katoksella varustetun sisäänkäynnin kautta. Pääsääntöisesti asiakkaiden kulku kauppaan oli ”tien puolelta” ja rakennustavan takia useimmiten rappusia ylös nousten suoraan ulko-ovelle, jota saattoi suojata katos ja toisinaan kuisti. Kaupan pääjulkisivuun, yleensä sisäänkäynnin yläpuolelle oli sijoitettu kauppaliikkeen nimi joko suoraan seinään tai sisäänkäyntikatoksen reunaan. Kaupungeissa tyypillisiä mainoskilpiä käytettiin harvoin, joskin Koskensillalla olleen Bärlundin leipuripuodin ja kahvilan oven pielessä roikkui suuri viipurinrinki ainakin 1910-luvulla.

Kaupparakennus oli pääsääntöisesti myös kauppiaan kotitalo, sama päti myös moneen muuhun ammatinharjoittajaan. Esimerkiksi Prijuuttiin omistanut Karttunen on mahdollisesti sekä pitänyt kauppapuotia että asunut talossaan. Sekä maaseudulla että kaupungeissa kaupparakennukset olivat hyvin samanoloisia kuin kaupunkitalot 1800-luvun loppupuolelle asti. Kaupungeissa sisäänkäynti kauppaan oli aina suoraan kadulta ja joskus harvoin porttikongin sisäpuolelta, maaseudulla ja kylissä raitin ja kauppatalon välissä oli usein hieman pihaa. Kaupungeissa asuinkerrokset olivat pääsääntöisesti kauppatalojen yläpuolella - maalaiskaupoissa asuminen oli useasti samassa tasossa ja osittain yläkerrassa. Varastot sijaitsivat pihan perällä.

Suuret näyteikkunat ilmaantuivat suomalaisen liikerakentamiseen 1890–1910-luvulla, aluksi Helsinkiin, jolloin edelläkävijöinä oli mm. Julius Tallbergin ja J.F. Lundqvistin liikepalatsit ja Salomon Wuorion liikepalatsi Helsingin keskustassa.⁴⁴ Maaseudulle, Hyrylän kaltaisiin kyliin isot näyteikkunat tulivat pääasiallisesti vasta 1930-luvulla osuuskauppafunkiksi myötä. Vanhoihin puurakenteisiin kauppapuoteihin ikkunoita suurennettiin aluksi maltillisesti ja usein vain yhden ikkunan verran, vasta 1960–70-luvulla moni vanha ja perinteinen asuintalomainen kaupparakennus sai suuret maisemaikkunat näyteikkunoiksi samalla kun julkisivut verhoiltiin mineriitillä, useimpien kohtalo Hyrylässä oli kuitenkin tulla puretuksi 1980-luvulle tultaessa; tähän asti vanha rakennuskanta oli pääosin saanut olla rauhassa muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Teollistuneessa ja hurjaa vauhtia kasvaneessa Jokelassa asemanseudun ja Keskuskadun sekä Osulankujan liikerakennuskanta sen sijaan uudistui jo 1950–60-luvuilla varsin perusteellisesti ajan muodin mukaan rapattuina ja tiilirakenteisina, sodanjälkeistä lievää romanttista suuntausta toistaen ja vain sivustoilla olleet vanhat liikerakennukset säilyivät. Kellokoskella tehtaan oma, puurakenteinen kauppa sinnitteli 1960-luvulle asti ja sairaalaa vastapäätä nousi liikerakennuksia 1950–70-luvulla. Pääasiallisesti uudet liikerakennukset sijoitettiin Kellokoskella vanhojen rakennusten lomaan ja ensisijaisesti Vanhan Valtatien eteläpuolelle sairaalan puutarhan reunoille ja Roinilan tilakeskukseen tienoille - myös vanhoja rakennuksia hyödynnettiin uudiskäytössä: ”Keskibaarina” tunnettu ”Uffen baari” sijoittui Roinilan tilan vanhaan punatiilirakenteiseen navettaan toimien aina 1990-luvulle asti. Navetta-

baarin ulkomuoto vastasi hyvin pitkälle Heikki Siikosen mallinavetoi-ta.⁴⁵ Tuusulan maaseudulla on ollut niinikään kymmeniä kyläkauppoja, jotka nykyisin tunnistaa lähinnä sijainnistaan lähellä maantietä, suurista tienpuoleisista näyteikkunoista ja pihapiiriin jääneistä varastorakennuksista.

Osuuskauppa-arkkitehtuuri ja muu liikerakentaminen

Arkkitehtien kädenjälki näkyi erityisesti osuusliikkeiden uudisrakennuksissa 1930-luvulta alkaen, sillä esimerkiksi SOK:lla ja OTK:lla oli oma arkkitehtiosastonsa. Varsinaista osuuskauppafunkista Tuusulassa ei ole rakennettu lukuun ottamatta kunnasta 1950-luvulla eronnutta Järvenpäästä, jossa vuonna 2016 purettiin ns. Perhelän kulma rautatien itäpuolella yhdessä myllykorttelin kanssa edustivat valmistuttuaan lennokasta osuusliikefunkista. Muualla Tuusulassa kauppaliikerakentaminen keskittyi sodanjälkeiseen aikaan ja tyyllisesti edusti 1950-luvulla etupäässä rapattua ja harjakattoista tiilirakentamista lähes symmetrisine julkisivusommitelmineen. Myöhemmin 1960-70-luvulta eteenpäin liikerakentaminen on ollut ajalleen tyypillistä ja kustannustehokasta, suhteellisen anonyymiä arkkitehtuuria.

41 Suomen historia 5, s. 240.

42 Matias Korhivuori, Tuusula-seuran aikakirja XXII, s. 84-86.

43 Rosenberg, Suur-Tuusulan historia III, s. 269-273.

44 Wäre. ARS 4, s. 146-148.

45 Nikula. ARS 5, s. 147.

Asuinrakennukset ja liikerakennukset kohtaavat saman katon alla 1800-luvun lopulla.

Tuusulan vanhin kauppa, Prijuutti eli Rauhalinna, Karttusen maakaupan rakennus 1850-luvulta.

Vasili Karjalaisen kaupparakennus Koskenmäellä 1920-luku, talvi. Tuusulan museo.

Anni ja Duusa Karjalaisen talo Koskenmäellä. Vaaleaksi maalattu, laudoitettu puurakennus. Oli Vasili Karjalaisen kaupan "alapuolella" Koskenmäentien varressa suunnilleen nykyisen Koskenmäen kevyenliikenteenväylän alkupäässä melko jyrkässä rinteessä. Kauppias Karjalaisen tyttäret Anni ja Duusa asuivat tässä.

Hyrylän kylänraitilta 1900-luvun alusta. Leveähkön tien vasemmassa reunassa aidan ympäröimä pihamaa, siitä seuraavana pääty tiellepäin pieni hirsihuvila, jossa ikkunaluukut on leipuri-kondiittori Jegorowin talo, taaempänä pitkä sivu tielle päin on kauppias Gustafssonin talo. Tuusulan museo.

Hyrylä Worobjeffin kauppa 1900-luvun alusta. Tuusulan museo.

Hyrylän Koskensiita 1900-luvun alussa. Sillan kupeessa puinen rakennus, jonka umpikuisti tielle päin. Rakennuksessa on toiminut Bärlundin leipomo-kahvila. Tuusulan museo.

Sama rakennus ennen purkuaan vuonna 1967. Rakennuksen ja sen takana olevan rakennuksen kivijalka on edelleen olemassa. Kuva Kati Kummu. Tuusulan museo.

Heikki Rantasen leipomo-kahvila Hyrylän Koskensäällä 1900-luvun alussa. Vaalean puurakennuksen ulko-oven päällä rinkiinmuotoinen kyltti. Rinteessä näkyy Kuperkeikan mökki. Tuusulan museo.

Rantasen leipomo siirtyi myöhemmin lähemmäs keskustaa, nykyisen kunnantalon tienoille. Tuusulan museo

Gardinin kauppa Jokelassa 1910-20-luvulla. Tuusulan museo.

Osuuskauppa-arkkitehtuuri ja 1930-luku

Osuuskauppa Perhelä n:o 4 Kellokoskella, osuuskauppa-arkkitehtuuria 1910-luvulta.

Elanto numero 33 eli Päämajan talo Hyrylässä, osuuskauppa-arkkitehtuuria 1920-30-luvun vaihteesta. Tuusulan museo.

Lemmelän liiketalo Hyrylässä. Tuusulan museo.

1950-luku

Jokelan säästöpankintalo edustaa tyypillistä 1950-luvun pientaajaman liikerakennuskantaa.

Kellokosken Säästöpankin ja Apteekin talo. Tuusulan museo

Elannon osuuskauppa Jokelassa Keskustiellä. Tuusulan museo.

Jokelan maakauppa Pertussa. Tuusulan museo.

Taajamien kerroksellisuus

Taajamarakenteen kerroksellisuus säilyi suhteellisen hyvin Jokelassa aina 1990-luvun lopulle, jolloin hieno 1950-luvun liiketalokeskittymä Osulankujalta purettiin kylämaisemaan suuruudeltaan sopimattoman S-marketin tieltä ja samassa yhteydessä K-kauppa laajensi liikerakennuksensa yhtä lailla suhteettoman suureksi – hieno keskustaajama piilattiin lopullisesti kaikkialle tunkeutuvan ylimitoitettun ja kasvottoman bulkkirakentamisen myötä. Jokelassa on kuitenkin jäljellä suuri määrä arvokkaita teollisuuden rakennuksia. 1900-luvun alun historiasta muistuttavat myös työväentalo ja rautatieasema muutamane asuinrakennuksineen, joka on Jokelan keskustan maisemallinen ja historiallinen ydin. Viime sotien väliseltä ajalta on peräisin parikymmentä pientaloa sekä yksi liikerakennus (Lindbergin parturi). Sodanjälkeinen kehitys on talentunut muutamaa vielä jäljellä olevaan liikekeskustan rakennukseen kuin rintamamiestalojen muodostamiin pientaloalueisiin. Pertun koulu, Lepolan kivikoulu ja Jokelan koulukeskus sekä paloasema ovat tämän vaiheen julkisen rakentamisen tärkeät esimerkit. 1960-luvun jälkeinen historia näkyy lähinnä pientaloalueilla.

Kellokosken taajama on toiseen maailmansotaan asti ollut ruukin ja sairaalan ympärille kehittynyt hajanainen asutuskeskittymä, joka käsittää selkeitä yhdessä vaiheessa rakentuneita osia. Taajaman ydin ovat ruukki ja sairaala ja niiden rakennuskanta on kerroksittain syntynyt: ruukkia rakennettiin 1800-luvulta 1930-luvulle, sairaalaa 1910-luvulta 1950-luvulle. Ympäristössä on säilynyt joitakin merkittäviä rakennuksia, kuten Toimelan meijeri, vanha viinanpolttimo sekä vuonna 1924 valmistunut kansakoulu. 1930-luvun pientaloasutus nousi Kukkumäelle ja Savikulmaan jossa sitä on säilynyt jonkin verran alkuperäisessä asussaan. Sotien jälkeinen aika näkyy lähinnä pientalorakentamisessa. Tärkeä osa taajamaa on Osmo Siparin 1950-luvulla suunnittelema Ruukin koulu.

Hyrylä on menettänyt ison osan historiallisesta kerroksellisuudestaan, mutta todellisuudessa vanhaa rakennuskantaa löytää, kun sitä osaa hakea uudemman rakennuskannan varjosta. Kauppakujalla on selkein keskittymä vanhaa Hyrylää aina 1880-luvulta lähtien ja kunnantalo taakse sekä Rapsikanmäelle piiloutuu muutamia kohteita ja komeimmat helmet piileskelevät kerrostalojen välissä: Kotikallio ja Yli-Jussila sekä Mikkolan alueella Ali-Jussila ja muutama muu. Myös 1940–50-luvulla rakennetut liikekiinteistöt ja vanha paloasema ovat osa kerroksellisuutta. Keskusta-alueella on useita uuden rakennuskannan sekaan jääneitä 1900-luvun alun varuskuntarakennuksia, sekä vanha koulu ja pari 1920-luvun liikerakennusta sekä Hyökkälän puolella Hyrylän asutuskeskittymää olevat 1900-luvun alun Väinölä hieman vanhempine naapurihuiloineen sekä 1940–50-lukua edustavat Terveystalo ja Hyökkälän koulu, joka on Viljo Rewellin ja Ospo Siparin käsialaa.

Jokelan uudempaa rakennuskantaa, joka koostuu yhdestä 1970-luvun tornitalosta ja 1990-2000-luvun vaihteessa rakennetuista uudemmista asuin- ja liikerakennuksista. Jokelan keskustaa aseman vieressä.

216 kaupparaittia Hyrylässä.

Jokelan torikujan funkisnopat ovat harvinainen tuulahdus 1930-luvun rakentamisesta.

LIITTEET

LIITE 1.

Kari Arelan 1980-luvun alussa laatima listaus tuolloin arvokkaiksi arveltuista uusista rakennuksista. Osa rakennuksista on otettu inventointiin, osa on tutkimatta, koska erityisesti yksityistalot on nimetty rakennuttajan mukaan eikä niitä ole yksilöity osoitteen tai muun tarkemman, helposti jäljitettävän tiedon mukaan.

Linja-autoasema	1981	arkkitehti Into Pyykkö	
Hyrylän ostoskeskus	1983	arkkitehti Arno Savela	
Kirjasto	1914	venäläinen kasarmi, peruskorjaus kirjastoksi 1982 arkkitehti	
Torialue	1983	Ympäristötomisto	
Tuusulan kunnantalo uusi	1980	arkkitehti Arto Sipinen	
Terveyskeskus	1970	arkkitehti Reijo Keurulainen	
	laajennus	1978	II laajennus arkkitehti Into Pyykkö
Seurakuntakeskus (purettu)	1967	arkkitehti Kirmo Mikkola ja Juhani Pallasmaa	
	laajennus	1982	
Osuuspankki	1986	arkkitehti Leo Tenhunen	
KOP	1981	arkkitehti Petri ja Severi Blomstedt	
Hyrylän koulu	1960	arkkitehti Esko Mäkelä	
	I laajennus	1966	
	II laajennus	1972	arkkitehti Heikki Korppi-Tommola
	III laajennus		Oy Kaupunkisuunnittelu Ab
Etelä-Rinteen päiväkot	1987	Arkkitehtitoimisto Sollamo Ky	
Riihikallion ostoskeskus (purettu)	1976	Arkkitehti J. Ylihannu	
Riihikallion koulu	1969	Arkkitehti Kari Virta	
	laajennus	1977	arkkitehti Tuija Pösö
Hyökkälän koulu	1955	arkkitehdit Viljo Rewell ja Osmo Sipari	
	laajennus ja saneeraus	1981	Oy Kaupunkisuunnittelu Ab
Hyrylän päiväkot	1971	arkkitehti Reijo Keurulainen	
Tuusulan kirkko	1734	Erik Eskilsson Hannula	
Työläiskotimuseo	1875	kunnostettu museoksi 1981 Seppo Saarinen	
Kirkkotien koulu	1874		
	laajennus	1891	arkkitehti J. Westerlund
Kunnallisopisto	1981	arkkitehti Into Pyykkö	
Sosiaalialan oppilaitos	1989	arkkitehtitoimisto Niskasaari-Vahtera-Öhmann	
Kotoranta	1920	Uudisrakennus 1968 rkm M. E. Tapio	
Vanhainkoti	1935	arkkitehti Axel Mörne	
	I laajennus	1960	arkkitehti Elsa Laisaari
	II laajennus	1982	arkkitehti Into Pyykkö
Vanha kunnantalo	1913	arkkitehti E. A. Kranck	
	laajennus	1941	rkm Heikki Siikonen
Kirkonkylän koulu	1958	rkm Heikki Siikonen	
	laajennus ja saneeraus	1989	Oy Kaupunkisuunnittelu Ab
Mattilan päiväkot	1977	Rakennusdomino Oy	
Paijalan koulu	1924	rkm Lassi E. Mykkänen	
	uudisrakennus (purettu)	1974	Oy Instry Ab
Vaunukankaan koulu	1986	arkkitehti Jorma Pankakoski	
Onnela 1904, 1920, 1965			
	Uudisrakennukset 1985	1986	arkkitehdit Terttu ja Heikki Suvitie
Asunto Oy Riihilahdentie 2	1985	arkkitehdit Heikki Aitoaho ja Hannu Vuolteenaho	
Omakotitalo Karhunen	1986	arkkitehti Ilkka Salo	
Omakotitalo Riihimäki	1988	arkkitehti Ilkka Salo	
Asunto Oy Krapinpolku	1984	arkkitehti Klaus Winqvist	
Omakotitalo Nykänen	1988	arkkitehti Pet Michael	
Asunto Oy Jouninsalpa	1989	arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen	
Asunto Oy Leinonsalpa	1988	arkkitehtitoimisto Karvala & Silvennoinen	
Omakotitalo Ketola	1985	arkkitehti Raimo Kuismanen	
Omakotitalo Palén	1985	arkkitehti Raimo Kuismanen	

LIITE 2.

Paul Olssonin tuotantoa vuosina laatimia puutarha ja puistosuunnitelmia Tuusulassa. Osa listatuista on epävarmoja.

Maunu Häyrysen laatimasta Suomen Puutarhataiteen historian esitutkimuksen loppuraportista, joka on tehty TKK:lle (Teknillinen korkeakoulu, nyk Aalto-yliopiston Taiteen ja suunnittelun laitos/Arkkitehtiosasto) vuonna 1990.

Nro	Vuosi	Kohde	tyyppi	kpl
33	1917	Gustavelundin kartano	A	2
40	1917	Tusbyborgin kartano	A	2
[53]	1919	Villa Fjällbo Espoo, Suvisaaristo?	C	1]
[76]	1920	Villa Fjällbo	C	1]
[208]	1928	Villa Tuomisto?	C	1]
[215]	1929	Kalmolan tila?	B	1]
[219]	1929	Leponiemen tila?	B	1]
229	1929	Huvila Ylikangas	C	1
250	1930	Suojeluskunnan päällystökoulu	O-H	1
[253]	1931	Huvila Aaltonen (Järvenpää)	C	1]
[265]	1931	Huvila Koivuranta (Järvenpää)	C	1]
[310]	1932	Huvila Rauharanta	C	1]
336	1934	Kellokosken piirimielisairaala	G	1
337	1934	Kellokosken piirimielisairaalan ylilääkärin asunto	D	1
[344]	1934	Huvila Merivaara	C	1]
356	1934	Tuusulan kunnalliskoti	F	1
357	1934	Tuusulan kunnantalo	N	1
408	1936	Johannisbergin kartano	A	2
505	1937	Valkaman tila	R	1
509	1937	Huvila Viljanen	C	3
549	1938	Rajanotkon tila, Nuppulinna	D	1
666	1939	Huvila Jussila	C	1

Tyyppien selitys:

- A kartanopuutarha
- B maatalon puutarha
- C villan/huvilan puutarha
- D omakotitalon puutarha
- F asuntolan, vanhainkodin, lastenkodin ympäristö
- G sairaalan tms ympäristö
- O-H puolustusvoimien/koulun ympäristö
- N julkisen rakennuksen ympäristö
- R kaupan, myymälän ympäristö

[] kohteen sijainti epäselvä jo selvityksessä, otettu varmuuden vuoksi mukaan

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Tuusulan kirkonkirjat, lastenkirjat 1809-1826. TK319

Tuusulan kunnan kiinteistörekisteri ja rakennusrekisteri.

Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1640-1852

Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853-1899

Museoviraston matkaraportit ja tarkastuskertomukset Tuusulassa.

Lauri Putkonen, Klaavolan päärakennuksen kulttuurihistoriallinen inventointi syyskuu 1981

Teppo Korhonen, tarkastuskertomus matkasta Tuusulaan 19.11.1987, Museovirasto matkaraportin liitekartta. kirjoitettu 3.12.1987.

Tuusulan museon arkistot

Tuusulan museo, asiakirja 608. Jäljennös vuonna 1931 heinäkuun 28. päivänä laaditusta katselmusasiakirjasta.

Toivo Mäkisen haastattelu 9.4.1983, nauha 2. Kauko Holma haastattelijana.

Lääninhallituksen kehoitus rakennuskaavan laatimiseksi, kirjelmä 3.8.1960

Koskenranta, esitelmä vuodelta 1995 Riihikallio-päivältä.

Varpu-Liisa Kristiina Tapissier-Määttänen, 2005.

Muistio 16.4.2009 Tuusulan kunta ja Keski-Uudenmaan maakuntamuseo

KARTAT

Kuninkaankartaston karttalehdet vuosilta 1766-1805.

Isojaon järjestelykartta 1888-1892 (4144), Tuusulan kunnan mittausarkisto.

1600-luvun maakirjakartat (<http://www.virtuaaliyliopisto.fi/maakirjakartat>)

Maanmittaushallituksen arkisto.

Isojakokartat ja niiden konseptit.

Kalmbergin kartta vuodelta 1855.

Kansallisarkisto - digitoitu aineisto

Topografikunnan ja Senaatin kartat 1870-1890-luku

Pitäjänkartat

Kellokosken kartanon jakokartta

Vanhankylän kartanon isojakokartat 1784-86

Karttapaikka (<http://www.kartta.nls.fi>)

Topografikartat ja peruskartat 1920-80-luku

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Arela, Kari 1980. Tuusulan kulttuurihistoriallinen inventointi. Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto.

Donner, Julia 2005. Hyrylän kasarmialue. Rakennusinventointi. Senaatti-kiinteistöt.

Helasvuori, Olli, 1999. Kellokosken ruukin historia. Kellokosken ruukinalueen ja sen rakennusten kehitys. Kaksiosainen diplomityö, TKK arkkitehtiosasto.

Härö, Mikko 1986. Tuusulan Kulttuurimaisema ja rakennettu ympäristö. Tuusulan kunta.

Nieminen, Matti, 1991/1992, Nybergin koulun historia. Keravan museo. (Tuusulan pääkirjaston kotiseutukokoelma)-

Niinikoski, Annikka, 1999. Tuusulan rantatie. Rakennus- ja ympäristöarviointi ja suosituksia

alueen detaljikaavan kehittämiseksi. Diplomityö, TKK arkkitehtiosasto.

Putkonen, Lauri. Rakennettu Uusimaa. Uudenmaan kulttuuriympäristön inventointi. Keskenäinen luonnos.

Ropponen, Pirkko 1988. Wiklundin talo. valokopioitu tutkielma. Jokelan kirjasto.

Vuoristo, Katja 2009. Tuusulan historiallisen ajan muinaisjäännösinventointi 4.-15.5.09. Museovirasto. Rakennushistorian osasto.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Ahto, Sampo, Multanen, Pentti ja Rusama, Sakari, 1977. Taistelukoulu 1927-1977

Hiltunen, Petri, 1988. Tuusulan rantatie Ruotsin vallan aikana. Tielaitos, Uudenmaanpiiri, 1988.

Hjelt-Cajanus, Esther, 1944. Moster Anni berättar. Söderström.

Hjelt-Cajanus, Esther, 1950. Vanhankylän kapteenska ja Anni-täti. WSOY

Holma, Sirkka, 1991. Tuusulan rantatie Pekka Halosen aikaan. Tuusulan rantatieyhdistys. Pieksämäki 1991.

Honkanen, Erkki (toim), 2002. Kellokosken kyläkirja. Itämerikeskussäätiö.

Hovi, Antti (toim.), 2005. Matka Etelä-Suomen perinnemaisemiin ja historiaan. Hollola 2005.

Iisakkila, Leena, 1977. Perustietoa maisemaan vaikuttavista luonnontekijöistä.

Jokelan tiilitehdasperinneyhdistys. Tehdasalueen kartta 1920-50-luku.

Jutikkala, Eino ja Nikander, Gabriel. Suomen kartanot ja suurtilat. SKS ja Kustannusosakeyhtiö Kivi, 1939.

Kotiseutumme Tuusula. 2009. Tuuri, Pohjoismainen kirjatuotanto 2009.

Lehtonen, Timo, 1991. Pyhän Nikolaoksen kirkko. Tuusula-seura ry 1991.

Lilius, Henrik, 1985. Suomalainen puukaupunki. Anders Nyborg ja Akateeminen kirjakauppa.

Manneri, Raimo (koonnut), 2004. Tarinaa Nahkelan kylästä ja sen ihmisistä. Tuusula 2004.

Meri, Veijo, 1981. Tuusulan rantatie. Otava, Porvoo 1981.

Peltovuori, Risto O. 1975. Suur-Tuusulan historia II. Tuusulan kunta ja Keravan ja Järvenpään kaupungit. Vammala 1975.

Perkiönmäki, Rainer 1970. Ilmatorjuntamuseon opas 1 (1970)

Putkonen, Lauri, Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt. Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto. Tutkimus 4/1988. Helsinki 1989.

Putkonen, Lauri (toim.) 1998. Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisu 16. Helsinki 1993. 2. painos 1998

Rakennuskulttuuri Vantaalla. Inventointi 1981. Vantaan kaupunki 1981.

Rakennusperintömme, kulttuuriympäristön lukukirja. Toim. Irma Lounatvuori ja Lauri Putkonen. Julkaisijat ympäristöministeriö ja Museovirasto. Rakennustieto Oy. Hämeenlinna 2001.

Rosenberg, Antti ja Selin, Rauno. Suur-Tuusulan historia III. Tuusulan kunta, 1995.

Rosenberg, Antti 1998. Tuusulan historia 1920-1985. Omakustanne, Jyväskylä 1998.

Seuna, Heikki 1961. Tuusulan maamiesseura 1901-1961. Järvenpää. Lehtikarin Kirjapaino. 1961

Siikonen, Heikki. 1928. Pientilojen rakennuspiirustusten valintaopas. Pienviljelijäin keskusliitto. Helsinki 1928.

Siikonen, Heikki: Pienviljelijän rakennusopas. Maatalousseurojen keskusliitto, Helsinki 1926.

Siiriäinen, Ari ja Sarkamo, Jaakko, 1983, Suur-Tuusulan historia I. Tuusula-Kerava-Järvenpää, Lehtikari Järvenpää.

Soiri-Snellman, Helena, 1985. Ruissalon huvilat. Turun maakuntamuseo.

Spoof, Sanna Kaisa 1997. Savikkojen 155 valtias. Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljö. Kansatieteellinen arkisto 43. Helsinki.

Suomen maatilat I. Uudenmaan lääni. Toim. F. Jansson, A Kivialho ja K. Kivialho. Porvoo 1931.

Suomen pienviljelijät IV, Uusimaa. Turku : Turunmaan kirjankustantajat 1968.

Suuri maatilakirja III Uusimaa. Helsinki, Kustannustuote. 1965.

Tenkanen, Marjaana, 2005. Kellokosken ruukki, Mariefors bruk. Teollisuusalue rakennusmuistomerkkinä. Like, Helsinki 2005.

Tommila, Päiviö, 1958-59. Nurmijärven pitäjän historia I-II. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala.

Tuovinen, Sirkka Liisa, 1990. Kellokosken sairaala 1915-1990. Gummerus, Jyväskylä 1990.

Totta ja tarinaa Jokelasta, 2004. Jokelaseura ry 2004.

Tuusula-Seuran aikakirjat 1-25 (1989-2014). Tuusula-Seura ry.

Valkeapää, Risto, 1993. Egyptin pimeydestä järjen valoon, Tuusulan seudun sähkölaitoksen 75-vuotiselta taipaleelta. Porvoo 1993.

Viertola Juhani, 1984. Suomen teiden historia I, Pakanuuden ajalta Suomen itsenäistymiseen. Tie- ja vesirakennusten ylihallitus, Helsinki 1984.

Artikkelit kokoomateoksissa

Korhonen, Teppo, 1989. Kansanomaiset rakennustaide keskialjalta 1800-luvun lopulle. Teoksessa Salme Sarajas-Korte (toim.) ARS, Suomen taide 2. Otava, Keuruu, 18-48.

Härö, Elias 1989. Kartanoarkkitehtuuri . Teoksessa Salme Sarajas-Korte (toim.) ARS, Suomen taide 2. Otava, Keuruu, 214-236.

Petterson, Lars, 1989. Ristikirkot. Teoksessa Salme Sarajas-Korte (toim.) ARS, Suomen taide 3. Otava, Keuruu, 243-255.

Anttila, Veikko, 1986. Kansanelämä 1700-luvulla. Teoksessa Paula Avikainen ja Erkki Pärssinen (toim). Suomen historia 4, Amer yhtymä, Espoo, 387.

VERKKOLÄHTEET

Aikalaiskirja 1934. <http://runeberg.org/aikalais/1934/0229.html> (kuka kukin on 1934)

Metsävaltio - Metsähallitus ja Suomi 1859-2009. <http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2006/mwp021.pdf>

<https://portal.mtt.fi/portal/page/portal/mtt/mtt/esittely/luonnonvarakeskus.LUKE>.

<http://www.metla.fi/julkaisut/workingpapers/2006/mwp021.pdf>

Jokela, Kauhanen. Artikkelit Metlan asiakaslehti 4/2007.

www.maasalo.fi - teolistaus

Majatalo Onnelan nettisivut kesällä 2015

Sokeain Lomaliitto ry, nykyinen Näkövammaisten Loma ry Sokeain Ystävät ry.

<http://89.66.1.16/hansen/index.htm>

Laki metsätieteellisen tutkimuslaitoksen saattamisesta välittömästi maatalousministeriön alaiseksi 449/1929.

Finna-järjestelmä; Tuusulan taidemuseo, Halosenniemen taidekokoelma Inventaarionumero T1a TM T 34

Aatu Moilanen, "OTETAAN VASTUU OMISTA ASIOISTA." Suomen sokeainkoulut kansakoululaitoksen rinnalla vuosina 1865–1939" väitöskirja (Joensuun Yliopisto), s. 170.

SANOMALEHDET

Arkkitehti-lehti 11/1955

Arkkitehti 1961

Arkkitehti 1969

Matti K. Mäkinen "Oma tupa - oma lupa" Arkkitehti-lehti 7/1970

Arkkitehti 1982

Maarit Malisen kirjoitus Taiteentutkija 1/2000 lehdessä Toivo Jäntin arkkitehtuurista Kellokoskella.

Tuusulanjärven Viikkouutiset 22.10.1989.

Keski-Uusimaa 19.12.1981.

Kuva vanhasta päärakennuksesta Keski-Uusimaa 12.5.1982.

Keski-Uusimaa 17.12.1985

Keski-Uusimaa 12.1.1986

Keski-Uusimaa 13.4.1986.

Keski-Uusimaa 18.5.1986.

Keski-Uusimaa 14.4.1995

Keski-Uusimaa 10.12.2000

Keski-Uusimaa joulukuu.2009

Keski-Uusimaa 21.3.2013

Keski-Uusimaa 7.8.2015

Keski-Uusimaa lehti, Jouko Miettisen haastattelu.

Kotikeskari 18.12.1983

Anne Tarsalainen, Kodin kuvalehti 3/2003 Villa Rosan omistaja Eija Reinikainen haastateltavana.

Projektiutiset 4/2004.

SUULLISIA TIETOJA ANTANEET

Anne Melart

Riitta Nybäck.

Arne Deckwirth, syksy 2014

Mikko Lamminpää ja Lasse Lovén.

Reija Lappalainen

Taru Penttilä.

Anna-Leena Alivirta, haastattelu 11.7.2010

Haastattelu, Miikka Hanhilahti 12.7.2010.

Laila Malisen haastattelu heinäkuu 2010.

Keskustelu Jaakko Holman kanssa 9.8.2010.

Arne Deckwirth, haastattelu elokuu 2011.

Leena Väyrynen, haastattelu elokuu 2011.

21.10.2013, Jarno Salmisen haastattelu.

Keskustelu Hans ja Maija Malmlundin kanssa 5.5.2014, AV.

Matti Turtolan muistelu entisen lapsuudenkotinsa taustoista. 16.8.2014.

Matias Korkiavuoren haastattelu 20.9.2014.

Monica Erlander-Heinon haastattelu 29.11.2014.

sähköposti Jaakko Holma 19.1.2015.

Kirsti ja Lars Winqvist 2.3.2015.

Reija Lappalainen, sähköposti 11.9.2015.

Antti ja Hannele Vainio, haastattelu.

Keskustelu Marttilan pihalla; Sonja Mantere 9.10.2016.

